

ACTA ACADEMIAE STROMSTADIENSIS

Carl Olivestam, red och Anders Gustavsson, medv.

Värderingar

Värderingar

Värdekartor som ett försök att fastställa det
socio-kulturella vädret i världen.

**Antologi utgiven 2019 av Strömstad akademi
Institut för avancerade studier**

Carl E. Olivestam, redaktör
Medverkan av Anders Gustavsson

ISBN 978-91-86607-56-2

Layout av Emma Henning, mollybob.se

© Strömstad akademi
Första upplagan

Innehåll

Förord	7
Inledning	9
<i>Carl E. Olivestam</i>	
Antologins struktur och innehåll	11
<i>Carl E. Olivestam</i>	
Abstract	17

Del I: Värdekartering - forskningsinriktade perspektiv

<i>Peter Fritzell:</i>	
Om värderingar	29
<i>Carl E. Olivestam:</i>	
Skolans värdekarteringar. Den svenska skolans värdegrunder i ett förändringsperspektiv. Tolkade utifrån subjektiva erfarenheter och reflektioner	45
<i>Sten Philipson:</i>	
Finns det svenska värderingar och svensk karaktär?	65
<i>Jens Allwood:</i>	
Om några sätt att försöka fånga svenska och andra värderingar - en kritisk analys	101

Del II: Värdeverkan - tillämpningsinriktade perspektiv

<i>Anders Gustavsson:</i>	
Grave memorials and memory sites on the internet as expressions of values in Sweden and Norway in late times.	133

<i>John Fletcher:</i> Hur påverkar vårt välstånd och våra värderingar vår välfärd?	157
<i>Maria D Los M Borgström:</i> Kosmopolitism och fredliga dispositioner - Dagens ungdom i tre europeiska länder.	181
<i>Elisabeth Ahlsén & Jens Allwood:</i> Att undervisa i interkulturell kommunikation.	201
<i>Shahram Shaygani:</i> Immigration and values from a psychological perspective.	217
<i>Gudmund Bergqvist:</i> Synpunkter på World Values Survey. Nutid och framtid.	227
Författarpresentationer	245

Förord

Carl E. Olivestam

Strömstad akademi grundades år 2008 som ett institut för avancerade vetenskapligt inriktade studier. Dess första decennium har kännetecknats av en framgångsrik och mångfacetterad utveckling. Akademin består idag av 150-talet forskare från vitt skilda områden. I vår krets av hedersledamöter har vi såväl nobelpristagare som astronaut och medlemmar från olika världsdelar. Föreliggande antologi *Värdekartering. Värdekarter som ett försök att fastställa det socio-kulturella värdet i världen* utgör det senaste exemplet på akademins vetenskapliga arbete. Och denna är den tredje av utgivna antologier. År 2016 utkom en första tvärvetenskaplig antologi *Barnbarnens århundrade - berättelser om en ny framtid*. Här medverkade 18 akademiledamöter, som var och en utifrån sitt speciella forskarområde, gav sitt bidrag till att skapa en mycket innehållsrik bok. År 2019 kunde nästa antologi *Hälsa och miljö* nå sin fullbordan där 12 medverkande kom att tillsammans forma ett differentierat och djuplodande verk. Samtliga antologier är publicerade i akademins serie för digital respektive analog utgivning i Acta Academiae Stromstadiensis (AAS).

Denna nu föreliggande antologi har koncentrerat sig på de värderingar och värdefrågor som särskilt aktualiserats i vår tid. Samhällsförändringar där etablerade värderingar utsätts för förskjutningar politiskt, socioekonomiskt och kulturellt skapar osäkerhet och rådvillhet. Värdekonflikter synliggörs också för enskilda individer och tydliggörs särskilt inom familjeliv, yrkesliv, skola, vård och omsorg. Inga givna auktoriteter finns längre att tillgå medan alternativen blivit alltfler. De 10 medverkande i denna antologi bidrar till att fördjupa perspektiv och väcka till diskussion. Bidragsgivarna med sina olika kompetenser inbjuder såväl experter inom olika områden som alla intresserade att ta del av innehållet. Och genom att använda akademins hemsida - Stromstadakademi.se - kan var och en ge sin respons på det lästa och begrundade och ta upp en dialog med respektive författare.

Antologin består av en övergripande del, *Värdekartering*. Här medverkar:
Peter Fritzell: *Om värderingar*.

Carl E. Olivestam: *Skolans värdekarteringar. Den svenska skolans värdegrunder i ett förändringsperspektiv. Tolkade utifrån subjektiva erfarenheter och reflektioner*.

Sten Philipson: *Finns det svenska värderingar och svensk karaktär?*

Jens Allwood: *Om några sätt att försöka fånga svenska och andra värderingar - en kritisk analys*

Antologin har därtill en tillämpningsinriktad del, *Värdeverkan*. Här medverkar:
Anders Gustavsson: *Grave memorials and memory sites on the internet as expressions*

of values in Sweden and Norway in late times.

John Fletcher: *Hur påverkar vårt välstånd och våra värderingar vår välfärd?*

Maria D Los M Borgström: *Kosmopolitism och fredliga dispositioner - Dagens ungdom i tre europeiska länder.*

Elisabeth Ahlsén & Jens Allwood: *Att undervisa i interkulturell kommunikation.*

Shahram Shaygani: *Immigration and values from a psychological perspective.*

Gudmund Bergqvist: *Synpunkter på World Values Survey. Nutid och framtid.*

Välkommen till en spännande läsning som spänner över ett motsägelsefullt men livsviktigt område.

Inledning

Carl E. Olivestam

Vid Strömstad akademis årshögtid 2016 framfördes och diskuterades värdekartan som ett sammanhållande tema för ännu en antologi. Vid akademins styrelsemöte i november kom denna idé att ingående ventileras som ett förmöte före dagens förhandlingar. Den innehållsrika diskussionen visade på att iden borde kunna förverkligas. Och undertecknad som redan vid årshögtiden knöts till detta projekt kom att vid styrelsemötet få uppdraget att skriva ett utkast att publicera i akademins Nyhetsbrev och modell.

Vid Strömstad akademis årshögtid 2017 presenterade jag i egenskap av redaktör för antologin dess dåvarande läge. Presentationen fick ett gott mottagande och resulterade i tre ytterligare bidrag. Det betydde att vi hade uppnått en god förutsättning för antologins mångsidiga belysning av värdeklimatet.

Vid Strömstad akademis jubileumshögtid 2018 – 10 år efter grundandet – kunde jag med förstärkt redaktörskap, Anders Gustavsson, presentera antologin med dess tio bidrag, vart och ett utifrån skribentens kompetensområde och erfarenheter. Det betydde att vi hade uppnått förutsättningen för antologins mångsidiga belysning av värdeklimatet.

Den värdekarta som denna antologi inspirerades av benämns World Values Survey, som är resultatet av undersökningar som har gjorts sedan 1990-talet med säte i Institutet för framtidsstudier i Stockholm. Den senaste publicerades 2015. Här har forskarna koncentrerat sej på att fastställa människors värderingar i de industrialiserade länderna i världen. De olika mätningstillfällena har visat på ett rätt stabilt återkommande mönster. Värdemönstren är resultatet av svar på frågor om hur deltagarna ser på familj, arbete, religion, politik, samhälle, vetenskap, trygghet, säkerhet, våld och framtiden.

Vid den senaste karteringen som är baserad på den sjätte omgångens mätningar deltog 1200–1500 personer från 61 olika länder i den industrialiserade världen. Här framgår, i likhet med tidigare undersökningar, att svenskarna intar en unik position i förhållande till övriga länder. De är mer individualistiska och mer sekulariserade. Men man kan också tolka det så att svenskar gärna vill framställa sig vara just på detta sätt.

Den här antologin kan ge olika infallsvinklar på värdekartan, dess uppbyggnad.

- Är det så att: Som man ropar får man svar? Dvs genom att ställa upp vissa kriterier har man också bestämt utfallet?
- Om vi går till de olika länderna: Är de verkligen rätt placerade? Är koordinatsyste-

mets två axlar mer styrande för resultatet än motiverade utifrån en optimal undersökningsmodell?

Den vetenskapligt kritiska granskningen kan också innebära ett utvecklande av de insikter som undersökningen ger modellen och fokusera på användbarhet och applikationsmöjligheter för respektive kultur, samhälle och individ:

- Hur ska människor med olika kulturbakgrunder kunna mötas i samförstånd och bygga en förtroendefull relation eller politiker ett funktionellt samhälle?
- Vilken roll kommer de olika religionerna att tilldelas eller tilldelas sej i en flerkulturell/flerreligiös kontext?

Man kan också utgå från olika existerande experiment för att skapa fungerande kontaktytor:

- Vilka försök till socio-kulturell sammanhållning görs av etablerade politiska, kulturella och religiösa rörelser gentemot en befolkning i värdeglidning?

Andra infallsvinklar kan den digitala världen och dess värden utgöra i relation till den presenterade värdekartan:

- Hur påverkas en ny generations värderingar då de traditionellt nationella gränserna upplöses i en global identitet där inte minst sociala medier bidrar till en ökad kunskaps- och värderingsprivatisering?

How to determine the socio-cultural climate in the world

World Values Survey is the result of investigations that have been made since the 1990s based in the Institute for Future Studies in Stockholm. The last one was published in 2015. Here, the researchers focused on identifying people's values in the industrialized countries in the world. The different measurement occasions have developed a stable recurring pattern: Deposit patterns are the result of answers to questions about how participants see the family, work, religion, politics, society, science, security, safety, violence and the future.

At Stromstad Academy's annual celebration in 2016 we discussed this value map as a unifying theme for another anthology.

Antologins struktur och innehåll

Carl E. Olivestam

Forskning kring olika länders värderingar kan vara nog så problematisk. Att sedan finna en presentationsform som både är korrekt och anpassad till en vidare publik innebär ytterligare svårigheter. Valet av värdekartan är ett sätt att fastställa det socio-kulturella vädret. Flera av författarna har valt att referera till den värdekartering som presenterats av den värderingsjämförande studien World Values Survey. Därför har jag valt att låta denna kartbild återkomma i samtliga artiklar som reflekterar kring den. På så vis behöver läsaren inte bläddra till något annat ställe i boken. Detta torde underlätta läsandet.

Värdet med denna antologi är att jag som redaktör valt att inte fastna vid ett sätt att presentera forskning kring värden som dominerar inom olika kulturer i världen. De som medverkar i denna antologi har olika forskningsbakgrund vilket säkerställer att läsaren får en mångfacetterad ingång till ett oerhört spännande och kontroversiellt ämnesområde. Därmed undviker läsaren att fångas i en presentationsmodell och låta sig påverkas därav. Detta är desto viktigare när man lever i ett land med en traditionell kulturbakgrund som ständigt utmanas av invandrade traditioner och kulturer.

Författarna till de olika artiklarna i denna antologi har samtliga utifrån sitt respektive kompetensområde och med sina personliga erfarenheter medverkat till att få fram denna allsidiga och gränsöverskridande antologi. De ansvarar var och en för innehållet i respektive artikel. Vår förhoppning är att du som tar del av detta samlingsverk ska uppleva en berikande läsning och en fördjupad insikt om värdekartors betydelse som orienteringsinstrument i det personliga livet och i samhällslivet.

Värdekartering

Peter Fritzell framhåller att integration är en viktig fråga i ett invandringsland. För att lyckas med detta måste vi i mottagarlandet allvarligt och nyfiket hitta ett sätt att uppnå detta mål. Detta inkluderar att vi alla definierar och uppfyller de grundläggande värdena och lagarna.

Människor som flyttar till Sverige måste relatera till och respektera lagar och förordningar, oavsett om de strider mot deras egna värderingar. Svenskar står också inför ett stort "inre arbete" för att definiera vilka värden som är värda att behålla och samtidigt acceptera nya som kan berika samhället. Vi bör tänka på vilka av de vär-

den vi bär med oss som är mindre viktiga. Vi måste vara öppna och ödmjuka för att kunna lära av andra.

Det är viktigt att påpeka att människor inom lagens gränser måste kunna avvika från rådande ”normer”, tänka fritt och vara ”udda”. Framsteg görs ofta i etapper baserade på individer eller grupper som tänker ”utanför lådan”. För mycket av enhetlighet hindrar en sådan utveckling.

Kunskap och vetenskap kan här bidra till att överbrygga kulturella skillnader i värderingar. Kanske kan detta kopplas till skeptiskt tänkande och analys, och samtidigt ödmjukhet, som förhoppningsvis går tillsammans med att ”söka efter sanningen”. Forskaren har här en stor utmaning att bemästra.

Carl E. Olivestam utgår från sin bakgrund som skolelev, religionsvetare och lärarutbildare. Han ger en personlig tolkning av de värden och värdeförskjutningar som låg som grund för hans egen uppväxt och vuxenliv. Här står utbildning och skola i centrum med ständiga förändringar av värdekompassen. Därtill relaterar han till de värdekarakterer som introducerats efter hans skoltid och som drabbade hans barn under 1980-talet. Slutligen formulerar han konturerna till den skola och dess värdegrund som hans yngsta barn (nu 4 år) kommer att påverkas av. Olivestam fokuserar i sin artikel särskilt på värden som står för standard, principer, ideal och normer som skolan ska värna och befästa i skolvardagen.

Sten Philipson har som utgångspunkt tagit World Values Survey (WVS). Avsikten med hans bidrag är att besvara tre huvudfrågor: Har Sverige och svenskarna speciella värderingar som är typiska och skiljer sig vår nationalkaraktär från andras? Vari består i så fall den svenska karaktären? Vad är förklaringen till att vi skiljer oss från andra i värderingsavseende?

Det visar sig att Sveriges karaktär, tillsammans med övriga skandinaviska länders, framstår som särpräglad, för att inte säga extrem. Han ger ett antal exempel på detta. Landet är maximalt sekulariserat med en befolkning som mer än andra värnar demokrati, tolerans, miljö, jämlikhet, jämställdhet och rätten för individen att inom rimliga gränser forma sitt eget liv såsom hen själv önskar. Sverige är i denna bemärkelse ett starkt liberalt land. Med jämställdhetssträvandena följer en i stort sett samstämmig acceptans för kvinnors rätt till abort. Skilsmässa är sedan länge accepterad. Homosexualitet likaså. Eutanasi och självmord ses som relativt acceptabla företeelser, vilka inte automatiskt ska fördömas.

Förklaringarna till hur den svenska karaktären eller värderingsprofilen har växt fram är komplicerad. Philipson beskriver en process som påbörjades redan efter renässansen och som fortgår än idag. Det gäller utvecklingen i västvärlden som helhet, med en framväxande tro på empirisk vetenskap, demokrati och en successivt alltmer sekulariserad världsbild. En viktig förklaring till att de skandinaviska länderna blivit

särpräglade värderingsmässigt har bl.a. att göra med det protestantiska arvet, något som i kombination med inflytandet från socialismen bidragit till en högre grad av sekularisering än på andra platser i västvärlden. Visserligen har svenskarna kvar många trosövertygelser och religiösa föreställningar, men den institutionaliserade religionen har i praktiken liten betydelse i Sverige. Religion har blivit en privatsak. Samtidigt: föreställningen om Sverige som ett land i alla stycken befolkat av förnuf-tiga och klarsynta människor är inte med verkligheten överensstämmande. Tvärtom omfattar inte så få helt klart irrationella föreställningar om vad som existerar och vad som är möjligt att uppnå. Vidskepelse och skrock är fortfarande vida utbredd.

Jens Allwood diskuterar och analyserar kritiskt det svenska värdegrundsbegreppet och jämför svenska värdegrunder med tre globala klassifikationssystem för jordens kulturer och värderingar. Först diskuterar några exempel på värdegrunder som föreslagits i Sverige och några skillnader och likheter mellan dessa uppmärksammas. Därefter presenteras och diskuterar kritiskt de tre utvalda globala kulturtaxonomier som föreslagits av amerikanen Edward T. Hall, nederländaren Geert Hofstede och tysken Christian Welzel i samarbete med amerikanen Roland Inglehart. Som en del av detta diskuterar även hur Sverige beskrivs i de olika taxonomierna. I ett avslutande avsnitt görs en kritisk utvärdering av såväl utformning som användning av värdegrunder och globala kulturtaxonomier.

Värdeverkan

Denna tillämpningsinriktade består av artiklar som utifrån olika bakgrunder visar på värderingar och värdeförskjutningar samt värdekollisioner som uppstår i ett samhälle. Så har det varit i historisk tid och så är det i nutid. Värden är inte en gång för alla givna. De måste erövrats och internaliseras av varje ny generation. Samtidigt med denna process sker ständiga och nödvändiga värdeförskjutningar. Värderingar föds vi inte med. De är inte givna i naturen. De är förvärvade och tillägnade i en ständigt pågående lärandeprocess. De olika bidragen visar vart och ett på sitt sätt denna värderingsprocess.

Anders Gustavsson är etnolog. Han undersöker gravminnesmärken och minnesplatser på internet som uttryck för värden i Sverige och Norge i sena tider. Han koncentrerar sig på hur skillnader mellan norska och svenska gravstenar har uttryckts och hur man kan försöka förklara dem. Både innovationer och tidigare traditioner har påverkat valet av symboler på gravminnesmärken i Norge och Sverige. Norge var könsneutralt långt tidigare och mer konsekvent än Sverige. Den avlidnes individualitet har blivit mer betonad i Sverige.

Minnesmärken på Internet utgör en ny form för att uttrycka sorg och för att komma ihåg avlidna släktingar och vänner. I den här studien har den allomfattande frågan varit hur sörjande uttrycker sina tankegångar. Frågan är inriktad på tron på något postumt övernaturligt. I Norge är visionen främst riktad bakåt, relaterad till traditioner, och i Sverige framåt, i riktning mot förändringar och innovationer.

John Fletcher har i sin artikel nalkats frågan om våra värderingar utifrån insikten att utvecklingen runt omkring oss kommer att utmana de värderingar många av oss har med sig från 1900-talet. Förändringarna kan ske på ett "kontrollerat" sätt enbart om tillräckligt många förstår vad som pågår och formar sig en egen uppfattning om vilken sorts framtid hen vill leva i – och agera. Detta innebär att många av våra värderingar, av livets självklarheter, behöver lyftas fram och utvärderas. I den processen är det avgörande att individen, snarare än kollektivet, ställs i centrum.

Dagens forskning stöder den begränsade (tragiska) människosynen. Det är den som bäst beskriver vilka faktiska förutsättningar vi lever med, som individer och som samhälle. Ett demokratiskt styrelseskick med dess grundläggande humanistiska värderingar krävs för att släppa loss människors uppfinningsförmåga och entreprenörskap – och därmed de resurser som krävs för att människor ska kunna 'färdas väl genom livet'. Välfärden behöver bättre förutsättningar för människor att bli stöttåliga snarare än stötskyddade.

Artikeln väcker fler frågor än den besvarar. Det är frågor som behöver bearbetas av så många som möjligt, så att det blir "lönsamt" för politiker att samtala med oss andra om det de flesta av dem redan vet – men inte vågar tala med oss om eftersom de tycks betrakta uppriktighet mot väljarna som politiskt självmord.

Maria D Los M Borgström baserar sitt bidrag utifrån den jämförande skolforskning hon bedriver. En stor del av globaliseringsforskningen samt forskningen om fred och fredsutbildning utgår från västerlandet. Relativt liten uppmärksamhet har riktats mot Östersjöregionen, Öst- och Centraleuropa. Tillsammans med några kollegor jämfördes Tjeckien, Polen och Sverige. Där finns skillnader gällande historiska händelser som deltagande i krig, hur befolkningen var och är sammansatt, religion, politiska och ekonomiska system med mera. Som en följd av globaliseringen ingår dock alla tre länderna i en process som omfattar en ny typ av kosmopolitism, vilken varierar beroende på politisk historia och socioekonomisk utveckling. Migration och olika typer av sociala media producerar idag olika processer som griper in i ungdomars vardagsliv på ett helt annat sätt än tidigare. Möten sker över kulturella gränser nästan dagligen, och genom resor, studier, arbete och olika typer av transnationella nätverk konfronteras ungdomar med andra tänkesätt än de är vana vid. Man ställde bland annat frågan om ungdomar i Sverige, där det inte funnits krig de senaste tvåhundra åren, skiljer sig från ungdomar i Polen och Tjeckien, där andra världskriget

på ett helt annat sätt än i Sverige gripit in i deras personliga familjehistorier.

Undersökningen exemplifieras med tre ungdomar som har utvecklat nya kosmopolitiska identiteter i olika kontexter. Det som skiljer deras identiteter är de influenser som de har fått beroende på respektive lands historia och familjers narrativ.

Elisabeth Ahlsén & Jens Allwood är båda lingvister och kommunikationsvetare och skriver om värderingar och undervisning i interkulturell kommunikation. Värderingar och normer spelar ofta stor roll när människor med olika nationell eller etnisk kulturell bakgrund möts, eftersom många värderingar och normer skiljer sig mellan kulturer och därför måste medvetandegöras för att möjliggöra en så god kommunikation och så harmoniskt samarbete som möjligt. Skillnader i värderingar och normer spelar på så sätt en viktig roll i interkulturellt samarbete. Interkulturell kompetens och interkulturell kommunikation har därför lyfts fram som medel att främja en ökad internationalisering, som instrument för ökad interkulturell förståelse, ökad tolerans och ökade färdigheter i att hantera interkulturella relationer. Hur kan då detta åstadkommas? Denna artikel försöker ge ett bidrag till besvarandet av denna fråga, genom att ge en beskrivning och diskussion av vad interkulturell kommunikation (IKK) är, vad undervisning i IKK kan innehålla och hur den kan utformas.

Shahram Shaygani gör en personlig reflektion kring kultur- och värdekonfrontation genom att utgå från vad han själv mött när han kom till Norge som invandrad från Iran. Han visar också på hur sådana konflikter kan överbryggas och hur det är möjligt att göra karriär i ett nytt land med nytt språk, kultur och värderingar.

Gudmund Bergqvist diskuterar olika mätningar av värden och värdegrunder. En av dessa är World Values Survey (WVS) med regelbundet återkommande mätningar med över 200 frågor sedan 1980-talet. Undersökningarna gjordes ursprungligen på europeiska stater, men omfattar numera flertalet av länderna i världen. De har frågor som sedan grupperas i förhållande till hur värde kring traditionellt respektive sekulärt tänkande samt ekonomi och självförverkligande finns hos olika nationer. Mätningarna har tidigare kritiserats för att ha ett urval som varit eurocentriskt. De behöver vidgas för att omfatta även värderingar som är osmakliga eller t.o.m. olagliga hos oss för att passa globalt och i framtiden. Det behövs en koncentrerad till väsentliga värden och undvikande av marginalfrågor som pressas fram av stridbara minoriteter.

Vidare varnas för övertro på att vi är rationella. I en värld där allt fler stater de sista decennierna blivit mera auktoritära eller styrda av en diktator oavsett dennes officiella titel behöver man veta hur utvecklingen blir. Tidigare har de demokratiska staterna haft ett stort ekonomiskt försprång men i en framtid Kina kanske kommer

att vara världens ledande makt. Därtill ligger det auktoritära Singapore i topp beträffande olika rankinglistor. Andra typer av mätningar krävs för vägledning till beslutsfattare för att upptäcka väsentliga områden där värderingar måste ändras eller stärks som försvar av demokratin och en upplyst värld.

Abstract

I Core values - research-oriented perspectives

Abstract Peter Fritzell

Values and Value

If one considers it important to belong to a country, a nation, and at the same time be able to co-exist with people from other cultures, it is important to define which values one considers to apply. It is also important to allow "degrees of freedom", i.e. which values can be allowed to vary according to one's own taste. It is not enough only to "rely on feeling", but to "allow feeling" is crucial for progress.

Integration is an important issue in an immigration country. In order to succeed with it, which is necessary to be able to live with each other in reasonable harmony both in our present time and for our children and grandchildren, we must seriously and curiously find ways to achieve this goal. This includes that we all define and then comply with fundamental values and laws.

Those who move to Sweden must relate to, and respect, laws and regulations, regardless of whether they are contrary to their own values. Swedes are also faced with a great "inner work" to define which values are worth keeping and "fighting for", and at the same time accepting new ones that can enrich society. We also need to think about which of those we carry that are perhaps less important. We must be open because we can also learn.

It is important to point out that people, within the boundaries of the law, must be able to deviate from prevailing "norms", think freely and be "odd". Progress is often made in stages based on individuals or groups thinking "outside the box". This should be considered when too much uniformity is demanded.

Knowledge and science can have the potential to bridge cultural differences in values. Perhaps this can be linked to skeptical thinking and analyzing, and at the same time humbleness that hopefully goes along with "searching for the truth" as researcher are supposed to do.

Keywords: Values, value, cultural differences, immigration, integration, learning, science, research.

The Swedish School and Core Values. Value assessments within the school arena.

Interpreted and applied by me - as a student, teacher, teacher trainer, parent, researcher, lobbyist and Academy member SA.

This article is focusing on core values in the Swedish school system during almost eighty years. Interpreted and applied by me - as a student, teacher, teacher trainer, parent, researcher, lobbyist and a member of Stromstad Academy. The school I met as a child had a tradition-based value system. A Puzzle School as I call it with a Christian value base. We would add piece by piece to become a good and safe community citizen and contribute to the traditionally established society. Once upon a time, the church developed this school system and not until the mid-19th century the state took over, though the church still kept its influence.

When I started my professional career as a teacher, I met a school in deep changes. Democratic and community-developing school. A humanistic value base replaced the Christian core value base to fit in with a democratic school. The kaleidoscope school was at hand with no ready-made template to follow, no puzzle to lay. Here students and teachers should together achieve knowledge and obtain skills to form a meaningful pattern. Moreover, there was a teacher-training program introduced equipped for a new generation of teachers. All teachers were prepared on in-service courses. Here the free creativity was at stake. The problem arose after a decade of twisting here and there. Questions arose: Where are we going? What is the meaning of this? In the previous school system, the teacher had answers, but not now anymore.

In this kaleidoscope School my first four children were staying in the middle of the 1970s. The level of knowledge was no longer as stable as before because the student's own choice of knowledge and not the teacher's influenced the outcome. The discipline was also changing. As a parent, I compensated for the shortcomings in school. A possibility not all parents did have.

Moreover, after one year as a schoolteacher, I found myself recruited as a teacher trainer. Many of my trainee students questioned the design and content of both teacher education and school. They claimed that the traditional society and its values still existed and their mission was to reform the school approach as an instrument to democratize the society.

As a researcher, I became interested in value changes in the Swedish school inspired by my experiences as teacher educator. In this role, I met most of the leading politicians in the reform: among them Alva Myrdal. These school veterans had agreed to implement a democratic school with democratic values. Therefore, after reading my dissertation they noticed: Had I known how far from understanding we were what the dissertation now revealed, we would never have been able to come to

an agreement.

I soon became a lobbyist because of my dissertation, published 1977. As working chairperson of the Ecumenical School Department, I represented all Christian churches; and through a personally linked group, the great world religions were associated as well. Leading school politicians in the late 80s and the beginning of the 90s questioned religion as a school subject and core values for school were not relevant. After Ecumenical School Department lobby work and proposals, the Swedish Parliament voted for a vitalized Religious education against the government bill. This subject guaranteed for all students, and furthermore all schools had to follow written core values based on Christian Ethics and Western Humanism. What I describe as the Mosaic School took place in 1994.

The process of anchoring core values in the daily life is therefore more intensive than ever. The Swedish National Agency for Education and the Swedish School Inspectorate are making their efforts to implement these core values. The Primary school is in the process of reforming, the upper secondary school will follow and probably the elementary school thereafter. The teacher training school is subject to constant criticism.

And finally, as a member of Stromstad Academy, I know we are an important part of this school process as we are the only still active scientists who provide an overview of the entire long period of school reforming in Sweden from the World War II and so far.

Keywords: Core values, school system, syllabus, curriculum, lobbying, school politicians.

Abstract Sten Philipson

Are there typical Swedish values and a Swedish character?

The purpose of this contribution to the anthology is an attempt to answer three basic questions:

1. Does Sweden, and do the Swedes, have a conspicuous set of values that distinguishes their national character from that of others?
2. If so, can the Swedish character be described?
3. How can we explain that Swedes distinguishes themselves from others with respect to their values?

The vantage point of Philipson's essay is the World Values Survey (WVS). WVS database contains extensive information about people's values around the world, among them also those of Swedes. One of Philipson's aims is to single out and try to describe what can be called a 'Swedish value profile' or 'character' and compare this to that of

other countries.' The comparison yields a result, which reveals a character or profile, that is significantly different, compared with that of other's, not to say extreme.

What values are at stake here? A few examples can be given here. First, Sweden is a secularized country, where reason and science are emphasized by most people as the sole basis for true beliefs. Swedes want to think of themselves as highly rational beings. They also believe in democracy, tolerance, equality between the sexes, as well as the importance of trying to preserve the physical and biological environment. Secondly, Sweden is a strongly liberal country, and Swedes in general affirm the right for the individual, although within limits, to form his or her own life as he or she pleases. Connected to the belief in personal freedom and equality, Swedes believe in the right for women to terminate their pregnancies, if they decide they must do so. Divorce is also widely accepted, as is homosexuality. Euthanasia and suicide are also, by most people, seen as morally acceptable phenomena, which should not be automatically condemned.

There is more to the Swedish value-profile. For instance, most people believe that power and personal wealth should be earned, not inherited. However, Swedes also think you should show solidarity with and give support to those who cannot manage on their own, people who are sick, involuntarily unemployed, disabled, or without possibilities to sustain themselves materially or otherwise. At the same time, the legacy of Protestantism is lingering among the secularized Swedes, in such a way that they are convinced that everyone should support him or herself, as long as this is possible. One should not become dependent on social welfare or other forms of financial backing.

To make this happen, i.e. to take care of themselves, the individuals must be given a fair chance to earn sufficiently much money and be allowed to strive towards a successful life and to make it in the world. Therefore, incentives must be created by those responsible for the development of the country, government and parliament, to motivate people's ambition, although they also must be prepared to support those less fortunate. In reality, this is at the core of what is called the Swedish middle way, a path between socialism, on the one hand, and capitalism, on the other. The Swedish Model, with its intention to form consensual solutions to social and political problems rather than create confrontation, divergence, and revolution, is deeply rooted in the Swedish value system.

Explaining the Swedish character, or value profile, is a challenging task. Philipson describes an intricate process, originating already in the European Renaissance, progressing up to current times. In fact, this process changed the entire western world, developing ideas such as that of empirical science, democracy, and secularism. An important element in understanding the conspicuous value profile of the Scandinavian countries is related to its Protestant heritage, which in combination with the influence of socialism has yielded a higher degree of secularization than

anywhere else in the world. Even though it is true that Swedes in many ways have retained many metaphysical beliefs and religious or semi religious views, institutionalized religion, on the whole, has little significance today. Religion has become a private matter. Nonetheless, the notion of Sweden as nation inhabited by solely rational and clear-sighted liberal nonbelievers is untrue. On the contrary, not so few maintain ideas, which may be described, as clearly unreasonable and superstitious. Ludicrous beliefs in magic and wonders are still common among many.

Keywords: National character, Swedish character, Swedish value profile.

Abstract Jens Allwood

Swedish values in a global perspective

In this paper the Swedish concept of "value-basis" (värdegrund), derived from the English "core values" is discussed and compared to three global classification systems for the cultures and values of Earth. First some selected examples of "value-bases" that have been proposed in Sweden are discussed and some differences and similarities between these are noted. This is followed by a presentation and a critical discussion of the three selected culture taxonomies and as a part of this discussion how Sweden is described in the different taxonomies. In a final section, a critical evaluation is made both of the content and use of value-bases as well as of global taxonomies of culture.

Keywords: value-basis, culture taxonomies, Sweden, critical evaluation.

II Core values - application-oriented perspectives

Abstract Anders Gustavsson

Grave memorials and memory sites on the internet as expressions of values in Sweden and Norway in late times

Gravestones constitute a physical and lasting expression bearing witness to a person's life after he or she has died. In this study I concentrate on how dissimilarities between Norwegian and Swedish gravestones have been expressed and how one can attempt to explain them. Tendencies are studied through qualitative analysis in which one form of usage is more common in the one country than in the other. Both innovations and past traditions have influenced the choice of symbols on grave memorials in Norway and Sweden. Norway was gender neutral far earlier and more consis-

tently than Sweden. Religious pictorial symbols and epitaphs are more common in Norway than in Sweden. The deceased's individuality has become more emphasized in Sweden.

Memorial websites on the Internet constitute a new form for expressing grief and for remembering deceased relatives and friends. The messages become a virtual, social meeting place by giving mourners an opportunity to express themselves. In this study the all-inclusive issue has been how mourners express their concepts of belief regarding the deceased person. The question focused upon is the belief in something posthumously supernatural. In Norway the vision is primarily directed backwards, relating to traditions, and in Sweden forwards, in the direction of changes. In Sweden there is a greater tendency to adopt innovations and to leave the longstanding. In Sweden people tend to regard what is new as being positive. Life's darkest moments can be given a brighter shape. In this respect, Norway can be seen as being more realistic in not merely rejecting life's darker sides.

Keywords: gender, gravestones, grief, individuality, innovation, memorial websites, national comparison, religiosity, secularization, tradition.

Abstract John Fletcher

How does our core values affect our welfare?

The world is rapidly changing, locally as well as world-wide and we need to question the many of the fundamental values that we carried with us from the 20th century. This article raises issues regarding those values and their relevance for the 21th century.

We can adjust in an orderly fashion only if a sufficient number of citizens accept the need to adapt – and acts. Many of our certainties will need to be reviewed – and revised as needed. The starting point in this effort needs to be the individual, rather than 'society'.

Our growing wealth has brought a reduction in fertility across the world at the same time as life spans grow longer. We see a rapid aging of populations which raises welfare costs. This is coupled with a growing migration, based on war and on an improved flow of information. We need to ascertain which image of the human being is closest to the 'truth, the 'unlimited' (utopian) or the 'limited' (tragic) view.

Our current understanding of human nature points to the limited view. It reflects our genetic background and the society we have built on that basis. We need a democratic government based on basic humanist values in order to unleash our creativity and entrepreneurial abilities. We need to establish the necessary preconditions – or rather, to remove whatever prevents people from shaping their lives on the basis of their own values. If/when those choices interfere with others, negotiations

will in most cases start automatically.

The article raises more issues than it resolves. That is OK. Those issues need to be worked over by as many individuals as possible. That is the only way to build a pressure on our politicians to start a dialogue with the rest of us about these issues. Most politicians already know this, but they seem to regard openness as the road to 'political suicide'

Keywords: Democracy, welfare, core values, future.

Abstract Maria D Los M Borgström

Kosmopolitism och fredliga dispositioner - Dagens ungdom i tre europeiska länder.

The aim of the article is to give examples of how peaceful or hostile dispositions among young people can develop depending on different contexts and discuss the relationship between cosmopolitanism and peaceful dispositions. It is based on a research project with the aim of investigating whether and, if so, how new identity constructions and cosmopolitan, intercultural learning processes contribute to peaceful or hostile ethnic relations in the multicultural global society. The starting point is a study on young people's values in the Czech Republic, Poland and Sweden. The article shows how both the historical and the family narrative influenced the young people's new identity constructions and how these are related to peaceful dispositions.

Keywords: Cosmopolitanism, peaceful dispositions, young people, history and family narrative. Poland, Czech Republic, Sweden.

Abstract Elisabeth Ahlsén & Jens Allwood

Education in Intercultural Communication

Values and norms often play an important role when people with different national or ethnic cultural background meet, since many values and norms vary between different cultures and therefore need to be made explicit in order to create possibilities for the best possible communication and most harmonious collaboration. Differences in values and norms, in this way, play an important role in intercultural collaboration. Intercultural competence and intercultural communication have therefore been put forward as means for enhancing internationalization, as instruments for enhancing intercultural understanding, increasing tolerance and increasing ability to handle intercultural relations. But how can this be achieved? The article attempts

to contribute to answering this question by describing and discussing what Intercultural Communication (ICC) is, what the content of education in ICC can be and which methods can be used for teaching ICC.

The article considers four aspects of culture, which can be focused in ICC education: ways of thinking, behavior, artefacts and traces in nature. The goals of ICC education can be (i) awareness, (ii) flexibility, and (iii) ability, in relation to different cultures. The article suggests different methods for ICC education, for example, critical incidents and role play, and different aspects of the content of ICC education, such as different ways of perceiving cultural differences and their consequences. The study of communication in the form of production, interaction, understanding and context are dealt with and models for classifying and describing cultures and values are mentioned.

Keywords: Intercultural communication, intercultural understanding, cultural differences in values and norms, intercultural education

Abstract Shaygani Shavram

Immigration and values from a psychological perspective

Many people think of immigration as just a physical movement from one place to another.

For me, immigration is also about a psychological journey. A journey, which for many starts long before the physical traveling from one place to other.

Immigration is about attachment, separation and re-attachment and therefore touches some of the deepest parts of human existence.

It affects the psychological and existential basis of the immigrant. Understanding migration from a psychological perspective is urgent, because it helps us to meet migrants with a more humanistic approach and reduce the fear for the “unknown other”. Psychology deals with the inner drama, the psychic reality, where we are more alike than we think we are or want to be.

Keywords: Immigration - migration, psychological aspects, attachment – separation.

Abstract Gudmund Bergqvist

Aspects on World Values Survey - Present and future

Discussions on different value systems and how to validate them are common. One

of these is World Value Survey (WVS) which since the 1980 has done regular measurements with more than 200 questions. The last finished one is WVS 6. The WVS was initially done in European countries but are now done in most countries in the world. The questions are grouped according to traditional-rational thinking and economy – self-expression in the different nations.

A critical review is made on the questions (i.e. item analysis). Methods, choice of questions and results are criticized but on the other hand the necessity of continuing evaluation is stressed! And new areas are suggested. They need to be widened to suit globally and even include values that for us are unethical or even unlawful to show the actual situation as well as the future. They must concentrate on central values and avoid marginal values stressed by aggressive minorities. A warning about our opinion that we are very rational. This might not be the case.

In a world where in the last decennium more and more countries are becoming either dictatorships or more authoritarian, we need to follow the involvement of values. Earlier, the democratic countries have had a technological and economical advantage but what happens in a future when China is the hegemon (leading power) and already now when authoritarian Singapore is at the top of many rankings regarding different standards. Our leaders need to know about areas that will need improvement for the defense of democracy and enlightenment.

Keywords: value, value analysis, constructive critic, importance.

Del I:
Värdekartering
- forskningsinriktade
perspektiv

Om värderingar

Peter Fritzell

I denna antologi om värderingar reflekterar 10 ledamöter och forskare vid Strömstad tvärvetenskapliga akademi i var sin artikel över detta begrepp. Texterna ger exempel på hur det kan definieras, analyseras och användas. Förhoppningen är att detta kan ge ökad förståelse för både problem och möjligheter som finns förknippade med våra värderingar.

Värderingsdebatten har under de senare åren lite hårdtagat delat Sverige mellan de som hävdar att det finns specifika svenska värderingar, och de som anser att värderingar är universella. Debatten tog fart i och med den historiskt sett stora invandringen som Sverige upplevt under det senaste decenniet, och den exploderade under Almedalsveckan 2016 där politiker flitigt använde sig av ”värderingar”. Det var också det år då invandringen var som störst med över 160 000 som sökte sig till Sverige. Att vi har någorlunda gemensamma värderingar, hävdar de flesta men inte alla, har betydelse för ett välfungerande samhälle. Inom organisationer och företag som strävar efter att uppnå optimal funktionalitet och produktivitet används ofta begreppet ”värdegrund” som är en samling värderingar som medarbetare förväntas leva efter.

Vad är en värdering

Läser man litteraturen och de inlägg som finns på sociala medier framträder en brokig bild, ofta präglad av känslsamhet. Det verkar troligt att värderingar är just det, känslouttryck eller åtminstone en längtan till en viss känsla eller känslor. Man kan uppfatta dem som hjälpmedel att ta sig till önskvärda tillstånd fyllda av slutliga eftersträvarvärda värden. På individnivå finns subjektiva värderingar som påverkas av våra olika personligheter, medan det på samhällsnivå handlar om att kunna samexistera med hjälp av överenskomna ”universella”, fundamentala och stabila värderingar. I det sammanhanget kan man tala om just värden, vilka enklast kan sägas vara slutmål dit våra värderingar vill föra oss. Ibland kan dessa slutvärden ses som så viktiga att lagar stiftas för att skydda dem.

Milton Rokeach, en av de socialpsykologer som studerat individers interagerande i grupp, nämns ofta i dessa sammanhang. Han refererar till att personligheten efter puberteten är stabil över tid (många hävdar att den är det mycket tidigare), medan värderingar kan ändras även om det inte är alldeles enkelt. Förändring kräver både vilja till insikt och hårt arbete.

Rokeach beskriver i sin forskning fyra ”funktioner för värderingar”;

1. De är vår generella vägvisare till handlingar, bedömningar, attityder.
2. De fungerar som ett beslutsunderlag i konfliktsituationer och vid beslutsfattande.
3. De ger oss motivation. Något vi tror starkt på motiverar oss och driver oss.
4. De är en grundpelare för vår självaktning d v s de bidrar till och stärker/stjälper vår självkänsla.

Ofta vet man inte att man bär på en värdering eftersom den är självklar, underförstådd. Den ingår så att säga i sättet att leva, ungefär som att andas. Det är rimligt att tänka sig att värderingar grundläggs tidigt i våra liv genom att vi påverkas av personer och skeenden i vår närhet. Man får dem i sig med modersmjölken och de gjuts fast i o m det viktiga ”lekarbete” som barn ägnar sig åt tillsammans med kamrater och vuxna. Det innebär i sin tur att de ofta är svåra att ändra på, och inte minst att det tar lång tid. Ibland måste kanske till och med tongivande människor som är bärare av vissa värderingar leva färdigt sina liv innan de samhällen de lever i kan förändras i enlighet med nya.

Om det nu finns vissa gemensamma samhälleliga värderingar, hur ser dessa ut? Är de skilda från de uppfattningar som andra människor har, de som är födda i andra länder och kulturer? Många skriver nog under på de fyra värderingsfunktioner som Rokeach använder, medan det kan finnas skillnader på slutmålen, alltså på själva de samhällsvärden som våra värderingar ska leda fram till.

Frågor vi måste ställa oss när vi definierat en värdering och vad den representerar är med vilken rätt den är värd att bevaras och till och med försvaras, och också med vilken rätt man kan säga att den bör kasseras. Hur går det när olika värderingar ska samexistera, när människor som tycker olika i ”grundläggande frågor” som till exempel likställdhet mellan könen ska leva ihop inom ramen för en nation. Finns det situationer när en individ, en grupp, bör eller måste ändra sina värderingar för samexistensens skull, och när inträffar i så fall dessa kravfyllda situationer?

Vi kan studera FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna som skrevs utifrån bland annat erfarenheterna från första och andra världskriget, och även utifrån den franska revolutionen 1789. Deklarationen syftar till att tjäna som vägledning, en grund som skall hjälpa oss att vara snälla mot varandra, att hålla sams, att hålla ihop som människor. Att leva våra liv så gott det går, både inom nationsgränserna och nationer emellan.

Nationer och kulturer

Sverige har under det senaste decenniet blivit ett invandrarland, med hundratusentals nyanlända. År 2016 levde enligt SCB 1,7 miljoner personer här som var födda i

ett annat land, vilket betyder nästan 20% av befolkningen.

Man kan förstås inte automatiskt utgå från att alla som kommer till ett nytt land delar det nya landets/den kulturens ”grundläggande värderingar”, eller ens att dessa anses viktiga/rimliga. Här ligger en magnifik utmaning, både för de nyanlända och för de som bor där ”sedan urminnes tider”. Vad är rätt och vad är fel? På individnivå? På nationell nivå? Hur håller vi bäst sams? Hur håller vi ihop ett samhälle som garanterar individens trygghet och möjligheter? För att kunna diskutera dessa frågor måste värderingar definieras och förklaras utifrån olika perspektiv.

I Sverige anser de flesta att det finns en samling värderingar och värden som är självklara, till exempel rörande frågor som; demokrati, jämlikhet mellan könen, nej till dödsstraff, rätten till abort, nej till barnaga, ja till homosexualitet/HBTQ, och religionsfrihet. Förståelsen för dessa begrepp bland de som är födda här, av föräldrar som är födda här, är generellt sett självklar, samtidigt ofta omedveten. Vi behöver inte ens reflektera. Men för att kunna diskutera och påverka något, måste man definiera det omedvetna, det man anser självklart. Det är en stor utmaning.

Utifrån att människor från andra länder kan ha en annan syn, andra värderingar och andra lagar, med avseende på de ovan nämnda begreppen är det intressant att reflektera över att man i Sverige genom åren har diskuterat dessa frågor intensivt, tills historiskt sett ganska nyligen. Demokratin infördes ”på allvar” med allmän rösträtt för män och kvinnor 1919 respektive 1921. Dödsstraff förbjöds 1921. Fri abort fram till graviditetsvecka 18 blev tillåtet 1974. Barnaga blev straffbart 1979. Homosexualitet legaliserades 1944, men klassades av Socialstyrelsen som ”ej sjukligt” först 1979. Kyrkan skildes från staten 2000.

Innan det sker en värderingsförändring har den oftast föregåtts av diskussioner, förhandlingar och värderingsförskjutningar under lång tid. Så blev det till exempel 2003, efter många decenniers diskussioner, tillåtet för HBTQ-par att adoptera barn i Sverige. Dock är det fortfarande ovanligt eftersom mycket få länder vill låta samkönade svenska par adoptera. Det första samkönade paret som fick en internationell adoption godkänd fick det så sent som 2016.

Demokrati hör ihop med individens frihet och möjlighet att påverka, och anses vara ett överlägset, eftersträvanvärt statsskick. Dock är de flesta länder inte funktionella demokratier, särskilt gäller det inte i de länder där de flesta inflyttade kommer ifrån.

På informationsverige.se kan man läsa att; ”demokrati kommer från grekiskan och betyder ungefär ”folkstyre”. Frågor om demokrati har diskuterats i flera tusen år, men det finns ingen definition av begreppet som alla i världen skulle hålla med om. Bland annat beror det på att demokrati är något som ständigt utvecklas och förändras. Däremot finns det saker som många är överens om hör ihop med demokrati, till exempel människors lika värde och rättigheter, fri åsiktsbildning, tryckfrihet och yttrandefrihet, att alla är lika inför lagen och att det hålls fria val.”

Vi får inse att i många länder är flera svenska värderingar och värden, lagstadgade eller underförstådda, inte alldeles vanliga. Enligt ett av flera s.k. Demokratiindex var 2016 sammanlagt 19/167 länder funktionella demokratier med Sverige på plats 3 efter Norge och Island, medan de auktoritära staterna var 51 med Nordkorea på plats 167 och Syrien och Afghanistan (två av de länder som bidrar med flest inflyttade) på platserna 166 respektive 149. Många av de som kommer till Sverige är alltså präglade i auktoritära regimer med svag tilltro till staten som ska vara en garant för just de värderingar som håller ihop ett samhälle; <https://sv.wikipedia.org/wiki/Demokratiindex>

Religioner

I Sverige är vi generellt sett sekulära, dvs vi tror inte på någon högre makt, vi är inte särskilt religiösa (se World Value Survey). Det behöver inte betyda att vi inte vill betala kyrkoskatt eftersom Svenska kyrkan är en del av vår kultur som vi anser att det är viktigt att bevara, och drygt 60% av befolkningen gör detta. Men vi är oftast inte kreationister, dvs vi tror inte på skapelseberättelsen som lär ut att vi konstruerades av en Gud under sex dagar för 20 000 år sedan, utan är i stället anhängare av Big Bang där vetenskapen lär oss att universum skapades för ca 14 miljarder år sedan, och av evolutionsteorin (Darwinismen och läran om arternas uppkomst). Detta är i skarp kontrast till många av invandrades tro.

Hur kreationismen ska kunna samexistera med den vetenskapligt grundade evolutionsläran är en viktig fråga idag eftersom båda kan leda till oförsonliga och motsatta inställningar. Inte minst gäller det frågan om kvinnors jämställdhet och rätt att själva bestämma över sina liv. Hårdraget; skapades kvinnan av ett av mannens revben, eller skapades mannen och kvinnan som likvärdiga varelser? I en sekulär kultur som i Sverige är svaret på den frågan självklar.

Jämställdhet mellan könen

Så här beskriver Ulrika Hagström på TCO hur synen på jämställdhet präglar Sverige internationellt; <https://www.arbetsvarlden.se/debatt/sds-familjepolitik-strider-mot-svenska-varderingar/>

”Om man frågar journalister runt om i världen, vad de tänker på när de hör talas om Sverige, är det många som svarar ”Jämställdhet”. De förundras över hur Sverige bär sig åt för att hålla både kvinnor och män aktiva i arbetslivet även när de blir föräldrar. Många länder har stora problem med att behålla den kvinnliga delen av föräldrarna i arbete, och samma länder har också under de senare decennierna sett

att människor får färre barn än de själva önskar. Förutom att det skapar en bristande ekonomisk tillväxt, leder ojämställdheten i arbetskraftsdeltagande även till att fler barnfamiljer drabbas av fattigdom.

När svenska UD sätter ihop studieprogram för utländska journalistdelegationer efter deras önskemål, är det dessa återkommande frågeställningar man vill ha svar på, eftersom det anses så speciellt för Sverige. Svaret på hur Sverige har gjort kan sammanfattas i tre punkter:

- Borttagen sambeskattnings. Sambeskattnings gör så att skillnaden i inkomst mellan en-försörjarfamiljen blir marginellt mindre än om man har två inkomster i en familj.
- Tillgänglig och prisvärd förskola av hög kvalitet.
- Inkomstrelaterad föräldraförsäkring för alla föräldrar.

Modellen utmärks av att den underlättar kvinnligt arbetskraftsdeltagande på samma gång som den stöder manligt omvårdnadsarbete. Att detta faktiskt är ganska unikt för Sverige och i stor mån för de nordiska länderna, bekräftas också av forskningen som delar in västvärldens välfärdssystem i tre olika modeller av välfärdspolitik, varav 'den nordiska modellen' är en."

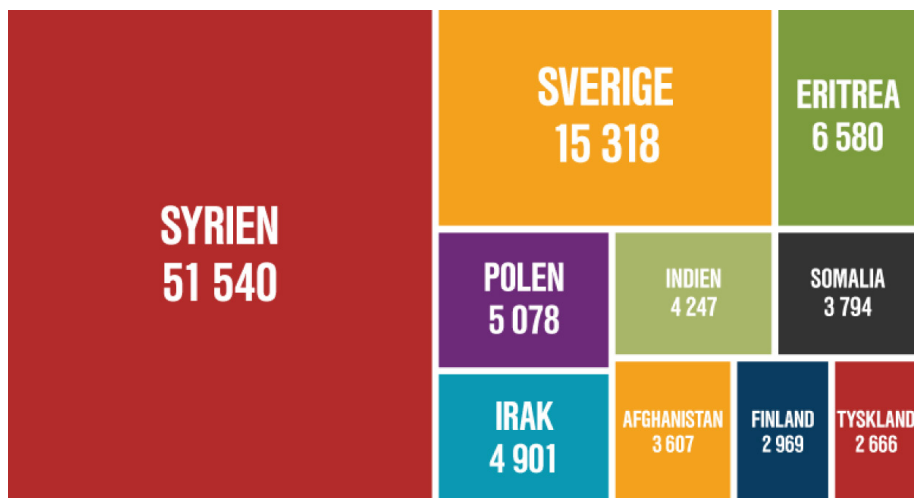
Lagar

Vi måste ha den största respekt för värderingar och värden och hur dessa, medvetet och omedvetet, styr våra handlingar. En viktig fråga blir hur vi i ett integrationsperspektiv agerar tillsammans med de som bär på andra värderingar än de rådande. I slutändan kan man göra det enkelt för sig genom att hävda att "lagen gäller", i övrigt så får man göra som man vill.

Men allt är inte, och kan inte vara, lagstadgat och någon form av samförstånd krävs för att kunna leva i harmoni med varandra. Tar vi hänsyn till att Sverige sedan 2000 blivit ett invandrarland så är det lätt att inse att vi har ett långvarigt arbete framför oss, där vi både måste förstå andras värderingar, men också kunna kräva att de som kommer till Sverige ska sätta sig in i de värderingar, värden och lagar som under decennier och århundraden långsamt kan ha accepterats som "svenska". Då krävs emellertid, som redan beskrivits, att vi först försöker enas om, och också beskriva dessa värderingar, först och främst för oss själva och sedan för de som anländer. Det kan inte ske endast genom Immigrationsverkets utmärkta broschyrer. Det kräver också en diskussion/och praktisk verksamhet i befolkningen eftersom det är i samhället, bland andra människor i vardagen, som integrationen sker. Vilket innebär ett stort ansvar och policyarbete, inte minst från våra politiker och media. Att det ska kunna genomföras utan intensiv praktisk vilja från alla parter är helt orealistiskt. Man kan i det sammanhanget ifrågasätta det kloka i att skapa särskilda bostadsområden där man samlar invandrare utan naturlig möjlighet till kontakt med infödda svenska.

Illustrationerna nedan från Statistiska Centralbyrån visar invandringen i Sverige under 2016. <http://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/manniskorna-i-sverige/in-och-utvandring/>

Invandring 2016 efter de vanligaste födelseländerna

NÄRA 1,7 MILJONER personer bodde i Sverige 2016 som var födda utomlands.

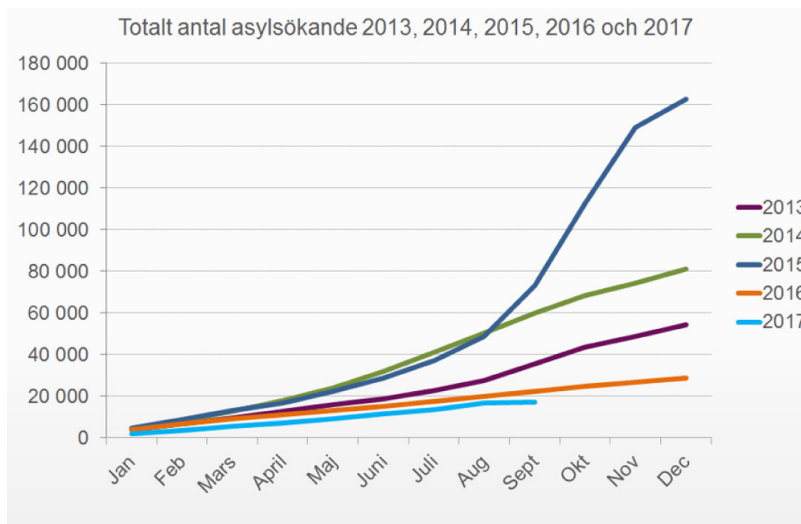
En annan organisation som följer invandring är Migrationsverket. Man ger på sin hemsida följande bild:

<https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik.html>

<http://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/manniskorna-i-sverige/in-och-utvandring/>

FRÅN MASSUTVANDRING TILL REKORDINVANDRING

Under 2016 ökade invandringen till Sverige till rekordsiffran 163 005 personer. En orsak är att kriget i Syrien gör att många söker skydd här. Under de senaste åren har allt fler människor sökt sig hit från krigsdrabbade länder, men Sverige har inte alltid varit ett invandringsland. Kring sekelskiftet 1800–1900 var utvandringen stor då massor av svenskar flyttade utomlands, främst till USA.

Arbetsmarknaden i Sverige

Företag och andra organisationer har tagit till sig ”värderingsbegreppen” eftersom forskning har visat att de som har en så kallad ”gemensam värdegrund” har en högre produktivitet än de som inte har det. Kortfattat betyder det att medarbetarna ska dela vissa grundläggande värderingar, vilket gör dem välmående och benägna att komma till jobbet och där jobba på bra.

Det anordnas därför kurser och konferenser ledda av ”konsulter i värderingar”. Inte sällan hör man dock om anställda som kommer tillbaka till vardagen försedda med vackra slogans som uppenbart bryter mot den stämning som finns på jobbet, en stämning som förmedlas av ledningen. Värderingsarbetet riskerar på så vis att få motsatt effekt. Det viktigaste i slutändan är att ledarstaben lever upp till de värdegrunder som sitter uppspikade på väggarna. Det handlar alltså om att ”leva värderingar”, inte bara kommunicera dem. Här har chefer och ledarstaber ett stort ansvar för att utöva ett värderingsbaserat ledarskap som i slutändan är det som präglar arbetsplatser. Eftersom Värdegrunder alltid innefattar aspekter på respekt mellan medarbetare, blir det enkelt att genomsåda brister om respekten saknas. Ovanstående innebär att man nu också måste tänka på att inkludera även immigranter i stället för det ”värdegrundstänkande” som man enas om.

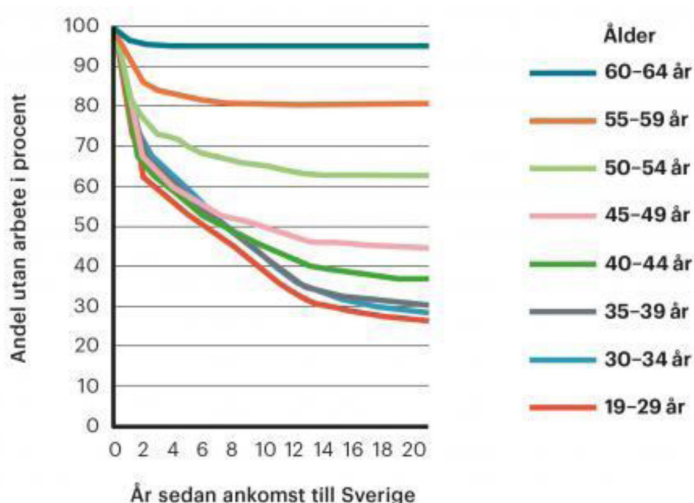
Det har dock visats att de som kommer till Sverige har relativt svårt att komma in på arbetsmarknaden. I ett inlägg i tidningen Forskning och Framsteg skriver Eric Höjer i maj 2017 med anledning av integrationsdebatten, med fokus endast på ålder:

Allt fler som invandrar till Sverige är äldre än 40 år. Denna grupp har extra svårt att ta sig in på arbetsmarknaden.

Forskare vid Göteborgs universitet har analyserat ålder och integration på arbetsmarknaden för dem som invandrade till Sverige åren 1990, 1994, 1998 och 2002. Det visade sig att de som var 40 år gamla eller äldre när de anlände hade betydligt svårare att ta sig in på arbetsmarknaden än de yngre. Detta gällde särskilt invandrare från fattiga länder. Sedan 1990 har dessutom andelen invandrare som är äldre än 40 år vid ankomsten till Sverige ökat.

Bland de personer som var i åldrarna 40–44 år när de anlände till Sverige år 1990 hade över 40 procent ännu inte etablerat sig på arbetsmarknaden tio år senare. Bland de äldre var andelen ännu större.

Forskarnas data visar också att för dem som inte fått arbete under det första decenniet i Sverige är chansen mycket liten att komma in i arbetslivet senare.

Grafen bygger på uppgifter om personer i olika åldrar som invandrade till Sverige år 1990 och visar hur lång tid det tog för dem att få en anställning.

Bäst förutsättningar att få arbete har de som kommer till Sverige före 35–40-årsåldern. Att ha en svensk partner ökar chansen, liksom att flytta till Stockholm. Män kommer i arbete snabbare än kvinnor, och utbildningsnivån spelar en stor roll. Resultaten är publicerade i IZA Journal of development and migration.

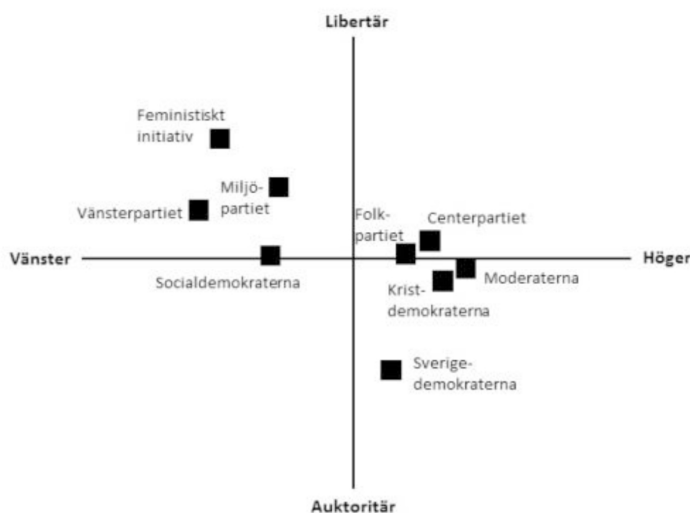
Detta bör ligga till grund för diskussioner kring hur arbete kan skapas eftersom man vet att det har en kraftfull integrationspositiv effekt. Lönenivåer och arbetsuppgifter har varit en kontroversiell fråga under de senaste åren, eftersom facken har synpunkter på till exempel sänkta ingångslöner för nyanlända ofta utbildad arbetskraft. Det är en historiskt sett komplicerad fråga i Sverige som gjort en internationellt sett relativt unik framgångsresa med avseende på välbstånd under de senaste

seklet, inte minst på grund av fackens arbete.

Jämför vi oss med Kanada, som många anser idag har världens mest effektiva invandringspolitik, kan man se skillnader. Kanada tillämpar till största delen en mottagarpolitik som innebär att högutbildade och arbetseftersökta personer har störst chans att få uppehållstillstånd, medan utbildade och oönskade på arbetsmarknaden haft det svårare. Så ser det inte ut i Sverige där vi har fokuserat på mänskliga behov före nationella. Resultatet är, oavsett orsak, att man i Kanada idag betraktar invandrare med positiv respekt, medan i många fall det motsatta förhållandet råder i Sverige där invandringen har tillåtits polarisera landet.

Politik

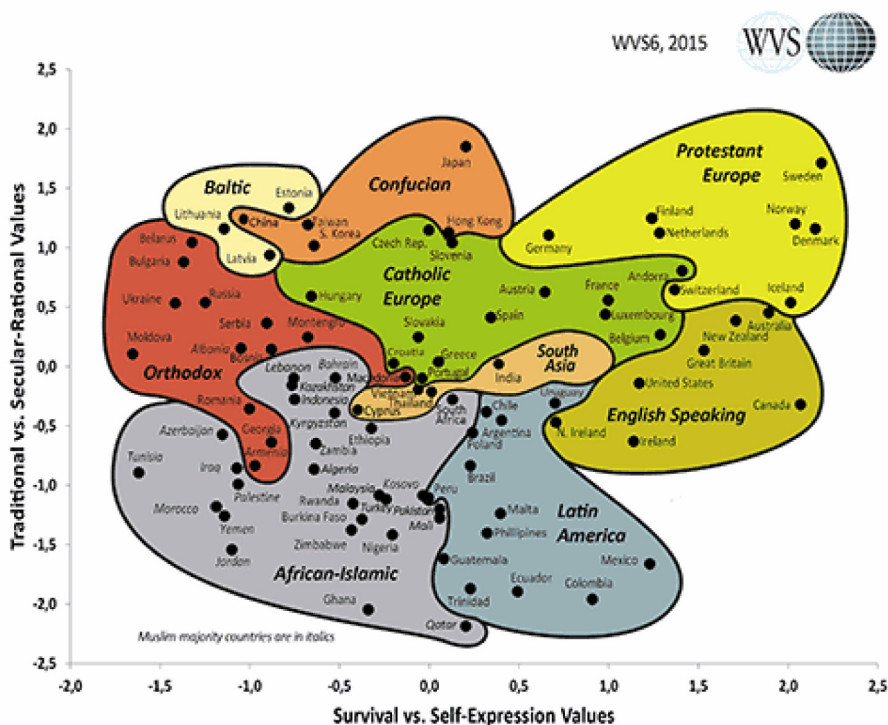
Det har under senare år inom politiken blivit vanligt med kompletterande värderingsperspektiv till den tidigare använda "höger-vänsterskalan". Denna förändring kan ha sitt ursprung i flera sammanfallande händelser som exempelvis ökad tekniskalisering och färre som ser sig själva som "arbetare", men också med invandring och integration. Magnus Hagevi beskriver i en text hur de politiska partierna nu också grupperar sig längs en vertikal "auktoritär - frihetsaxel" där synen på auktoriteter, och med den också staten/nationen, och den mer liberala eller "libertära", varierar mycket mellan de som röstar på de olika partierna. När det gäller inställning till invandring visar hans studie att ju mer vänster och libertär man är (man är för självständighet och man är individcentrerad) ju mer positiv är man till invandring, dvs de partier som befinner sig i övre vänstra kvadranten. <https://hagevi.wordpress.com/2016/08/31/ny-politik-auktoritara-och-libertara-varderingar/>

Värderingar i olika länder över tid

För att belysa Sveriges ställning med avseende på de värderingar som reflekterar religion och individuell frihet, dvs två samhälleligt avgörande faktorer för att leva tillsammans i harmoni, har sedan 1981 World Values Survey (WVS) i samarbete med Institutet för framtidsstudier i Stockholm publicerat flera ”vågor” av enkätresultat där medborgare i olika länder får svara på frågor om hur de uppfattar sin verklighet utifrån individuell frihet och sekulära värderingar. <https://www.iffs.se/world-values-survey/mer-om-kulturkartan/>. WVS är ett av världens största samhällsvetenskapliga forskningsprojekt med syftet att utforska sociokulturella, moraliska, religiösa och politiska värderingar inom olika kulturer världen över: fof.se/wvs.

På dessa ”Kulturkartor” har Sverige i alla mätningar (nya görs vart femte år) legat högst upp till höger, dvs medborgarna värderar individens frihet och oberoende och instämmer i att religionen är vars och ens ensak. Vi är kort sagt sekulariserade och vi litar på att staten bevakar våra rättigheter och skyldigheter. Det är ofta motsatta uppfattningar till hur de som flyttar till Sverige ser på dessa frågor. De flesta invandrare befinner sig långt ner till vänster på kartan, dvs de är beroende av familjer eller

klaner för sin trygghet och de är i grunden religiösa. De är inte vana vid att staten tillgodoser deras rättigheter.

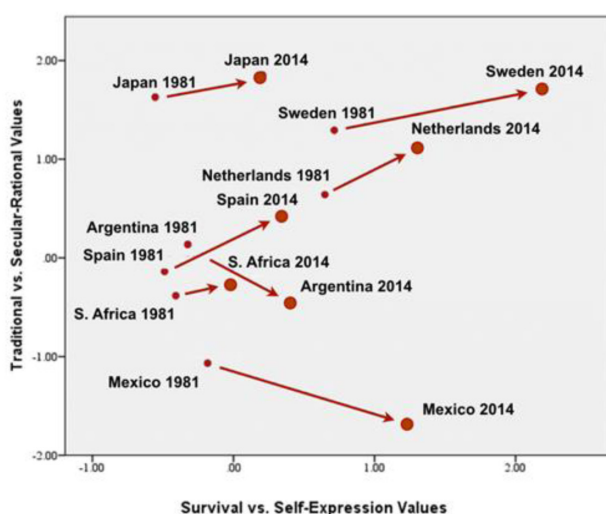
Lika intressant är att följa ”värderingsutveckling” över tid. I det fortsatta refereras till texten på; <https://www.iffs.se/world-values-survey/mer-om-kulturkartan/>

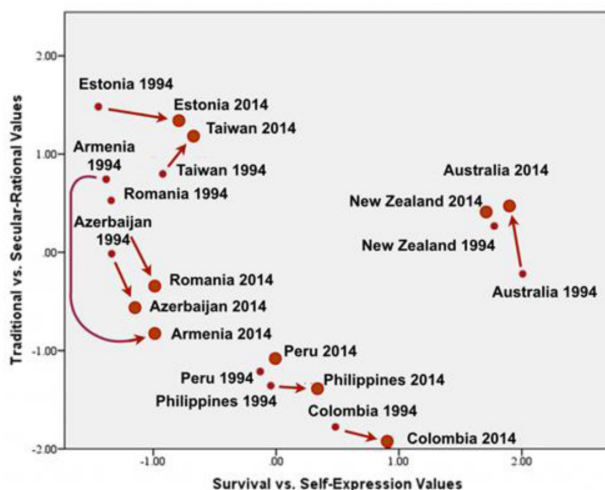
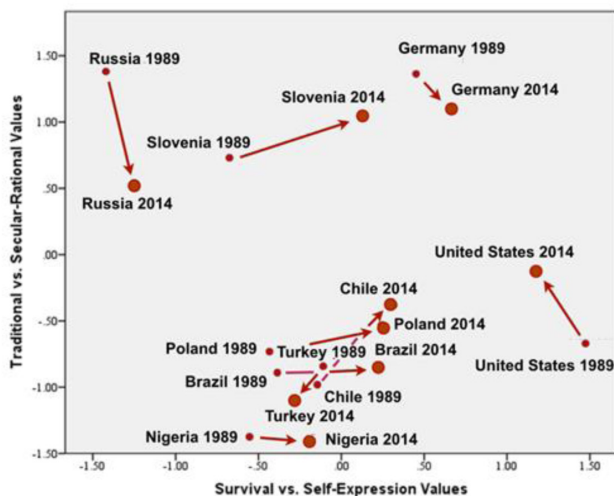
”Med hjälp av ”kulturkartan” kan man inte bara se hur olika befolkningars värderingar skiljer sig från varandra, de kan även ge oss en inblick i hur förändringarna ser ut över tid. Nedan vill vi som exempel på vad man kan få ut av resultaten visa några grafer som tydliggör hur ett urval länders position har förändrats mellan de olika mätillfällena.

I denna karta, som visar förändringar mellan första mätillfället (1981) och det senaste (2014) kan man se att de flesta länder har förflyttat sig längre bort längs båda axlarna under de senaste drygt 30 åren. Det betyder alltså att Sverige, Japan, Nederländerna, Spanien och Sydafrika – vilka var några av de första länderna som deltog i WVS – har blivit mer sekulärt/rationella och samtidigt också mer frihetliga och individuella i sina värderingar. Argentina och Mexiko har däremot visserligen rört sig högerut mot mer individuella och frihetliga värderingar, men samtidigt blivit mer traditionella.

Bakom axeln traditionell/sekulär ligger frågor som handlar om hur viktig Gud är i respondentens liv, om abort kan rättfärdigas eller inte, hur stolt man är över sin nationalitet, vilken respekt man har för auktoriteter och vilka livskvaliteter man vill uppmuntra hos sina barn (lydnad, religiös tro eller oberoende, beslutsamhet och uthållighet). Bakom axeln överlevnad/självförverkligande ligger bland annat frågor om lycka, om huruvida homosexualitet är acceptabelt och hur stor tillit man har till andra människor.

Man hittar alla frågor i WVS i verktyget Online Analysis på; www.worldvalues-

survey.org. De finns under rubriken Data & Documentation och man ser där hur människor har svarat på varje enskild fråga fördelat efter land, år, kön och ålder.”

Värderingar och Integration i praktiken

Många vällovliga initiativ tas för att beskriva och använda värderingar på ett så positivt och konstruktivt sätt som möjligt, inte minst i syfte att underlätta integration. Ett exempel är den så kallade ”Sverigedialogen”, ett politiskt oberoende initiativ där bl a SKL (Sveriges kommuner och landsting) ingår. Syftet är att; ”Bidra till en ökad förståelse för samhällets utmaningar och möjligheter genom att tillföra kunskap om våra värderingar, med visionen om ett inkluderande och långsiktigt hållbart Sverige”.

Sedan 2009 genomför man årliga mätningar där ett statistiskt signifikant urval av personer som lever i Sverige ombeds att svara på vilka värderingar de anser speglar dem själva, deras arbetsplats, deras kommun och Sverige som nation. Svaren kan sedan användas för att i dialogform diskutera de inkomna resultaten i syfte att öka förståelsen individer och grupper emellan, både infödda svenska och de med utländsk bakgrund, och inte minst samlevnad mellan dessa. <http://www.sverigestudien.se/data-2017-ars-studie/>

Summering

Om man anser att det är viktigt att tillhöra ett land, en nation, och samtidigt kunna samexistera med människor från andra kulturer, är det viktigt att för sig själv och för varandra definiera vilka värderingar och värden man anser ska gälla. Det är också viktigt att tillåta "frihetsgrader", dvs vilka värderingar som kan tillåtas variera efter vars och ens tycke och smak. Att enbart "gå på känsla" duger inte, men att "tillåta känsla" är avgörande för framåtskridande.

Integrering är en viktig fråga i ett invandringsland. För att lyckas med den, vilket är nödvändigt för att kunna leva med varandra i rimlig harmoni både vad gäller oss i nutid och för våra barn och barnbarn, måste vi nyfiket men samtidigt kravfyllt arbeta för att hitta sätt att leva harmoniskt i grupp. Detta innefattar att vi alla definierar och efterlever grundläggande värderingar, värden och lagar.

De som flyttar till Sverige måste förhålla sig till och respektera lagar och förordningar, alldeles oavsett om det strider mot deras egna värderingar. Svenskar står samtidigt inför ett stort "inre arbete" för att definiera vilka värderingar som är värda att behålla och "slåss för", och samtidigt acceptera nya som kan berika samhället. Vi måste också fundera på vilka av de vi bär på som kanske är mindre viktiga. Vi måste vara öppna för att vi också kan lära oss något.

Det är viktigt att poängtera att människor, inom lagens gränser, måste kunna få avvika från rådande "normer", tänka fritt och vara "udda". Framsteg sker ofta språngvis utifrån att individer eller grupper tänker "utanför boxen". Detta bör stämma till eftertanke när alltför stor likformighet efterfrågas.

Vetskap och vetenskapen kan ha förmåga att överbrygga kulturella skillnader i värderingar. Kanske kommer vi en bit på vägen mot generell samsyn på de värderingsbegrepp som diskuterats ju mer skeptiskt tänkande och analyserande, och samtidigt ödmjuka vi är som människor. Som forskare förutsätts vara.

Referenser

Milton Rokeach 1973. The nature of human values; https://scholar.google.se/scholar?q=milton+rokeach+the+nature+of+human+values&hl=sv&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart

Information om Sverige; <https://informationsverige.se>

Demokratiindex; <https://sv.wikipedia.org/wiki/Demokratiindex>

World value survey; <https://www.iffs.se/en/world-values-survey/>

Big Bang; <https://illvet.se/universum/big-bang>

Darwinismen; <https://www.minabibliotek.se/sv/article/charles-darwin-och-evolutionsl%C3%A4ran>

Tjänstemännens centralorganisation (TCO); <https://www.tco.se/>

Statistiska centralbyrån, SCB; <https://www.scb.se/>

Migrationsverket; <https://www.migrationsverket.se/>

Forskning och Framsteg; <https://fof.se/tidning/2017/6/artikel/svarast-for-aldre-in-vandrare-att-fa-jobb-i-sverige>

Journal of development and migrations; <https://link.springer.com/content/pdf/10.1186%2Fs40878-018-0076-4.pdf>

Linné-universitetet; <https://lnu.se/mot-linneuniversitetet/aktuellt/nyheter/2016/magnus-hagevi-ny-professor/>

Skolans värdekarteringar: Den svenska skolans värdegrunder i ett förändringsperspektiv tolkade utifrån subjektiva erfarenheter och reflektioner

Carl E. Olivestam

Svenskarna har svårt att enas om vad svenska värderingar egentligen är. Mer än en tredjedel säger att de inte har en aning medan var tionde tycker att begreppet saknar mening och är rent nonsens.

Det inledande citatet är hämtat från en artikel i Dagens nyheter Var tredje svensk vet inte vad som är svenskt Artikeln var en uppföljning av den internationella värderingsundersökningen World Value Survey för att närmare granska svenskars värderingsmönster (16.12.03. DN/IPSOS).

Min högst personliga tolkning av värden och värderingar ligger till grund för detta mitt bidrag. Något som jag relaterar till den miljö vari jag har växt upp och då särskilt den skola jag gick med dess värdekarta. Därtill relaterar jag till de värdekarteringar som introducerats efter min skoltid och där mina barn tillbringade 9+3 år; så den skola som jag som lärarutbildare påverkat och följt samt den skola vi har under vardande och som mitt yngsta barn (nu 4 år) kommer att påverkas av. Och då tolkad så att värden står för standard, principer, ideal och normer som skolan ska värna och befästa i skolvardagen.

Elev

Mitt första minne av skolans värdenorm härrör från småskolan i Vikarbyn vid sjön Siljan där jag redan som sexåring gjorde min skoldebut. Vi gjorde en utflykt till residentsstaden Falun och dess koppargruva. Dagen därpå frågade småskollärarinnan ut oss elever om vår upplevelse. Och samtliga barn motsvarade hennes förväntningar

med undantag för mej. Han är blasé, meddelade hon min mor, eftersom jag inte verkade så imponerad av vare sej staden eller gruvan utan närmare reflektion över vad det kunde bero på. Som den ende i klassen hade jag stor erfarenhet av Stockholms innerstad genom att i perioder vistas hos en faster och en moster. Därför imponerade inte Falun, och gör inte idag heller. Vi hade helt enkelt olika omvärldskartering lärarinnan, övriga skolkamrater och jag. Och där identifierades en första svårighet avseende värdeguidning. Kan vi komma överens om vilken karta som gäller och vilka instrument som erbjuds för att tolka och följa den?

Pusselskolans värdegrund

Den skola som jag mötte i slutet på 1940-talet hade en traditionsbefäst värdegrund. Den var En pusselskola som jag kallar den med en kristen värdegrund. Tillsammans skulle vi lägga bit för bit i det redan förutbestämda pusslet för att göra mej till en god och trygg samhällsmedborgare och bidra till dess traditionsbestämda fortbestånd. Denna skola hade en gång skapats inom kyrkans ram och först 1842 års riksdagsbeslut blivit statens angelägenhet men där kyrkan alltfört hade ett stort inflytande. Först med 1919 års undervisningsplan fastställdes att skolan inte längre skulle vara en kyrkans kristendomsskola utan en statens medborgarskola. Men processen dit blev långvarig. Katekesen som lärobok avskaffades visserligen men fortsatte att användas av den generationens lärare fram till pensioneringen. Och det socialdemokratiska kravet på neutral religionsundervisning hade ingen framgång utan slutade i en kompromiss. Kristendomsundervisningen, som alltjämt var skolans främsta ämne hade som syfte att *främja lärjungarnas religiösa och sedliga utveckling, giva dem en efter deras mottaglighet och behov avpassad kunskap om kristendomens uppkomst, innehåll och utveckling.*

Skolplanens didaktiska anvisningar var detaljerade:

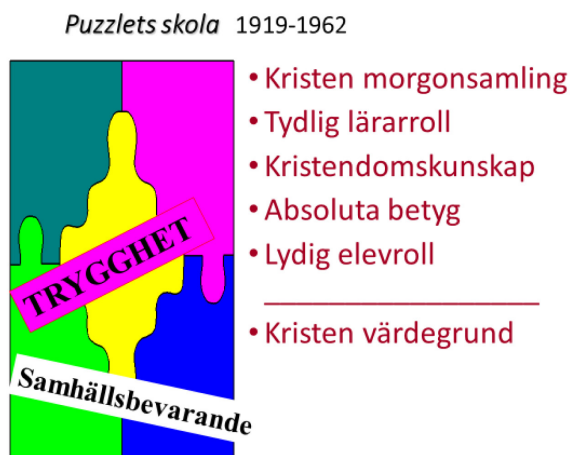
Till ordagrant inlärande får ej föreläggas barnen annat än ett begränsat antal viktigare, för barnen lättfattliga bibelspråk — i enstaka fall något kort sammanhängande stycke ur bibeln — samt valda psalmverser eller korta psalmer. Vid utanläsningen bör läraren tillse, att tillräcklig tid erhålles för inlärandet och att icke samma krav ställes på alla barnen utan att all den varsamhet iakttages, som betingas av lärjungarnas individuella läggning.

Att skolan hade en kristen värdegrund gick inte att förbise. Det var varje lärares ansvar att tillse:

Den dagliga morgonbönen bör vara en andaktsstund och således icke få karaktären av lektion. Det är därför ofta lämpligt att inskränka den till psalmsång och bön. (Undervis-

ningsplan 1919; Olivestam 1977).

I denna skola skulle jag som elev visa lydnad och lojalitet mot det fasta regelsystem som styrde skolans vardag och där läraren var den självklara auktoritet som tolkade och upprätthöll normsystemet. Tillsammans skulle vi lägga bit för bit i det redan förutbestämda pusslet för att göra mej till en god och trygg samhällsmedborgare och bidra till dess traditionsbestämda fortbestånd. Bilden visar schematiskt innebörden i denna skola som jag benämner pusselskolan (Skolbenämningarna i det följande, se Olivestam & Thorsén, Värdegrund i förskola och skola, 2014):

Figur 1.

Pusselskolan kan beskrivas med denna min bild som visar på karaktäristiska skillnader avseende värdegrund i förhållande till senare skolreformer.

Denna skola var förlegad långt innan jag satte min fot där. Och denna skola fick jag stå ut med under många år fram till den befriande studentexamen 1961. Först 1958 avskaffades biskopens i Svenska kyrkan visitationsrätt av den svenska skolan. Men den kristna värdegrunden fortsatte att präglade varje skoldag genom den obligatoriska kristna morgonbönen. För länge sedan hade de lärare som ledde den glömt eller aldrig förstått vad denna programpunkt syftade till: att demonstrera solidaritet med de gemensamma samhällsvärdena förankrade i en traditionell kristen värdegrund och befästa dem hos den uppväxande generationen. I stället var det en uttråkande tillställning som jag minns som kontroll av att eleven kom i tid iförd Svenska psalmboken. Den enda protest som jag som elev fann på var att utebli utan att bli upptäckt. Men en fördel fanns det med denna pliktetiska skola: jag kunde i förväg kalkylera och bedöma risken vid brott mot reglerna. Min morgonbönsfrånvaro upptäcktes först under sista rings hösttermin och, helt enligt min kalkyl, renderade mej sänkt

ordningsbetyg i terminsbetyget men inte en rad i det slutliga studentbetyget. Det var det värt, för att under större delen av skoltiden sova en kvart extra på morgonen, något som jag då ansåg, och fortfarande anser, vara mer vitaliserande för skolprestationer och samhällsanpassning.

Lärare

När jag som nyutexaminerad lärare 1967 återvände till skolan var det till en skola i stark förändring. Socialdemokraterna som redan inför 1919 års undervisningsreform förespråkade en religionsneutral undervisning var nu i en politisk maktposition som möjliggjorde realiserande av detta mål som ett led i ett radikalt värdegrundsbyte. Med 1962 och 1963 års grundskole- respektive gymnasiereform var skolan inte längre en traditionsbevarande skola utan en demokratisk och samhällsutvecklande skola. Folkskola och realskola omvandlades till "en skola för alla" där fokus på läraren ersattes med eleven i centrum.

I centrum för skolans fostrande verksamhet står den enskilda eleven. Att hjälpa varje elev till en allsidig utveckling är riktpunkten för skolans arbete. Det innebär, att den med aktning för elevens människovärde och kännedom om hans individuella egenart och förutsättningar skall söka främja hans personliga mognande till en fri, självständig och harmonisk människa, Lgr 62.

Den enskilda människan är i sin kontakt med omvärlden också medmänniska och medborgare. Skolan måste med andra ord också ge social fostran. En stor del av människans liv ägnas åt arbetet, och inte bara för läraren utan också för eleven är skolan en arbetsplats. Genom att anknyta till de ungas aktivitetsbehov, leda det och utveckla det, måste skolan sträva efter att skapa arbetsglädje.

Detta skall på alla stadier eftersträvas, och denna elevaktivitet skall vara så självständig och rikt varierad som möjligt. En viktig förutsättning för att eleverna skall kunna med glädje och intresse engagera sig i skolarbetet och verkligheten är, att innehållet i undervisningen svarar mot deras mognadsnivå, att det finns anknytning mellan stoffet och deras egna erfarenheter eller aktuella tilldragelser och att överhuvud taget studierna framstår som meningsfulla för eleverna. Det senare blir lättare fallet, om lärostoffets fakta och delmoment inte får stå isolerade från varandra utan sammanföres till lämpliga enheter och inordnas i vidare sammanhang. Därför bör också en samverkan mellan undervisningen i olika ämnen tillämpas.

Denna grundsyn krävde en förändrad värdegrund där det moraliska tvånget att anpassa sej till skolans och lärarens auktoritet nu byttes mot att anpassa skolsystemet till elevens motivation till beteende och lärande. För grundskolans del formades led-

orden: Motivation, Aktivitet, Konkretion, Individualisering, Gemenskap och Samarbete (förkortat till MAKIS). Kristendom bland ett orienteringsämne, snart vidgat till att omfatta samtliga världsreligioner och svenska övertog dess ställning som grundskolans första ämne. Elevråd inrättades för att ytterligare markera att eleven stod i centrum.

Som en konsekvens av detta synsätt genomförde Skolöverstyrelsen en undersökning som skulle leda fram till en reform av gymnasiet med förslag 1963 och läroplan 1965. De tillfrågade intressenterna, dvs näringsliv, universitet och samhälle, fick uppge vilka kunskaper som de krävde för att göra de unga mer anpassade till ett modernt och dynamiskt samhälle. Resultatet innebar att ämnena som kristendoms-kunskap, historia och latin som representerade kultur och tradition kom att bytas mot religionskunskap, samhällskunskap och moderna språk som mer tidsanpassade kunskapsämnen. Samtliga av de äldre kristendoms-lärarna fick undergå en omfattande vidareutbildning för att uppnå kompetens i det nu objektiva orienteringsämnet religionskunskap.

I läroplanen för grundskolan gör sej ett paradigmskifte tydligt som också följdes för det reformerade gymnasiet.

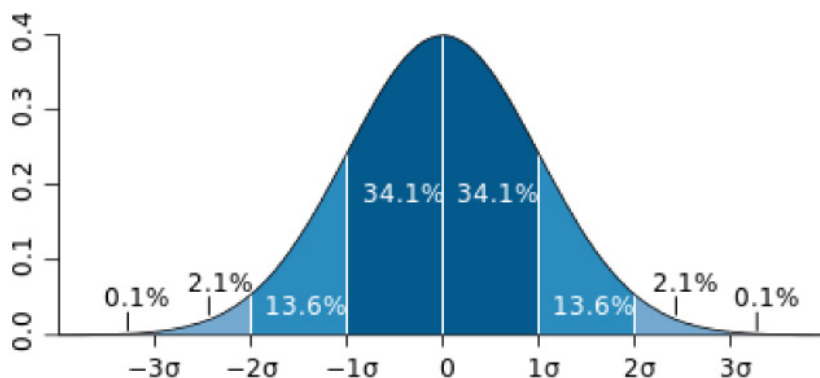
I vår tid utvecklas naturvetenskaperna och samhällsvetenskaperna i allt snabbare takt, och detta medför krav på ständigt förnyad orientering. Också de humanistiska vetenskapernas innehåll förändras snabbt, och detta påverkar orienteringsbehovet. Därför måste skolan räkna med att endast ett mycket begränsat mått av de kunskaper den meddelar eleverna kommer till livslång användning. Undervisningen inom orienteringsämnena bör under sådana förhållanden mera inriktas på att hos eleverna grundlägga förståelse än på att ge dem ett stort förråd av kunskaper om fakta.

I en demokratisk skola måste gemenskapskänsla, samarbete och självdisciplin vara riktpunkter för elevernas sociala fostran. Den inövning av sociala vanor och attityder, som betyder så mycket för elevens framtida anpassning i samhället, sker bäst i klasser, som erbjuder en mångsidig social miljö, i vilken ett gott gemenskapsförhållande råder.

Med läroplan 1969 fullföljdes detta demokratins och humanistisk värdegrundade koncept med eleven och inte läraren i centrum. Den kristna värdegrunden var ersatt av en humanistisk värdegrund, som skulle stimulera och inskräpa demokratiska samhällsvärderingar hos det uppväxande släktet. Den kritiska elev jag hade varit blev nu idealeleven och som lärare hade jag inga svårigheter att bejaka detta nya elevideal. Men däremot upptäckte jag att min utbildning i mina undervisningsämnen, kristendoms-kunskap och historia, inte längre var relevant: Kristendoms-kunskap var bytt mot religionskunskap och historia var sidsteppat av det nykonstruerade ämnet samhällskunskap.

Jag benämner denna skola för *kalejdoskopskolan*. Här fanns ingen färdig mall att

följa, inget pussel att lägga. Här skulle man tillsammans, elever och lärare, lägga olika kunskaper och färdigheter på så sätt att de kunde bilda ett meningsfullt mönster. Med en sådan värdegrund skulle eleverna få möjlighet att bli självständiga, kreativa och kunna bidra till det demokratiska samhällets ständiga utveckling. För att detta skulle kunna förverkligas insåg regeringen med riksdagens stöd att en särskild lärarutbildning måste införas, så att en ny generation lärare skulle rustas för sitt nya uppdrag. De gamla lärarna omskolades så gott det gick. Det var denna nystartade lärarutbildning som jag gick igenom. Den bestående insikten jag fick var att glömma det mesta jag lärt mej på universitetet där kunskapen stod i centrum och i stället utgå från eleven i centrum. Utmanande tyckte jag, medan många äldre som nu tappade sin givna lärarauktoritet och katederorientering, fick stora problem att finna en ny läraridentitet. Och inte minst byte av betygssystem vållade stora problem. Tidigare var läraren autonom och satte absoluta betyg utifrån en absolut i förväg definierad kunskapsomfattning. Nu skulle samme lärare släppa denna trygghet och utgå från det enda absoluta som fanns kvar, nämligen antalet elever i varje klassrum, och fördela betygen efter den vetenskapligt erkända "gausskurvan".

Figur 2.

Många företeelser i samhället kan beskrivas med normalfördelningskurvan, benämnd efter matematikern Carl Friedrich Gauss 1777 1855.

Eftersom jag själv varit en olydig elev och därtill undvikit att anstränga mej mer än nödvändigt hade jag inga problem med den otydliga elevrollen i denna möjligheters skola. Nu var man som lärare mer fri och det ideal som jag tidigt formulerat så här: Största möjliga frihet med minsta möjliga påföljder och med tillägget Minsta

möjliga ansträngning till största möjliga utdelning.
Bilden visar schematiskt innebörden i denna kalejdoskopskola:

Värdegrunden i kalejdoskopskolan

- Morgonsamling
- Samhällskunskap
- Relativa betyg
- Otydlig lärarroll
- Olydig elevroll
- Lärarhögskolor

Figur 3.

Kalejdoskopskolan kan beskrivas med denna min bild som visar på det radikala brott som skedde med pusselskolan avseende värdegrund.

Denna humanistiskt grundade värdegrund motsvarade det demokratiska samhällsideal som präglade det moderna samhället. Och skolan skulle vara ett starkt redskap i för att upprätthålla detta nya samhälle. Samtliga politiska riksdagspartier kom överens om att de ville avskaffa den traditionsbevarande skolan och införa denna demokratiska skola. Kalejdoskopet har den fördelen att det inte finns någon i förväg uppgett mönster eller förebild som pusslet att uppnå. Därför kunde också politikerna enas eftersom man inom varje parti hade sitt eget kalejdoskop som man vred till på sitt eget sätt. Här kom den fria kreativiteten att få stort spelrum. Problemet uppstod när man efter ett årtionde av vridande hit och dit började fokusera meningsfrågor som: Hur kom det sej att det blev så där när vi trott det skulle bli så här? Vart skulle detta leda vidare? Och vad tjänade det till? Läraren hade inte längre svaret som tidigare och eleven var inte rustad eller mogen att ta sitt fulla ansvar.

Förälder

Det var i denna kalejdoskopskola som mina fyra första barn vistades från 70-talets mitt. Det första intrycket jag som förälder fick var att den matkultur som präglade vårt hem totalt bröts sönder med den oordning, höga bullernivå och hets som sko-

lans matbespisning bibringade. Och inte blev det bättre under de kommande nio obligatoriska skolåren. Jag minns att barnen underhögstadietiden kom hem och berättade att läraren sagt att femmorna i betygssystemet var slut i klassen, så jag skulle förstå att det var därför de fått nöja sej med en fyra. Inte undra på att medvetna elever valde tvåårig i stället för treårig gymnasieutbildning, eftersom konkurrensen om femmor var mindre hård där. Ämneskunskaperna blev också annorlunda. Exempelvis i geografi byttes en kulturgeografisk inriktning mot en naturgeografisk. Och följderna kunde jag läsa av i bristande orienteringsförmåga avseende städer och andra platser. För mina barn kompenserade jag denna brist genom de många resor vi företog både i Sverige och Europa och där vi under resans gång hade tävlingar i förmågan att orientera oss var vi befann oss och vad som fanns att bekanta oss med på platser vi stannade på. Och med en förstående rektor – som ansåg att en engagerad förälder var överlägsen läraren i lärandeprocessen – så kunde mina barn under de första sex skolåren toppa frånvarostatistiken för att genomföra ett antal skolkompletterande familjeprojekt. Inte underligt att de vid högstadietidens början kom att vädja: Snälla pappa kan vi få gå till skolan! Intressant att höra för en förälder som under senare delen av sin skoltid varit notorisk skolhatare – Att jag inte var den ende i den generationen blev sen bekräftat i Peter Curmans antologi 1966, *Skolhat*.

Lärarytildare

Efter bara ett år som lärare i skolan blev jag rekryterad som lärarytildare på samma lärarytiskola där jag själv fått min professionella utbildning. I den rollen undervisade jag blivande låg- och mellanstadielärare. 1500 lärarytuderande kom att passera mej under de 4 år jag kreerade denna roll. Och under detta tidiga 1970-tal ifrågasattes redan 1960-talets skol- och samhällsreformer. Den demokratiska skolan var långt ifrån idealet enligt allt fler som var rustade med egna kalejdoskop. Många av de lärarytuderande som jag mötte tillhörde dessa kritiker som ifrågasatte utformning och innehåll också i denna så nyligen utformade lärarytildning. De hävdade att utbildningen var auktoritärt styrd som försvarade det traditionella samhället och dess värderingar. Först en verklig studeranderevolt skulle kunna ge förutsättningar för den verkligt demokratiska skolan. Redan lärarytildningens kursutformning, kurslitteratur och betygssättning visade konkret hur oacceptabel denna utbildning var.

För mej var det en mycket spännande tid av dialog kring utbyte av erfarenheter: Jag erkände för mina lärarytuderande att jag tillhörde den etablerade kategorin. Men det goda med detta var att jag kunde delge dem vad denna skolas grund, dess kunskapssyn, utbildningsinnehåll och metoder. I utbyte kunde mina studerande delge mej vad som stod i deras kunskapskällor och delge erfarenheter de hade av andra metoder och medel. Det blev ett lärorikt utbyte för båda parter och endast ett fåtal

studerande behöll sina initiala ståndpunkter. Det blev senare inte alltid lika enkelt för dem inom lärarkåren som var mer rotade inom den traditionella utbildningens ideal. Jag som redan som elev opponerat mot den traditionella skolan hade större förståelse för studerandekritiken.

Forskare

Spänningen i den generationsbrytning jag blev medveten om under min första tid som lärarutbildare förde mej som forskare in på ämnesvalet värdegrundsbyten inom den svenska skolan och i en internationell jämförelse. I denna roll hade jag möjligheten att träffa och samtala med flertalet av de svenska politiker som var ledande inom det grundläggande reformarbete under 1940-talet som la grunden till 1960-talets skolreformer. Medan brytningstiden fortsatte i skolan kunde jag parallellt med återgång till en gymnasietjänst 1975 genomföra mina doktorsstudier. Jag fick på detta sätt en möjlighet att med forskarens distanserade och vetenskapliga förhållningssätt fördjupa min erfarenhet av min barndomsskola. Där följde jag som huvudspår den interna partipolitiska diskussionen kring skolans reformering för att anpassas till efterkrigstidens samhälle. Redan medan andra världskriget pågick fanns en medvetenhet hos högerpartiet att en skolreform behövdes för att säkra det bestående samhällets skola till de samhällsförändringar som kriget oundvikligen kom att medföra. Den högerledda 1940 års skolutredning hade som mål att anpassa den rådande skolan med folkskola för flertalet och realskola för de mer studieinriktade. Så länge kriget varade kunde högerpartiet, med Gösta Bagge som ledare, dominera denna skolinriktning i skydd av samlingsregeringens överenskommelse att dela upp departementen mellan partierna. Högerpartiet styrde på så sätt ensamt ecklesiastikdepartementet. Men krigsslutet kom innan denna skolutredning hunnit forma sin reform. Och med en socialdemokratisk regering ändrades de skolpolitikiska förutsättningarna tvärt. Detta parti hade tidigare inte haft några planer på skolreform utan ansåg att de socialistiska folkhögskolorna var den skolform som skulle säkra arbetarklassens fortsatta klassmedvetenhet och säkra partiets fortsatta maktbas. Men högerpartiets skolambitioner hade väckt misstänksamhet. Särskilt inom ungdomsförbundet och kvinnoförbundet fanns starka förespråkare för att i grund ändra den svenska skolan. Där framträdde Alva Myrdal, som efter ett år i USA och på ett universitet där hon blev kollega med "learning-by-doing-pedagogen" John Dewey, argumenterade för det som resulterade i 1946 års skolkommission. Medan skolutredningen var expertstyrd bestod skolkommissionen av riksdagspolitiker valda efter styrkeförhållandet i riksdagen. Skolan skulle inte längre vara pedagogernas skola utan folkets. Och politikerna var folkets representanter. Den traditionella tyskdominerade skolan skulle moderniseras efter amerikanska förebilder. Kommissionen kunde redan 1948

lägga fram sitt förslag till en ny skola, en skola för alla, benämnd enhetsskola. Men det skulle dröja ett drygt decennium till dess genomförande, eftersom socialdemokraterna var tvingade att samregera med det enda villiga partiet, bondeförbundet för att behålla regeringsmakten.

Det konservativa bondeförbundet satte absolut stopp för någon som helst förändring av skolan och särskilt avseende dess traditionsförankrade kristna värdegrund. Exempelvis värnade bondeförbundet, i motsats till regeringskollegan, kristendoms-kunskapens och den kristna morgonbönens orubbliga ställning på skolschemat. Och att förlänga skolplikten och införa engelska som obligatoriskt språk var lika omöjligt. Böndernas söner och döttrar skulle stanna vid den jord de var födda att bruka, alltfört med kyrkan mitt i byn. De skulle inte utsättas för en förlängd skolgång eller möta någon eller något som krävde kunskaper i engelska (Olivestam 1977).

Först under 1960-talet genomfördes den omfattande värdegrundsomvälvningen som borde ha inträffat mer än tio år tidigare. Den tidiga 40-talistgeneration som jag tillhör kom att lida av detta och som beslutsfattare under 1990-talet ta hämnd på denna för egen utveckling hämmande skolform. Men med sextiotalets reformer ersattes kristendoms-kunskap med religionskunskap och efter ytterligare en reform inlemmad i samhällsorienterande ämnen. Det nyskapade ämnet samhällskunskap blev som kristendomsämnets efterträdare värdämne för skolans värdebas. Dessa reformer syftade till en etik byggd på humanistisk grund. Men i min forskning kunde jag konstatera att detta etikbyte i praktiken inte blev genomfört. Det kan ha berott på otydlighet i instruktionerna eller i utbildningen av samhällskunskapslärarna. När det gällt den kristna etiken i skolan hade lärarna förutom tradition också haft ett utbildat prästerskap och en kyrka att förstärka sin insats med. Men något humanistiskt prästerskap fanns inte att tillgå och inte heller någon tempelkultur. Och när en skolledning någon gång försökte stärka det etiska inslaget blev det oftast ett kulturinslag. Men kulturarbetarna tog betalt, vilket aldrig prästerskapet gjort. Så dessa inslag blev sparsamt förekommande.

De flesta av de ledande skolpolitikerna under denna reformperiod var närvarande vid min disputation i maj 1977 vid Uppsala universitet. Bland dem, Alva Myrdal (s) förstärkt med sin make Gunnar, Gunnar Heckscher (h), Bertil von Friesen (fp) och skolkommissionens huvudsekreterare Stellan Arvidson (s). Knut Olsson (skp) och Ivar Persson (bf) var förhindrade att närvara.

Disputation om svensk skolpolitik Alva och Gunnar Myrdal åhörare

Parat Alva och Gunnar Myrdal var några av de mest kända åhörarna vid en doktorsdisputation för en teologisk doktorsexamen i Uppsala på fredagen. Avhandlingen berörde bl.a. 1940-tals svenska skolpolitik, vilken från Myrdal deltog i skilvl.

Doktorsavhandlingen (titel var till en politik med undervisningen) De politiska parterna — skolan och lärarna. En studie i svensk skolpolitik under 1940-talet. Exponenten var Carl-Eber Olsson och uppsatt docent Carl-Eber Olsson.

Åhörarna

Bl.a. de som var med och utvaldes till nya skolan på 1940-talet var åhörare vid följande disputationer, seminarier och föreläsningar: Alva Myrdal och Stellan Arvidson, samt följande: Bertil von Friesen och Stellan Arvidson och följande: Bertil von Friesen och Stellan Arvidson och följande: Bertil von Friesen och Stellan Arvidson.

Nytt tänkande

Enligt avhandlingens författare under 1940-talet grundades till en ny skolpolitik som följande: Bertil von Friesen och Stellan Arvidson.

— För Sverige utmanade präglades 1940-talets skola till en ny skolpolitik, vilken var utmanande i den utmanade enigheten mellan, säger författaren i sin sammanfattning av avhandlingen.

— Efter kriget förändrades det nationella perspektivet i ett internationellt och politiskt sammanhang. Lärare och skolledare kunde inte längre se skolan som en isolerad enhet utan som en del i ett större samhälle.

Kunde enas

— Skolekonomiska skiljaktigheter och skolfrågor ledde till en ny skolpolitik, som var en utmaning för riksdagspartierna.

— Avhandlingens handlingar om detta, hur de politiska partierna, till exempel riksdagspartierna, till en del enas i en politik som skiljer.

Vittade sig

Skolan utmanade, inledde och ledde framgångsamt till ett nytt tänkande.

... var en framgångsrik disputation. För de Stellan Arvidson, som var utmanare i riksdagspartierna 1940-1950, sade att han inte riktigt kunde följa sig i alla avsnitt, men han var positiv till avhandlingens innehåll och hade fått en ny perspektiv.

Kände igen sig

Alva Myrdal, också inledare av skolekonomiska, sade däremot att hon mycket väl kunde följa sig, och hon ville också säga på att de hade respondent och opponenter utvalda. Men gav sig en inledning inte till några längre diskussioner men sade att hon tyckte det skiljde som en skiljaktighet att ha så många sådana "politiska".

Värdefull

Bertil von Friesen, som också var inledare av skolekonomiska, sade att avhandlingens var värdefull.

— Jag har läst hela avhandlingen, det är faktiskt rätt, förklarade han utmanare, och följande var den, i de avsnitt som är följande i skolekonomiska, är faktiskt rätt.

Men och politik är en betydligt större och mer omfattande avhandling.

● Bilden till höger: författaren Carl-Eber Olsson

Figur 4.

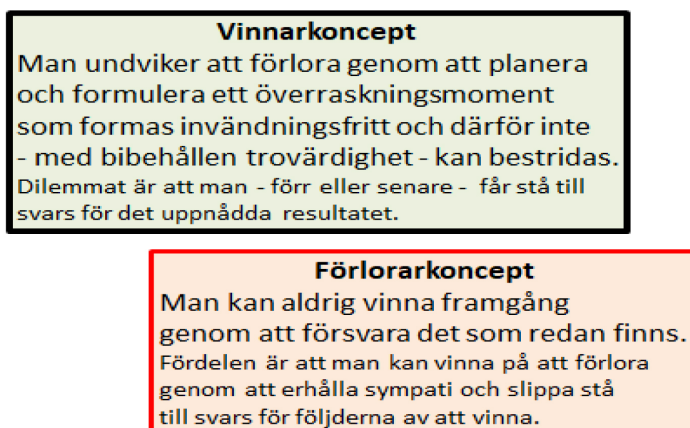
I min avhandling kom jag fram till att politisk enighet bara hade kunnat uppnås mellan riksdagspartierna genom att hålla riksdagsdebatten på en hög abstraktionsnivå: De skulle genomföra en demokratisk skola. Hade de trappat ner nivån till större konkretion för att visa vad man menade med demokratisk skulle någon reform inte ha varit möjlig.

Extra utmanande var tillställningen eftersom Alva Myrdal, Bertil von Friesen och Stellan Arvidson extraopponerade till min förtjusning. De var betydligt mer konstruktiva och bejakande än opponenter som troligen var så nervösa av berömdheterna i publiken. Självpuppte jag att dagen var unik och den skulle man njuta av i fulla drag. Samtalet med och mellan de skolpolitiska veteranerna under den efterföljande lunchen blev intressant: De hade alla enats om att genomföra en demokratisk skola med demokratiska värderingar. Men nu konstaterade dessa skolreformatorer: Hade jag vetat detta som avhandlingen nu avslöjat om hur ni i övriga partier identifierade demokratisk hade vi aldrig kunnat komma överens om skolreformen. Med tillägget: Och hade vi vetat hur denna skolform skulle utveckla sig så hade vi förmodligen inte medverkat till dess utformning. Som forskare blev jag många gånger under min dokumentgranskning inom de olika partierna förvånad över hur föga underbyggda och förankrade de reformförslag som framfördes under processens gång. Skolan skulle vara medlet för staten att genomföra ett framtida samhälle karaktäriserat av solidaritet, jämlikhet mellan samhällsgrupper och indi-

vider. Ett harmoniskt och konfliktfritt tillstånd skulle åstadkommas och skolan var nu den återstående kanalen mellan stat och individer när nu kyrkan alltmer inte längre eller skulle fylla den uppgiften. Min reflektion som hemsnickrad förklaring till denna naivitet var att samtliga led av krigsskada, egna och påtagliga erfarenheter av ett världskrig på nära håll. Skolan skulle garantera att slagordet *Aldrig mera krig* skulle förverkligas.

Lobbyist

Min doktorsavhandling väckte som antytts ovan visst uppseende då den kom 1977. Vanligtvis brukar forskare låta sej nöja med att efter avslutat projekt hålla anföranden kring ämnet för intresserade. En kollega reagerade vid ett sånt tillfälle och upplyste mej om att jag ensam i Sverige besatt insikter kring etikens och religions- ämnets utförsäkning i skolan och att jag därför hade ett särskilt ansvar för att korrigera åkriktningen. Efter några år var jag rekryterad som arbetande ordförande i vad som snart kom att benämnas Ekumeniska skoldelegationen där vi utvecklade en lobbystrategi, även om vi undvek själva beteckningen. Vi representerade kyrkor och kristna organisationer i landet. Och rätt snart hade jag därtill en personlig grupp bestående av samtliga världsreligioner i vårt land. Rätt snart hade vi satt oss i respekt. Vi hade som uppgift att försvara religionskunskapens ställning i skolan. Men med de insikter hade jag fått som resultat av min skolforskning kom jag att ge uppdraget en ny design:

Forskningsbaserade koncept, Olivestam, Idé och Politik. 1977

Figur 5.

Forskningsbaserade koncept i Olivestans avhandling Idé och Politik 1977.

Man kan aldrig vinna framgång genom att försvara det som redan finns. Exempelvis genomförde samtliga större kyrkor 1963 en namninsamling med över 2 miljoner underskrifter i försvar kristendomsämnets traditionella ställning på gymnasiet. Att en sådan stark manifestation av folkviljan inte gav resultat kan synas förvånande. Men den analys som jag som forskare gjorde klargjorde varför en sådan aktion missar sitt mål. Aktörerna hade redan i utgångsläget valt vad jag benämner ett "förlorarkoncept". De försvarade en position som redan var förbrukad och ifrågasatt av de som utsatts för denna undervisning men nu befann sej i beslutarfunktioner. Ett "vinnarkoncept" kräver överraskningsmoment genom att tillföra nåt nytt och därtill vara invändningsfritt. Exempelvis hade de socialdemokratiska skolpolitikerna i 1946 års skolkommision bestämt sej för att lansera den demokratiska skolan. Vem kunde tänkas vara emot detta och hävda den odemokratiska skolan? Det var kring denna devis man skapade enighet och kunde genomföra skolreformerandet eftersom man aktade sej noga att utanför partistaketen närmare beskriva vad man avsåg med denna benämning. Först på min doktorsdisputation blev de då ledande varse.

På samma sätt gällde det för oss inom Ekumeniska skoldelegationen att akta oss för ett förlorarkoncept. Dvs. vi skulle inte gå in för att försvara det etablerade religionsämnet. Ett vinnarkoncept krävde något nytt till både form och innehåll. Vi fann detta i tillförandet av etik till det befintliga ämnesstoffet med arbetsnamnet *Religion, Etik och Livsfrågor*. Det blev ett vinnarkoncept för vem ville framstå som en som värnade om en oetisk skola? Utom Göran Persson förstås, som fick se sej förlora i riksdagen sedan dess utbildningsutskott efter en extra överläggningsdag bestämt sej för att den reformerade skolan behövde ett värdämne för kunskap kring religioner och ansvar för en etisk medvetenhet, som snart kom att kodifieras i den skolans värdegrund. En etik grundad på kristen och humanistisk etik som den växt fram i den västerländska traditionen. Framgångskonceptet hade fungerat också i det avseendet att stark kritik mötte den. Men endast avseende kristen etik, som alla tyckte sej känna till, många genom att blanda kyrkans moral och dess etik, medan ingen ansåg det nödvändigt att ifrågasätta den humanistiska traditionen, förmodligen för att det endast var ett begrepp utan substans och där varken praktikanter eller moralisk praktik kunde förarga.

Vinnarkoncept

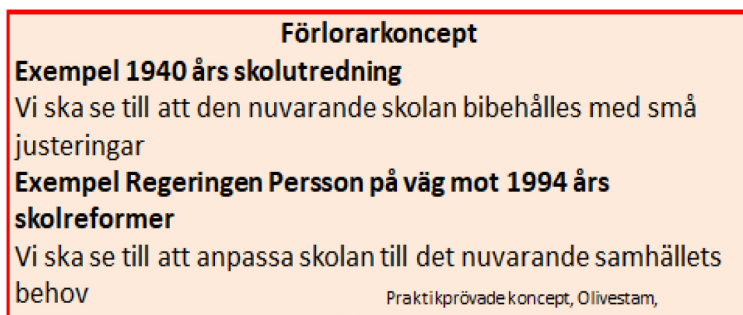
Exempel: 1946 års skolkommision

Vi ska skapa en ny och demokratisk skola

Exempel: Ekumeniska skoldelegationen på väg mot 1994 års skolreformer

Vi ska upprätta en samhällsutvecklande och etiskt grundad skola

Forskningsbaserade koncept, Olivestam, Idé och Politik. 1977

Figur 6.

Praktikbeprövade och erfarenhetsbaserade koncept från Olivestams lobbyverksamhet 1987 - 2010.

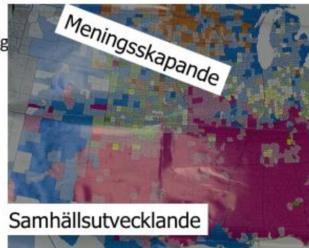
Socialdemokraten Göran Persson utnämnde sej själv till den dittills effektivaste skolministern genom att initiera reformer för hela skolsystemet vid samma tillfälle. 1989 genomdrev han kommunalisering av skolan och tillsatte 1991 en läroplanskommitté med syfte att rätta till alla problem i samtliga skolformer för att anpassa dem till rådande samhällskrav. Som ett led i denna uppdatering proklamerade han vid en första presskonferens kring sin gymnasieproposition "Växa med kunskaper" (1990/91:85) att ämnet religionskunskap inte längre platsade som obligatoriskt ämne på gymnasiet och på en direkt fråga av mej om skolans ansvar för att upprätthålla skolans etiska och moraliska ansvar svarade han att det var nog bra med etik men det hade en skola som skulle förstärka samhället varken tid eller plats för. Med förlorad regeringsmakt kom han att få se sej besegrad också på båda dessa punkter.

Och mosaikens skola 1994 tog form med religionskunskapen som kärnämne i stället för utslängt ämne på gymnasiet och som värdeämne för värdegrunden. Och en formulerad värdegrund komponerades som en mosaik av bitar ur kristen etik och västerländsk humanism. (Läroplan för grundskolan 1994/gymnasieskolan 1994) Man tog det bästa från de tidigare reformerna, fast kunskaper och frihet att experimentera. Läroplanerna gav mål och riktlinjer men inga konkreta anvisningar hur dessa skulle uppnås. Aldrig tidigare hade tilltron till lärarnas förmåga att skapa den ideala skolan varit större. Men någon beredskap i form av kompetensutveckling för ansvarig personal gavs inte. Och utan vägledning blev förvirringen stor och resultaten ojämna.

Värdegrunden i mosaikskolan

Kristen och humanistisk värdegrund

- Etiskt perspektiv i samtliga skolans ämnen
- Kursrelaterade betyg
- Flexibel lärarroll
- Kreativ elevroll
- Högskoleintegrerad lärarutbildning

Figur 7.

Mosaikskolan kan beskrivas med denna min bild som visar, liksom de tidigare skolbilderna, på karaktäristiska skillnader mellan de olika skolformerna avseende värdegrund.

Rätt snart konstaterades att den frihet i skolvardagen som 1994 års reform medgav inte gav förväntat resultat utan mer förvirring. Krav på uppstramning och orientering framkom. 2011 års skolreform tillkom som resultat av den brist på måloppfyllelse som 1994 års skolreformer medfört. Genom ännu en reform skulle kritiken upphöra och den ideala skolan äntligen ta form. Det blev vad jag kallar en Skärvornas skola.

Skärvornas skola

Alla vill ha den bästa skolan
- men bitarna läggs olika

Figur 8.

Skärvornas skola kan beskrivas med denna min bild som visar på de förändringar i värdegrund som denna skolreform syftade till.

Men inte heller denna skolreform lyckades uppnå sina mål. 2011 års reformer byggde

vidare på de skärvor som fanns att ta vara på efter mosaikskolan. Den föredömliga skolan söktes. De goda exemplen var de skärvor som skulle visa att en värdegrundstillsämpande skola var möjlig. Exemplet med gymnasieskolan är samtidigt belysande för problemet med att få skärvorna att fogas till en meningsfull helhet. Den reform som skulle genomföras 2007 blev med regeringsskiftet 2006 förpassad till papperskorgen. Ännu en utredning föregick den 2011 genomförda revideringen av gymnasieskolan. Åren som gått sedan denna reform har inte heller gett det resultat som förväntades. Skolinspektionen har visat på bristerna avseende värdegrundens förverkligande i skolvardagen. På regeringens uppdrag har därför Skolverket haft som uppdrag att i en kommande ny läroplan att förtydliga de krav som värdegrunden innebär för skolvardagen. Detta har publicerats 2018 och innebär att Skolverket föreslår att de etablerade värdegrundsformuleringarna behålls men med konkretiserande tillägg. Därvid framhålls jämställdhet som särskilt väsentligt för skolan att upprätthålla i alla avseenden. Tillägget formuleras så här med upprepningar på åtskilliga ställen i förslaget:

Skolan ska verka för jämställdhet. Skolan ska därmed gestalta och förmedla lika rättigheter, möjligheter och skyldigheter för alla människor, oberoende av könstillhörighet. Genom undervisningen ska eleverna utveckla kunskaper om könsmönster och hur de kan påverka människors livsval och livsvillkor. Skolan ska därigenom bidra till att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska hur normer, värderingar och strukturer kan begränsa människors möjligheter att forma såväl samhället som sina egna liv.

Värdegrunden fick alltså inte det genomslag som vara avsett. Och den jämlikhet som infördes ställde för höga krav på många elever. Alltför elever lämnade grundskolan respektive gymnasieskolan med ofullständiga slutbetyg. Värdegrunden har visat sej vara rätt grund. Arbetet med att förankra den pågår därför för närvarande mer intensivt än på länge. Skolverket och Skolinspektionen gör sina satsningar och skolledare och personal uppmanas leva upp till de krav som ställs på dem. Förskolan står närmast i tur att reformeras, sedan kommer gymnasieskolan och säkert också grundskolan. Lärarutbildningen är utsatt för ständig kritik att vara mer akademiskt än hantverksmässigt inriktad. Och den akuta bristen på lärarstuderande bidrar högst påtagligt till att skolan tillhör kategorin framtidsproblem (Utbildningsdepartementet 2018; Skolverket 2018. Olvestam & Thorsén, Värdegrund i förskola och skola, 2018). Det är med oro som jag ser fram mot den dag då vårt nu treåriga barn träder in i skolpliktig ålder, som därtill sänkts med ett år. Än så länge njuter vi alla i familjen av friheten att själva tillsammans erövra världen och värden. Vi tycks vara på väg mot den värdeförstärkta skolan.

Figur 9.

Den värdeförstärkta skolan kan skönjas med denna min bild som visar på förändringar på väg i en förnyad skolreform.

Referenser

Internet

Undervisningsplan 1919

SOU 1944:20

SOU 1946:31 SOU 1946:15

SOU 1948:27

Läroplan för grundskolan. Lgr 62. 1962. Stockholm 1962.

Utredningsförslag Läroplan för gymnasiet SOU 1963:43. Stockholm 1963.

Läroplan för gymnasiet. Lgy 65 gupea_2077_50913_1.pdf.

Läroplan för grundskolan 1969. Lgr 69. Stockholm 1969.

Läroplan för gymnasieskolan. Lgy 70. Stockholm 1970.

Supplement 40 1978: Religionskunskap. Skolöverstyrelsen. Stockholm 1978.

1990/91 års gymnasieproposition Växa med kunskaper. Stockholm 1990/91:85.

Läroplan för grundskolan. Lpo 94. 1994. Stockholm 1994.

Läroplan för gymnasieskolan. Lpf 94. Stockholm 1994.

Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola. 2011: Skolverket. Stockholm 2011.

Förslag till nytt gymnasium. 2018: Skolverket. www.skolverket.se.

Utbildningsdepartementet 2018; www.regeringen.se/sveriges-regering/utbildnings-departementet

Carl Friedrich Gauss 1777 1855. <https://sv.wikipedia.org/wiki/Normalfordelning>.

Litteratur

Curman, P. *Skolhat*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1966

Olivestam, C.E., & Thorsén, H. *Värdegrund i förskola och skola. Om värdegrund, yrkesidentitet och praktik*. Nacka: Remus förlag. 2014;2018.

Olivestam, C.E., 1989. *Idé och Politik III. De politiska partierna - skolan och ideologin. Från 1960 års gymnasieutredning till 1970 års gymnasieöversyn*. Stockholm. ISBN.91-7174-423-1. ISSN 0345-0155. Publicerad i Acta Universitatis Umensis, serie nr 89; 1989

Olivestam, C.E., 1989. *Idé och Politik II. De politiska partierna - skolan och ideologin. Mellan två skolreformer 1950 - 1962*. Falköping. ISBN.91-855882-23-9. ISSN 0491-6786. Forskningsrådet. Publicerad i Svenska kyrkohistoriska föreningen II. Ny följd nr 43. 1982.

Olivestam, C.E., 1989. *Idé och Politik I. De politiska partierna - skolan och kristendomen. En studie i svensk skolpolitik under 1940-talet*. Östervåla. ISBN 91-8558-201-8. ISSN 0491-6786. Doktorsavhandling. Publicerad i Svenska kyrkohistoriska fören-

ingen II. Ny följd nr 27. 1977.

Richardson, G. *Svensk utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu*. Lund. Studentlitteratur, 2004.

Finns det svenska värderingar och svensk karaktär?

Sten Philipson

Inledning

Det talas mycket om svenska värderingar i vår tid. Men finns det verkligen värderingar som är typiska för oss svenskar? Somliga hävdar det, andra är mer tveksamma. Oenigheten har delvis att göra med att man blandar samman deskriptivt och normativt. En sak är frågan vilka värderingar svenskar har och om det finns någon slags värderingsgemenskap dem emellan, en annan vilka värderingar som bör gälla i Sverige. När man talar om "typiska" svenska värderingar låter det ofta som man avser att beskriva ett antal faktiska värderingar som skulle vara representativa för vårt land, värderingar som svenskar i gemen verkligen har. Men i sak handlar det nästan alltid om försök att tala om vad som borde finnas i den svenska värderingsprofilen. Ett exempel kan vara en artikel i Dagens Nyheter av Johan Hirschfeldt, tidigare justitiekansler, och Olof Petersson, tidigare professor i statskunskap. Under rubriken *De svenska värderingarna finns i vår regeringsform* talar författarna om vad de anser vara typiska svenska värderingar. "I Sverige har dessa värderingar länge varit outtalade och underförstådda" säger de. "Under senare tid har behovet ökat att uttrycka de svenska värderingarna i explicita formuleringar". I korthet beskriver de sedan den demokratiska rättsstatens grundläggande principer¹. Men artikel säger ju inget om vilka värderingar svenskar faktiskt har. Hirschfeldt och Petersson konstaterar i slutet av artikeln också att "det är en viktig pedagogisk uppgift att förklara och konkretisera vilka värderingar som förenar oss som lever i det svenska samhället." Detta måste, enligt min åsikt, nog betraktas som en minst lika stor utmaning som att t.ex. få medarbetare i ett företag eller en organisation att ta till sig och acceptera en av ledningen fastställd värdegrund. Genom egen erfarenhet vet jag en del om hur svårt det kan vara².

I detta kapitel är jag emellertid inte främst intresserad av det normativa perspektivet. I blickfånget står istället mitt intresse för att se om det finns några specifikt svenska värderingar som är typiska för oss svenskar och i så fall vari dessa skulle bestå³. Min utgångspunkt har jag valt att ta i World Values Survey (WVS). WVS data innehåller en stor mängd enkätsvar med information om människors värderingar över hela världen, däribland sådana som omfattas av svenskar. De första kartläggningarna gjordes redan 1981. Sedan dess har undersökningarna upprepats med

jämna mellanrum, normalt vart femte år. Resultatet presenteras både översiktligt i grafiska bilder och på detaljnivå, fråga för fråga. Man kan se vilka värderingar människor har i olika länder och jämföra dessa land för land. Man kan även studera förändringar över tid.

En sammanställning av ett lands viktigaste värderingar kan sägas visa konturerna av landets värderingsprofil eller karaktär⁴. Genom att indexera svaren på vissa värderingsfrågor som ingår i enkäten har forskarna skapat bilder som visar de olika ländernas värderingsprofiler i förhållande till varandra. Här framstår Sveriges karaktär, tillsammans med övriga skandinaviska länders, som särpräglad, för att inte säga extremt. Min avsikt är att försöka tydliggöra den svenska värderingsprofilen och jämföra den med andra länders. Jag ska också diskutera vad som kan ha påverkat utvecklingen och bidragit till att forma vad vi kan kalla den svenska karaktären⁵.

Vad är World Values Survey?

WVS är ett internationellt nätverk av forskare som studerar värderingar i hela världen och hur dessa utvecklas över tid. Man är särskilt intresserad av hur värderingarna samspelar med sociala, ekonomiska och politiska faktorer. Data samlas in genom att utvalda personer i närmare 100 länder får besvara ett stort antal frågor inom vitt skilda områden. Till hjälp har man en enkät som översatts till lokala språk. Frågorna besvaras genom WVS-medarbetare som intervjuar respondenter i hemmamiljö (*face-to-face interviews at respondent's home*) och dokumenterar svaren.

Ledningen för WVS hävdar att resultatet innehåller svar från omkring 90 procent av jordens befolkning, med c:a 350 000 svarande från både fattiga och rika länder, från alla upptänkliga kulturella och sociala områden. Resultaten har använts av regeringsföreträdare, journalister och forskare i hela världen. Världsbanken hör till dem som utifrån det samlade materialet analyserat korrelationer mellan kulturella faktorer och ekonomisk utveckling. Man anser sig under åren ha kunnat visa att människors övertygelser och uppfattningar när det gäller värderingar spelat en avgörande roll för den ekonomiska utvecklingen, framväxandet av demokratiska institutioner, ökad jämlikhet och förbättrad administrativ ledning (*governance*) av stat och kommun motsvarande.

Forskarna bakom WVS använder sig av ett mycket brett värderingsbegrepp. Frågorna som ställs tar sikte på attityder, åsikter, upplevelser av olika slag, däribland värderingar i mer strikt mening, det vill säga uppfattningar om vad som är viktigt och oviktigt, rätt och fel, eftersträvansvärt och förkastligt⁶. På WVS hemsida kan vem som helst gå in och göra egna *online*-analyser av det material som hittills samlats in⁷.

Enkäten (frågornas antal och innehåll) har utvecklats efter hand. Den senaste versionen är från 2016 och tanken är att den ska användas i en planerad under-

sökning inom den närmsta framtiden. Frågorna, som är flera hundra, har fokus på familj, kön, religion, utbildning, hälsa, tolerans mot oliktankande, främmande kulturer och etniska grupper än den man själv tillhör. De berör också sådant som korruption, ansvarstagande, migration, trygghet och säkerhet. Frågorna är grupperade i 14 kategorier vilka rubriceras på följande sätt:

- Sociala värderingar, attityder & stereotyper (45 frågor/påståenden, s.k. item)
- Samhällsvärderingar, välbefinnande (11)
- Socialt kapital, förtroende och organisatorisk tillhörighet (49)
- Ekonomiska värderingar (6)
- Korruption (9)
- Migration (10)
- Post-materiellt index (6)
- Vetenskap & teknologi (6)
- Religiösa värderingar (12)
- Säkerhet (21)
- Etiska värderingar & normer (23)
- Politiskt intresse och politiskt deltagande (36)
- Politisk kultur och politiska regimer (25)
- Demografi (31)

Resultaten

Två av de ledande forskarna, Ronald Inglehart och Christian Welzel, menar att den kulturella och sociala utvecklingen följer två huvuddimensioner, dels vad de kallar traditionella värderingar i motsats till sekulära och rationella värderingar, dels överlevnadsvärderingar i motsats till värderingar som handlar om livskvalitet, tillit och självförverkligande.

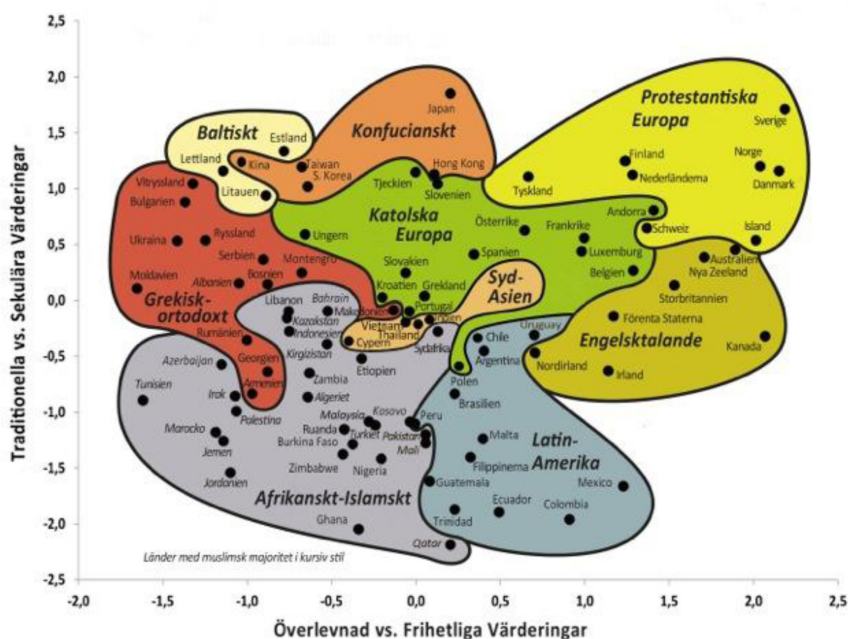
Traditionella värderingar (ibland kallade konservativa) knyter an till betydelsen av religion, förbindelsen barn-föräldrar, respekt för överheten (familjeöverhuvuden, myndigheter, förgrundsgestalter, makthavare osv.) och vikten av den traditionella familjen rent allmänt. De som omfattar denna typ av värderingar förkastar normalt sådant som skilsmässa, abort, dödshjälp, självmord och tar inte sällan avstånd från homosexualitet. De är ofta också starkt nationalistiska och patriotiska, ser sig inte som världsmedborgare och är vanligtvis skeptiska mot utlänningar. Religion betyder mycket medan demokrati inte är så viktigt för dessa människor. De som däremot omfattar *sekulära-rationella värderingar* (understundom kallade liberala) har motsatta värderingar jämfört med traditionalisterna. Religion är inte så viktigt, inte heller gammaldags familjevärderingar eller betydelsen av att respektera makthavare och auktoriteter. De ser vidare homosexualitet, skilsmässa, abort, eutanasi och själv-

mord som relativt acceptabla företeelser, vilka inte automatiskt ska fördömas.

Överlevnadsvärderingar innebär att man lägger tonvikt vid ekonomisk och materiell trygghet. Sådana värderingar är i ofta kopplade till etnocentricitet och förenas inte sällan med låga nivåer för tillit och tolerans mot oliktankande, människor som har annan bakgrund än man själv och därför upplevs som avvikande, t.ex. därför att de kommer från ett annat land, har en annorlunda religion eller kulturell bakgrund. *Självförverkligandevärderingar* (*Self-expression values*) innebär att man har fokus på miljöfrågor, vikten av ökad tolerans mot t.ex. homosexuella och människor vilka uppfattas som avvikande, personer med annan religion eller av annan härkomst. Man ivrar också för jämlikhet/jämställdhet och ser delaktighet i beslutsfattande när det gäller ekonomi och politik som viktigt. Demokrati, medinflytande och möjlighet att påverka samhällsutvecklingen om man vill, är också centrala värderingar för denna grupp. Valfrihet och rätten att forma sitt eget liv såsom man själv önskar, är synnerligen väsentligt. Man skulle kunna säga att *självförverkligandevärderingar* är förknippade med upplevelser av tillit och förtroende, livskvalitet och tillfredsställelse, glädje och lycka i livet. Kanske kunde man beskriva de länder vilka präglas av sådana värderingar som moderna⁸.

Självförverkligandevärderingar är idiosynkratiska, de skiljer sig åt mellan individer och mellan samhällen och kulturer. Vad som får människor att uppleva tillfredsställelse och glädje varierar stort. De skiftar också ofta över tid. Man skulle kunna tala om högre värderingar, till skillnad från överlevnadsvärderingarna som är relativt konstanta. Medan högre värderingar växlar handlar *överlevnadsvärderingar* normalt om samma saker, som att få mat på bordet, ha tillgång till rent vatten, tak över huvudet, möjlighet att försörja sig själv och sin familj, tillräckligt god hälsa för att inte duka under. Kort sagt, överlevnadsvärderingarna är förknippade med det minimum som krävs för att människor ska klara sig, det vill säga ha tillgång till mat, vatten, kläder, husrum, skydd, ett visst mått av hygien, någon form av utbildning samt viss hälso- och sjukvård. Man kunde säga att överlevnadsvärderingarna har att göra med det som krävs för att utrota fattigdom. Vad som däremot skänker glädje och livskvalitet, när de grundläggande behoven är tillgodosedda, är olika för individer och skiftar mellan samhällen.

Något förenklat visar WVS-undersökningarna att ökad levnadsstandard – att man tillhör ett land som övergått från att vara ett u-land till att via industrialism utvecklas till ett postindustriellt kunskapssamhälle präglad av rationella och sekulariserade värderingar – leder till att fokus flyttas från överlevnadsvärderingar till värderingar som har att göra med självförverkligande. Nedanstående värderingskarta visar läget sådant det var i perioden 2010 - 2014.

Tillhör man den privilegierade, rika delen av världen tenderar man att omfatta liberala, sekulära och rationella värderingar. Samtidigt spelar andra faktorer in, som tillhörighet till språkområde och religiös hemvist. Människor vilka har engelska som modersmål tenderar att vara något mer konservativa och betonar t.ex. familjens roll i högre grad än övriga från höginkomstländerna, som är mer liberala. I Sverige anser t.ex. 59 procent att homosexualitet är helt acceptabelt medan amerikaner i genomsnitt bara gör det till 22 procent. Samhällen med katolsk bakgrund i Europa är också mer traditionsbundna än de med protestantisk. Ortodoxa kristna, i synnerhet de som lever i östra Europa, utgör en relativ homogen grupp med avseende på överlevnadsvärderingar. Däremot skiljer de sig åt när det gäller sekulära-rationella värderingar, där skillnaden mellan länderna är tämligen stor. Sydostasien och Indien (huvudsakligen buddhistiska, muslimska och hinduiska länder) utgör en väl sammanhållen grupp med tonvikt på traditionella värderingar⁹. Indien tenderar dock rent generellt att vara mer liberalt och modernt jämfört med länder som Thailand och Vietnam, även om det finns tendenser till ökad intolerans mot religiösa minoriteter även där¹⁰. Latinamerika kan också ses som förhållandevis enhetligt med avseende på självförverkligandevärderingar, men varierar stort när det handlar om traditionella värderingar. I Afrika ligger betoningen huvudsakligen på traditionella värderingar och överlevnadsvärderingar. En intressant grupp är de som beskrivs som konfucianska. Samtliga länder i denna grupp ligger högt när det gäller sekularism och rationalism, men har samtidigt tyngdpunkten på överlevnadsvärderingar. Ett undantag utgörs

dock av Japan. Vi ska återkomma till det i slutet av kapitlet. De baltiska länderna representerar också en egen grupp, med sammanlänkade värderingar, i hög grad sekulariserade.

Vi har redan nämnt att förbättrad levnadsstandard är positivt korrelerad med sekularisering och betoning av rationella och liberala värderingar, inte minst synen på demokrati. Studerar man förändringar på värderingskartorna över tid kan man se att många länder tenderar att röra sig diagonalt, från nedre vänstra hörnet i riktning mot det övre högra. Människor och samhällen går med andra ord från traditionella värderingar med fokus på överlevnad mot ökad modernitet, det vill säga motsatsen till tradition. Dessa förändringar sker parallellt med den materiella utvecklingen. Man rör sig från betoning av överlevnadsvärderingar till att värdesätta självförverkligande och livskvalitet. Genom vetenskap och förnuft förändras och förbättras världen, åtminstone om man ser utvecklingen från ett västerländskt perspektiv. Föreställningar om äktenskap, familj, kön, sexuell läggning med mera har reviderats, dock väsentligen endast i ekonomiskt avancerade samhällen. Förändringarna har försiggått på ett likartat sätt i dessa samhällen och utvecklingen har skett ungefär lika snabbt. I länder utan eller med lägre grad av ekonomiska framsteg, saknas däremot i stort förändringar av värderingar och attityder¹¹.

Samhällsutveckling startar med nya tankar

Det är viktigt att förstå att förändringar av värderingar är *förknippade* med utveckling av filosofiska och politiska idéer som förmedlas till oss från andra människor, som föräldrar, lärare, författare, journalister, opinionsbildare, personer vars åsikter vi respekterar och tar intryck av. När man studerar WVS:s värderingskartor kan man nämligen få ett intryck att det är den ekonomiska utvecklingen och förbättrade levnadsstandarden i sig som gör att människor blir mer traditionskritiska och liberala. Men den materiella utvecklingen har ett mer indirekt samband med förändringar av våra värderingar.

Det växande behovet av demokratisering och ekonomisk rättvisa samt den ökande sekularisering i Europa från tidigt 1700-tal och framåt, orsakades av en intellektuell nyorientering som ägde rum efter medeltiden. Här finns också källan till de ekonomiska, politiska och sociala framsteg om gjort västerlandet rikt och jämförelsevis välmående. De materiella framstegen hade varit otänkbara utan en utveckling av det filosofiska tänkandet under renässansen och upplysningen. Det handlade dels om en ny syn på kunskap och kunskapsbildning, dels om ett ifrågasättande av den medeltida feodalismen och en längtan efter mer demokrati med större inflytande för vanligt folk.

De första impulserna kom från den gryende naturvetenskapen redan under

1600-talet och banade väg för en ny världsbild som i sin tur blev grunden för den tekniska och industriella utvecklingen, med ökat välstånd och högre levnadsstandard som följd. Men naturvetenskapen ledde också till ett uppbrott från en föråldrad auktoritetstro. Upplysningstidens nya tankar kring hur samhället borde vara inordnat och hur staten skulle styras hade i hög grad sin grund i ett avståndstagande från hävdvunna auktoriteter.

Naturvetenskap och sekularism

Sekularisering och demokrati sägs ofta ha sina rötter i 1700-talets Frankrike. Författare som Renéé Voltaire och de s.k. Encyklopedisterna hade stort inflytande på den tidiga utvecklingen mot förnuftstro och sekularism¹². Men embryot till utvecklingen hittar man redan hos renässanstänkare som Nicolaus Copernicus, som var tysk, och Galileo Galilei, som var italienare. Francis Bacon och Isaac Newton, båda engelsmän, bidrog också med nya omvälvande idéer. Deras tankar ledde så småningom till vad man brukar kalla ett paradigmskifte, en radikal omsvängning av människors föreställningar om världen och verklighetens beskaffenhet¹³. Man kan beskriva detta skeende som en intellektuell revolution vilken för alltid och på ganska kort tid förändrade världen¹⁴.

Den tidiga naturvetenskapen handlade först och främst om ett nytt sätt att förstå vad som är verklig kunskap och hur sådan kan erhållas¹⁵. Den innebar ett uppbrott från de föreställningar som varit förhärskande i Europa alltsedan antiken, nämligen att sann kunskap nås genom bokliga studier, framför allt läsning av bibeln och Aristoteles skrifter¹⁶. Med Nicolaus Copernicus observationer av planeternas och stjärnornas rörelser över himlavalvet lades grunden för en heliocentrisk världsbild. Människor började inse att sann kunskap om världen fås genom att man systematiskt observerar skeendena, jämför iakttagelserna och letar efter samband. Man insåg med andra ord betydelsen av empiri för att förstå sig på verkligheten. Andra tänkare utvecklade dessa insikter. Galileo Galilei visade på betydelsen av experiment för att förstå naturen. Francis Bacon bidrog med en ny metodisk medvetenhet för att erhålla sann kunskap. Med Isaac Newton förbättrades förståelsen av vad som styr de fysiska händelseförloppen, i hög grad baserad på optiska iakttagelser.

Denna utveckling var dock kontroversiell. Motsättningarna mellan religion och naturvetenskap hade redan börjat med Copernicus och Galilei. Kyrkliga ledare ansåg att många av de nya tankarna och idéerna måste motarbetas, för att inte den kristna läran och därmed även den kyrkliga auktoriteten skulle ifrågasättas. Men den bild av världen och verkligheten som vetenskapen bidrog till att skapa framstod efter hand som alltmer oförenlig med en bild där Gud skapat världen och där gudomliga krafter styr den biologiska och historiska utvecklingen. Tanken att Gud kan ingripa

och påverka människans tillvaro och liv blev efter hand allt mindre trovärdig. Att kyrkan sökte förhindra utvecklingen är således inte förvånande, men motståndet bidrog mest till att underminera förtroendet och försvaga den institutionella religionens ställning i stora delar av Europa och till del även i Nordamerika¹⁷.

Den kritik mot kyrkan som grundlades under renässansen och tilltog under upplysningstiden kom sedan att fördjupas och spridas till flertalet länder, åtminstone i väst. Det är en utveckling som fortsatt. Tron på förnuftet står numera för många människor i motsats till tron på Gud. Rationalismen innebär att man inte tror på något för vilket det inte finns goda skäl. Människor accepterar inte heller längre påståenden om verkligheten bara för att de framställs av högt uppsatta personer, som präster, lärare och politiska makthavare, eller för att det står i några heliga skrifter, t.ex. bibeln. Den blinda auktoritetstron är i stort sett eliminerad i västerlandet. Misstänksamhet mot självutnämnda experter är solid i det moderna samhället, om man ser det i stort. Detta motsägs inte av det faktum att många fortfarande tillhör kyrkan och att vidskepelse, skrock och tron på det övernaturliga alltjämt är vanligt förekommande¹⁸. Inte heller att religiös fundamentalism och fanatism spelar en stor roll, både politiskt och socialt. Just avståndstagandet från auktoriteter som kräver underkastelse och ovillkorlig lydnad är en viktig faktor då det gäller att förstå anti-demokratisk och religiös extremism i vår tid.

Vägen till demokrati

Den idémässiga utvecklingen efter renässansen innebar följaktligen ett hot även mot världsliga makthavare och regimer vars auktoritet i allt väsentligt vilade på antagandet att regenter och härskare utövar sin makt på Guds uppdrag och i enlighet med en av Gud instiftad skapelseordning. Man trodde länge att ordningen med överhet och undersåtar var inrättad av den allsmäktige själv¹⁹. Det hette att kungen utövade sitt ämbete av "Guds nåde", en formulering som erbjöd en förklaring till absolut monarki och envælde. Upplysningstänkarna såg nu istället hela samhällsordningen som ett mänskligt verk. Den var uppbyggd av människor och kunde därför också förändras av människor. Detta upplevdes av tidens härskare, både inom kyrkan och den världsliga makten, som mycket utmanande, för att inte säga revolutionerande.

En av de tidigare tänkarna som på ett särskilt sätt påverkade utvecklingen av det demokratiska synsättet var engelsmannen John Locke (1632 - 1704). Han tog tidigt avstånd från läran om ett patriarkalt konungadöme av "Guds nåde". Locke menade att kungamakten inte har oinskränkt rätt över undersåtarna, eftersom "fadersväldet" upphör vid barnens myndigblivande. Istället grundas staten och dess makt på att medborgarna träffar frivilliga överenskommelser om upprättande av en statsmakt. Denna måste också förbli i folkets händer. Folkets vilja tillkännages genom majori-

tetsbeslut, vilka bör gå ut på att värna individernas rätt och frihet. Monarken står under lagen, och bryter han mot den så går suveräniteten tillbaka till folket, vars trohetsed gäller lagen och inte en lagbrytande monark eller furste. Revolutionen, menade Locke, kan i vissa situationer vara berättigad, som ett redskap mot tyranniska makthavare och härskare vilka överskridit sina befogenheter.

Fransmannen Charles Montesquieu (1689 - 1755) vidareutvecklade Lockes teorier. Han ansåg att en stats styrelse skulle vara uppdelad i skilda maktcentra. Montesquieu menade att makten i ett land skulle fördelas på tre olika myndigheter:

- Den lagstiftande
- Den verkställande
- Den dömande

Maktfördelningsprincipen innebär att den offentliga makten i en stat ska delas upp på olika maktpoler genom en tydlig konstitution. Syftet är att dessa maktcentra ska kunna uppväga och utöva kontroll över varandra och därmed förhindra maktmissbruk²⁰. Montesquieus teorier om frihet och maktindelning utgjorde en viktig inspiration till liberalismen, samt för det amerikanska frihetskriget och den franska revolutionen. Maktindelningssläran utgör fortfarande en grundval i de flesta moderna parlamentariska demokratier²¹.

Några av de radikalaste idéerna under upplysningen framställdes av Jean-Jacques Rousseau (1712 - 1778). Han motsatte sig själva idén att medborgarna i ett samhälle överlämnade makten till staten. Rousseau menade att folket självt måste delta i alla beslut som berör dess villkor. Ska människor vara villiga att lyda lagen, ansåg han, måste de ha varit med och stiftat den. Parlament och kungamakten har endast till uppgift att verkställa folkviljan sådan den kommer till uttryck på allmänna möten och omröstningar. Rousseau förespråkade vad man idag kallar direktdemokrati. Han var den förste att formulera den fri- och jämlikhetstanke som via 1700-talets revolutioner och 1800-talets frigörelser från ståndssamhälle, förtryck och religiös intolerans har lett fram till vår egen tids uppfattning om medborgarnas rättigheter och skyldigheter i det demokratiska samhället²².

Den amerikanska självständighetsförklaringen, som tillkom år 1776 i samband med den amerikanska revolutionen, innehåller en deklaration om människans fri- och rättigheter vilken kan sägas sammanfatta upplysningstidens demokratiska ideal. Den visade att samhället gick att förändra politiskt, i enlighet med upplysningens idéer. Benjamin Franklin (1706-1790), en av författarna, var tydligt påverkad av de europeiska upplysningstänkarna, särskilt av Montesquieu och Rousseau²³.

De nya tankarna påverkade också s.k. vanligt folk. De uppmärksammades visserligen först av personer i samhällets övre skikt, som författare, vetenskapsmän, filosofer och politiker²⁴. Men med skola, utbildningsväsende, ökat tidningsläsande och succesiv inflyttning från landsbygden till städerna, nådde de nya idéerna efter hand även andra grupper i samhället. En mer pittoresk iakttagelse är att många av upplysningens tankar

och idéer spreds via de nyetablerade kaffehusen runt om i Europa, dit många studenter och borgare kom för att diskutera tidens frågor och höra nyheter utifrån världen. Så var fallet även i Stockholm, där diskussionerna ibland blev så livliga att myndigheterna understundom ansåg sig behöva förbjuda sammankomsterna²⁵.

Många av de nydanande tankesätten uppstod som sagt i England, där de tidigt fick stor spridning. Censuren hade försvunnit redan under 1690-talet vilket gjorde det lättare att diskutera de nya idéerna i publika sammanhang. Men den huvudsakliga inspirationen kom ändå från Frankrike. Den större delen av det bildade folket i Europa kunde franska, medan man inte förstod engelska. Franska lästes, skrevs och talades i Stockholm, Köpenhamn, Berlin, Wien, Sankt Petersburg och på många andra ställen. Enbart i Stockholm utkom under 1700-talets senare hälft hela fyra tidningar skrivna på franska, av svenskar för svenskar. En ny roman i Paris lästes några veckor senare i Stockholm, en pjäs som hade premiär i januari på *Théâtre de la Nation* spelades på Drottningholm i maj²⁶.

Andra påverkansfaktorer

Även andra faktorer påskyndade händelseutvecklingen i Europa vid denna tid. Många större städer utgjorde under 1700-talet viktiga handelscentra, något som främjade kontakten med och förståelsen för människor från andra kulturer och samhällen. Handelsutbytet bidrog också till att Europas befolkning som helhet blev mer välbeställd. Efter hand bildades en ny klass av förmögna köpmän och företagare. Men välståndet tilltog även för andra grupper. Den nya kapitalismen skapade arbetstillfällen och medelinkomsten ökade överallt i Europa.

Den växande handeln och förbättrade levnadsstandarden gjorde också att vanliga medborgare började ifrågasätta det gamla hierarkiska samhället, med överhet och undersåtar. De nya affärsmännen och stadsborna vägrade allt eftersom att underkasta sig kungahusen, adeln och kyrkan. Människorna hade nu egna idéer om vilken sorts värld de ville leva i. De gick till angrepp på makthavare och härskare för att öka sin egen frihet och känsla av att själva kunna påverka.

Alexis de Tocqueville (1805 - 1859) skriver i *Den gamla regimen och revolutionen* från 1856 att den förhöjda levnadsstandarden under 1700-talet gjorde att människor i allmänhet också blev mer medvetna om de ekonomiska och sociala orättvisorna i samhället, något som i sin tur födde ett hat mot de besuttna överklasserna, de rika och mäktiga. Medvetenheten om den orättfärdiga ojämlikheten blev orsak till de revolutioner som uppkom på många ställen i Europa under denna tid, hävdade Tocqueville²⁷.

Många människor var också övertygade om att deras växande inkomster var resultatet av eget hårt arbete, till skillnad från de ärvda förmögenheter som aristokra-

terna hade. Att inkomsterna ökade tvingade även medborgarna att betala mer i skatt, något som i sin tur ledde till att människor kände att de ville kunna påverka hur staten använde skatteintäkterna. Den nya rikedom utmanade det gamla överklassväldet, som hade sin makt väsentligen grundad på ägande av mark. Uppfattningen att individen, och individens förmåga, är den viktigaste kraften för att förändra världen, kom därför att utgöra, och utgör fortfarande, en europeisk grundidé²⁸.

De största hindren för att de nyrika skulle kunna förändra Europa var kungar och furstar med makt som de själva ansåg hade förlänats dem av Gud. Trots motståndet var ändå stenen satt i rullning: individualism, frihet och förändringsvilja ersatte värderingar som auktoritetstro baserad på gudomlig ordning och religiös tradition. Förändringsmotståndet ledde till protester, uppror och revolution på många håll. Men utvecklingen gick inte att hejda. Framtiden stod för dörren.

Upplysningsidéer i Sverige

Även om frihetstiden i Sverige också utgör en period med förändringar av statsskicket och utveckling av landets ekonomi, liknar den inte särskilt mycket den Franska upplysningstiden²⁹. En antikyrklig och religionskritisk motståndsrörelse av franskt snitt rörde det sig aldrig om i vårt land. Kyrkans makt var för stor och religionen hade alltför ett fast grepp om folksjälens uppe i Norden. Ytterst få människor var antireligiösa. Några var visserligen kritiska mot statskyrkan, på grund av dess förbindelse med den världsliga makten och trakasserier av kyrkans män mot dem vilka prästerna betraktade som avfällingar. Men oppositionen var begränsad och ganska få människor flydde från det religiösa förtrycket. Den första svenska utvandringsvågen till Nordamerika skedde redan under mitten av 1600-talet³⁰. Men det handlade inte om några stora grupper. Under 1700-talet var det ytterst få som tog sig över Altanen, trots att andra hälften av detta århundrade var en tid av hårdnande samhällsklimat med förföljelser och allehanda förbud³¹. Det var först under 1800-talet som många i det hierarkiska svenska samhället började se på den amerikanska republiken och dess medborgerliga rättigheter med stigande beundran. Den svenska emigrationen till Nordamerika nådde sin höjdpunkt efter det amerikanska inbördeskriget 1861–1865, en tid som i Sverige föregåtts av missväxt, hungersnöd och fattigdom³². Under frihetstiden var tryck- och yttrandefriheten jämförelsevis stor i vårt land. Tryckfrihetsförordningen från 1766 var Europas mest liberala, även om den innehöll en del begränsningar. Man fick inte skriva sådant som bröt mot den protestantiska kristna läran. Det var också förbjudet att kritisera eller kränka konungen och riksdagen. Inte heller fick man vända sig mot grundlagarna. Men annars var det mesta tillåtet att tycka och trycka.

Vid 1700-talets början hade läskunnigheten skjutit i höjden, inte minst tack vare

en kyrkolag som gjort prästerna ansvariga för barnens läsundervisning. Det ledde till ökat tidningsläsande. Under 1700-talet kom en rad nya tidningar att se dagens ljus. Norrköpings Tidningar, som började ges ut redan 1758, stod för upplysning, frihet och förnuft. Makt och religion kunde nu kritiseras ganska öppet. Många av de tidningar som grundades vid denna tid hade sin legitimitet i upplysningsidéerna. Tryckfriheten kom efter hand dock att begränsas. Gustaf III genomdrev inskränkningar i förordningen redan 1774, två år efter den av honom genomförda statskuppen. Under denna tid förbjöds också studentföreningar, som ansågs sprida de nya radikala idéerna från kontinenten. Många hade samlats, som tidigare nämnts, på kaffestugorna för att diskutera politik och religion, men detta förbjöds nu av myndigheterna, efter påtryckningar från kungen. Man befارade att diskussionerna kring kaffeborden kunde leda till upplopp och protester, såsom hade skett i England och nu var på gång i Frankrike. Det ville man förhindra. Några upplopp skulle det inte bli tal om³³.

Egentlig yttrande- och tryckfrihet kom inte åter förrän en bit in på nästa sekel. I och med 1809 års statsvälvning, när Gustav IV Adolf avsattes och en ny regeringsform tillkom, öppnades portarna för en verkligt kritisk samhällsdebatt. Både mer liberalt sinnade krafter som önskade ett bredare folkligt inflytande och högadeln ville kunna agera fritt, oavsett vad kungen tyckte. Nu fick journalisterna också möjlighet att bilda opinion och bidra till att förändra samhället. Det liberala Aftonbladet som började ges ut 1830 är ett exempel på detta.

Det är alltså bland journalister, snarare än akademiker och forskare, som vi ska leta efter upplysningsidéernas sakförare i Sverige, även om landets många akademier och vetenskapsmän, som Carl von Linné, Jacob Berzelius och Anders Celsius, spred nya idéer och tankar till allmänheten. Det rörde sig dock mest om praktiska tips och förslag till effektivare jordbruk och förbättrad hälsa. Även kyrkan med sina präster bidrog till folkbildningen, som sagt, inte minst genom främjande av läskunnigheten.

Industrialisering, jämställdhet och religionsfrihet

Under 1800-talet blev Sverige också industrialiserat, något som resulterade i viktiga demografiska förändringar. Befolkningen ökade och många flyttade från landsbygden till städer och tätorter. Den inhemska migrationen hade redan påbörjats under senmedeltiden, men ökade under denna tid. Allt fler svenskar började bosätta sig och söka arbete i tätbebyggda områden. I och med den ökade urbaniseringen, med förbättrade inkomster och ökad välfärd, började den vanliga svensken inse att saker och ting inte behövde vara såsom det hittills hade varit.

Industrialiseringen av Sverige startade vid sågverken i Norrland, där trävaror tillverkades för inhemsk försäljning och för export. Ångmaskiner började också er-

sätta vattenkraft och gjorde det möjligt att anlägga nya sågverk och industrier var som helst där det var lämpligt. När efterfrågan på papper till tidningar och böcker ökade i slutet av 1800-talet, omformades en stor del av trävarutillverkningen till den då mer lönsamma pappersmassaindustrin. Under den här tiden byggdes också järnvägsnätet ut. De nya förbindelserna gynnade den framväxande industrin, eftersom fabriker och verkstäder nu kunde placeras mer strategiskt. Detta utnyttjades inte minst inom järnhanteringen som var beroende av goda transportmöjligheter. Tidigare hade man använt krut vid järnmalmsbrytningen men från 1860 kom andra mer effektiva sprängmedel att användas, något som bidrog till produktionsökning och förbättrade möjligheter till export. Från och med 1870-talet började också den svenska verkstads- och textilindustrin komma igång. Samtidigt medförde nya metoder för tillverkning av stål och pappersmassa ett uppsving för de gamla basnäringarna, skogs- och jordbruk samt fiske.

Från mitten av 1800-talet inrättades även ett mer allmänt fungerande skolväsende i Sverige. Människor, både yngre och äldre, fick bättre utbildning. I takt med att medborgarna blev mer läskunniga ökade också användningen av dagstidningar och annan litteratur. Liberalismens idéer spreds därmed till alla samhällsskikt och skapade debatt om sociala reformer och behovet av förnyelse. Nya värderingar började ta form. Det handlade om framtidsideal som byggde på frihet och rättigheter för alla medborgare. 1866 upplöstes ständsriksdagen och tvåkammarssystemet infördes, i enlighet med upplysningens idéer. Under slutet av 1800-talet var det dock fortfarande enbart en liten del av befolkningen som hade rösträtt, ungefär 20 procent. Det rörde sig endast om män över 21 år och då bara de som betalade skatt. Genom den ökande välfärden växte dock antalet röstberättigade och var år 1908 uppe i hela 60 procent. 1909 infördes proportionella val med allmän rösträtt för män. Kvinnor fick rösträtt från och med 1919³⁴.

I hela Europa växte framstegstron under 1800-talet, vilken tillsammans med industrialiseringen bidrog till att skapa bättre levnadsvillkor. I och med att Sverige industrialiserades bröts många gamla livsmönster upp. Det som hade gällt i bondesamhället var inte längre självklart. Nya idéer och tankesätt ersatte gamla invanda föreställningar. Riksdagen stiftade lagar som gav den enskilda människan ökad frihet, också på religionens område. Tvånget att regelbundet besöka kyrkans gudstjänster avskaffades liksom den lag som förbjöd andra än präster i Svenska kyrkan att leda gudstjänster. På 1860-talet ersattes de kyrkliga socknarna av kommuner som kyrkan inte hade något inflytande över. Kyrkans makt i samhället minskade också genom de liberala lagar som riksdagen stiftade. Ändringarna i lagarna var i linje med de förändringar som skedde på andra platser i Europa och Nordamerika.

I Sverige fanns således en historiskt stark statskyrka, vars makt och kontroll länge sträckte sig långt utanför människors rent andliga behov. De genomgripande samhällsförändringarna under 1800-talet medförde att religionsfrihet för många blev

synonymt med rätten att slippa religion överhuvudtaget och kristendom i synnerhet, inte med rätten att få närvara vid en gudstjänst vilken som helst. Detta medförde i sin tur att religionen blev mer av en privat angelägenhet. Idag är det enbart tio till femton procent av Sveriges befolkning som bekänner sig till den kristna tron. Men sekulariseringen har också påverkat dem som i och för sig bejakar kristendomen. En stor del av dem är inte längre engagerade i någon kyrka, eftersom tron även för de troende har blivit en privatsak. Många är religiösa på egen hand.

Flera undersökningar som gjorts de senaste åren ger en tydlig bild av Sverige som ett av de mest sekulariserade länderna i världen. Människor har fått frihet att själva välja livsåskådning och rätten att välja bort riter och religiösa traditioner om de så önskar. Men förlusten av religionen har samtidigt skapat ett tomrum och hos många en längtan efter en djupare tolkning av tillvaron³⁵. Det andliga vacuum som det mer strikta naturvetenskapligt baserade tänkandet format har också till del skapat utrymme för fundamentalism och fanatism grundat på fördomar och vidskepelse³⁵. Hat mot flyktingar och invandrare och trakasserier mot dem vars åsikter man ogillar, är något av liberalismens baksida och svårt att stävja i ett samhälle där tryck- och yttrandefrihet anses självklara. Där befinner vi oss idag.

Svenska värderingar – en sammanfattning

Av WVS:s värderingskartor framgår att de Skandinaviska länderna tillsammans med de baltiska staterna samt Tyskland, Nederländerna och Japan tillhör de mest sekulariserade i världen. Kina, Taiwan, Korea kommer också ganska högt upp på sekulariseringsskalan, men inte så högt som de först nämnda. Sverige utmärker sig på så sätt att det är det land som har högst instämmande när det gäller självförverkligande-värderingar i kombi-nation med höga värden för rationalitet och sekularism³⁷. Vårt land, tillsammans med Norge och Danmark, kan därmed sägas vara säregnet, för att inte säga extremt. Maximalt sekulariserat, med betoning av förnuft och vetenskapligt tänkande samt med en befolkning som mer än andra värnar demokrati, tolerans, miljö, jämlikhet, jämställdhet och rätten för individen att inom rimliga gränser forma sitt eget liv såsom hen själv önskar. Svenskarna tänker sällan på överlevnadsfrågor, i varje fall inte för egen del och de bryr sig inte särskilt mycket om vad traditionen påbjuder, rent generellt. De gör som de vill och uppfattar sig själva som mer eller mindre autonoma; igen kan föreskriva vad de ska tycka, tänka och i de flesta fall göra, så länge det inte är olagligt eller står i strid med vad som krävs av landets medborgare. Svenskarna är att betrakta som exceptionellt liberala och självständiga – somliga skulle säga individualistiska - men är samtidigt toleranta inför och lojala med andra människor³⁸. Nedanstående sammanställning av data kan, trots att någon kanske tycker sammanställningen är en smula tröttsam, ses som ett nödvändigt be-

lägg för denna beskrivning av den svenska karaktären.

Ungefär samma liberalism som utmärker Sverige kännetecknar också våra skandinaviska grannländer, även om de i vissa stycken framstår som en aning mer konservativa och mindre liberala³⁹. Men skillnaderna mellan Sverige och övriga länder vilka också kommer högt på sekulariseringsskalan, som Tyskland, Nederländerna och Japan, är ändå påtagliga. 60 procent av svenskarna tycker att man kan lita på de flesta människor, vilket kan jämföras med 45 procent av tyskarna, alltså betydligt lägre. Endast 36 procent av japanerna tycker att man kan lita på sina medmänniskor. 66 procent av holländarna svarar dock att de litar på andra, alltså fler än svenskarna. 80 procent svenskar säger sig lita på människor med annan nationalitet (mer eller mindre), att jämföras med tyskarnas 52 procent och japanernas 14 procent. Endast 36 procent av holländarna säger att de gör det, vilket kanske kan förvåna med tanke på att de generellt sett litar mer på andra människor än t.ex. svenskarna gör.

Hela 96 procent svenskar kan tänka sig att ha homosexuella och personer med annan religion som grannar, något som kan jämföras med 78 respektive 86 procent för tyskarna och 93 respektive 97 procent för holländarna. I Japan kan 67 procent tänka sig att ha människor av annan religion som grannar. Vi har redan nämnt att 59 procent av svenskarna tycker att homosexualitet är helt acceptabelt. För tyskar och japaner handlar det endast om 25 respektive 12 procent. För holländarna rör det sig om 54 procent⁴⁰.

44 procent av svenskarna anser att rätten till abort (inom vissa stipulerade tidsgränser) alltid kan försvaras. I Nederländerna gör endast 19 procent det, att jämföra med Tyskland där bara 8 procent har den åsikten. I Japan gäller det endast om 5 procent. Att demokrati är mycket viktigt tycker 74 procent svenskar, medan endast 59 procent av tyskarna gör det, 45 procent av holländarna och endast 36 procent av japanerna. Att män och kvinnor ska ha samma rättigheter anser 81 procent av svenskarna, 72 procent av tyskarna men endast 55 procent av holländarna och 37 av japanerna. Att barna aldrig kan försvaras anser 82 procent av svenskarna. Nästa lika många japaner håller med, medan tyskarna endast till 63 procent tar klart avstånd från barna. För Nederländerna svarar 59 procent att barna aldrig kan försvaras. När det är ont om arbete tar 73 procent av svenskarna avstånd från tanken att svenskar borde prioriteras framför andra grupper, när det gäller att få jobb. I Tyskland tar 35 procent avstånd från tanken och ungefär lika många holländare. I Japan handlar det endast om 4 procent som tycker att invandrare ska behandlas på samma sätt som japanska medborgare. 79 procent av svenskarna ser sig som världsmedborgare, 71 procent av japanerna, 68 procent av holländarna och 60 procent av tyskarna gör det.

Svenskars inställning till religion och kyrka

När det handlar specifikt om religion och kyrka, visar det sig att var fjärde svensk tycker att religion är mycket viktigt eller ganska viktigt. Drygt hälften säger dock att de aldrig deltar i en gudstjänst eller utövar någon religion⁴¹. Det kan jämföras med länder som Ghana och Qatar där nästan 80 procent säger att de deltar i minst en gudstjänst per vecka. Bara 6 procent av svenskarna uppger att de är aktiva i någon kyrka. Men 58 procent svarar att de fortfarande tillhör Svenska kyrkan⁴². Samtidigt säger 34 procent att de inte tillhör någon kyrka och inte heller bekänner sig till någon viss religion⁴³.

Förvånansvärt många svenskar, 50 procent, har dock stort förtroende för kyrkan, även om de själva inte är aktiva. Det verkar som flertalet uppfattar kyrkan som en social institution vars främsta uppgift är att skänka gemenskap och främja goda gärningar. Tros- och idémässigt har den däremot mycket liten betydelse. Kyrkans lära är det inte många som bryr sig om. 89 procent anser att meningen med religion och religiöst liv är att få människor att göra gott mot andra. Bara 6 procent menar att religion handlar om religiösa regler och ritualer.

När man ställer frågan om Gud är viktigt i de tillfrågades liv är siffrorna än lägre. Endast 8 procent svarar mycket viktigt. 39 procent säger att Gud inte alls är viktigt. 57 procent uppger att de aldrig ber till Gud, 7 procent att de ber dagligen, endast 3 procent att de ber flera gånger om dagen.

Trots att religion och religiös praxis inte är viktigt vore det förhastat att dra slutsatsen att svenskarna inte har religiösa övertygelser. Hela 31 procent av de svarande betecknar sig själva som religiösa personer. Även om antalet svenskar med en gudstro har minskat under de senaste 30 åren uppger fortfarande 41 procent att de tror på Gud, trots att hela 63 procent säger att Gud inte är viktig för dem⁴⁴. Hälften av svenskarna tror inte på Gud, men endast 17 procent är beredda att kalla sig ateister. Många tror alltså inte på Gud, men är ändå inte villiga att beskriva sig som gudsförnekare⁴⁵.

Det övergripande intrycket blir att flertalet svenskar vänt sig bort från den institutionaliserade formen av religion. Men många har fortfarande religiösa övertygelser, det vill säga föreställningar om hinsides ting. Man utövar dock inte sin religion på ett praktiskt plan och tillhör inte någon religiös gemenskap. Men man är troende i förvånansvärt stor utsträckning. Religionen, som främst verkar bestå av vissa försanthållanden om Gud eller gudomliga väsen, uppfattas som en privatsak, något vi redan berört. Den angår endast den enskilde. Gudstron, oavsett hur begreppet Gud definieras, är alltså relativt utbredd. Men den betyder inget i praktiken. Tron är en åsikt, en teoretisk uppfattning att ett högre väsen kallat Gud existerar. Men, får man anta, ytterst få tror att Gud kan påverka det mänskliga livet, inte heller att Gud är kapabel att intervensera i det historiska skeendet eller influera naturförloppen. Man tycks inte heller tro att det går att få kontakt med denne gud, bön tycker man inte lönar sig.

Vidskepelse och vetenskapstro

Enligt en aktuell Demoskopundersökning tror svenskarna också på en hel del märkliga saker som inte direkt förutsätter gudstron, även om många av föreställningarna ofta, men inte alltid, kombineras med tron på ett högsta gudomligt väsen⁴⁶. Att det finns mänskligt liv efter döden tror en fjärdedel, lika många som tror att själen kan existera oberoende av kroppen. En sjättedel tror på spöken, reinkarnation och att det är möjligt att få kontakt med avlidna, exempelvis med hjälp av personer som besitter medial förmåga. 17 procent tror på ödet, att allt är uppgjort på förhand. 13 procent tror på astrologi, att det finns ett samband mellan stjärnornas och planeternas positioner och rörelser på himlavalvet och mänskliga händelser.

Nästan 50 procent tror att slagrutor är tillförlitliga verktyg för att hitta vatten⁴⁷. 15 procent tror att vi ibland får besök av utomjordiska varelser som färdas hit i flygande tefat, s.k. ufon. Mer än var tredje svensk tror på paranormala fenomen, som t.ex. mentala resor tillbaka i tiden. Drygt en femtedel tror på telepati eller tankeläsning. Healing eller helbräddagörelse tror en sjättedel på. 19 procent tror att det finns änglar som skyddar oss från det onda.

Ett märkligt förhållande är att 14 procent fortfarande tror på helvetet. Tanken på ett av Gud inrättat koncentrationsläger som väntar syndarna i livet efter detta med svåra umbäranden för de intagna, förefaller vara eliminerad från praktiskt taget all samtida kyrklig förkunnelse och undervisning, åtminstone i vårt land. Man undrar hur det kommer sig att drygt var 7:e svensk tror på förekomsten av ett brinnande Gehenna⁴⁸. Men visst, man vet inte vad människor lägger i tanken på helvetet. Kanske handlar det inte om en verklig plats bortom döden, utan om en tillvaro här på jorden som vissa människor redan i livet får bevista. Innehållet i helvetesbegreppet är i detta sammanhang lika otydligt som innehållet i begreppet Gud.

Föreställningen om Sverige som ett land i alla stycken befolkat av förnuftiga och klarsynta människor är med andra ord inte sann. Tvärtom omfattar inte så få klart irrationella föreställningar om vad som existerar och vad som är möjligt att uppnå. Den vetenskapliga logiken och förnuftstron verkar i många fall vara satt på undantag, trots att 35 procent säger sig lita mer på vetenskapen än på religionen, om de måste välja. 87 procent av de tillfrågade i VWS tar avstånd från påståendet ”*Whenever science and religion conflict, religion is always right*”. 78 procent tar i olika grad avstånd från påståendet ”*We depend too much on science and not enough on faith.*”

Man får ett intryck att inte så få svenskar ägnar sig åt dubbel bokföring⁴⁹. De flesta anser att vetenskapen är en god källa till kunskap. ”Trots detta skiljer sig den breda allmänhetens syn på vissa frågor märkbart från det vetenskapliga kunskapsläget. Detta i frågor där bred konsensus råder bland forskare” skriver föreningen Vetenskap och Folkbildning med anledning av den genomförda Demoskopundersökning⁵⁰. Man kan bara instämma.

Slutsatser

Vilka slutsatser kan man dra? Det första man behöver påpeka är att WVS värderingskator ger generella bilder av läget i många länder när det gäller trosföreställningar och värderingar. Positionerna på kartorna baserar sig på statistiska underlag där man indexerat svaren på ett antal frågor och på så sätt fått fram generella värden för landet ifråga. Men i verkligheten är den statistiska spridningen (variansen) troligen relativt stor på många håll. Folk tycker mycket olika. Det gäller Sverige såväl som andra länder. Men spridningen minskar samtidigt för länder som närmar sig extremerna på de angivna skalorna. Detta får oss att konstatera de värderingar som många svenskar omfattar finns i övriga västländer (och även i andra länder, t.ex. i Asien), men att det i vårt land råder större enighet om flera av dessa än det gör i andra länder. På så sätt är Sverige, tillsammans med övriga länder i Skandinavien, unikt.

Samtidigt måste det sägas att skillnaderna inte får överdrivas. Om man inriktar sig på frågan om avkristning är nationer som U.S.A., Tyskland, Storbritannien och Frankrike också starkt sekulariserade. Men traditionen spelar en större roll i flera av dessa länder och skillnaderna mellan olika befolkningsgrupper är också större. Vi kan nämna att katolska Frankrike idag är ett i allra högst grad sekulariserat land, där Kyrka och stat alltsedan Franska revolutionen är strikt åtskilda. 42 procent av fransmännen säger att de tillhör katolska kyrkan medan 49 procent uppger att de inte tillhör något religiöst samfund eller någon kyrka⁵¹. Endast 11 procent säger att Gud är mycket viktig för dem. När det gäller tyskarna uppger omkring 50 procent att de inte är medlemmar i någon kyrka eller något samfund. 36 procent amerikaner säger samma sak. I Tyskland är 14 procent aktiva i kyrkan eller ett samfund, medan det i USA rör sig om 35 procent. 34 procent av tyskarna deltar aldrig i någon gudstjänst, i USA är det något färre, 30 procent, som aldrig gör det. Samtidigt tror nästan 90 procent av alla amerikaner på Gud, till skillnad från tyskarna som bara gör det i 60 procent av fallen. Men i USA går antalet som tror på Gud konstant ned och allt färre utövar sin religion⁵².

I England är Church of England fortfarande en statskyrka. Endast konfirmerade räknas som medlemmar, ca 20 % av befolkningen. Men över 80 % anser sig vara anglikaner. I huvudsak är dock engelsmännen sekulariserade och praktiserar inte sin religion mer än man gör i andra europeiska länder. 23 procent svarar att Gud är mycket viktig i deras liv och 47 procent betraktar sig som religiösa. Samtidigt säger sig hela 46 procent aldrig delta i en gudstjänst, alltså lika många som i Frankrike.

Liknande förhållanden gäller också andra värderingar: värdesättandet av förnuft och vetenskap, tron på betydelsen av demokrati, tolerans och rätten för individen att utforma sitt eget liv är värderingar som omfattas av flertalet människor i Europa och USA. Att vi måste värna rättsstatens grundläggande principer och motarbeta korruption och brottslighet, arbeta mot förstörelse av den fysiska miljön, verka för en

ökad utjämning av alltför stora inkomstskillnader mellan människor och eftersträva lika rättigheter för män och kvinnor är också, på det hela taget, allmänt accepterat i västvärlden. Avståndstagande från barnaga och diskriminering på grund av kön, hudfärg, sexuell läggning delar svenskarna med övriga länder, även om det, som vi sett, finns betoningsskillnader.

Svenskar i gemen ser sig som världsmedborgare tillsammans med de flesta människor i vår del av världen. Undantag finns förstås, särskilt i tider med stora flyktingströmmar, såsom för närvarande är fallet i Europa. Tendensen att vilja stänga gränser och utesluta människor vilka uppfattas som främmande från samhällsgemenskapen är betydande på vissa håll, t.ex. i Östeuropa men förekommer överallt. Motstånd mot globalisering utgör tillsammans med falsk nationalism och protektionism reella hot i många länder. Sådant är omöjligt att stävja i demokratiska stater, där yttrande-, mötes-, tryck- och åsiktsfrihet tillhör de medborgerliga rättigheterna. Ingen vet dock i vilken utsträckning tendenser till särbehandling och populism kommer att öka i framtiden eller om, trots allt, en liberal och frisinnad samhällsutveckling kommer att få råda framgent. Hur som helst finns det skäl att ta orostecknen på allvar, även om de åtminstone i vårt land hittills varit begränsade om än starkt oroväckande.

Skandinavien – länder med värderingsgemenskap

När man studerar värderingskartor och övriga statistiska data från WVS framstår de nordiska länderna, framförallt de skandinaviska, som nära besläktade ur värderingssynpunkt. De verkar utgöra ett eget kluster inom vad WVS betecknar som protestantiska länder. På det hela taget framstår dessa länder som i stort sett lika sekulariserade, liberala och demokratiska om man ser till värderingar som de flesta medborgare har⁵³. Två frågor dyker upp i sammanhanget: 1) varför står de nordiska, speciellt de skandinaviska länderna, så nära varandra när det gäller värderingar? 2) varför är dessa länder så extrema när det gäller sekularism och liberalism? Dessa är de frågor som vi nu ska diskutera.

De skandinaviska länderna är små stater i norra Europa med etniskt och religiöst relativt enhetliga befolkningar och en delvis gemensam historia. Även i dag är banden mellan våra länder starkare än de är med andra. I internationella sammanhang uppträder politiska ledare från Sverige, Norge och Danmark och deras sakkunniga ofta tillsammans, t.ex. i EU sammanhang. Bara det faktum att gemene man i Skandinavien kan, och alltid har kunnat, kommunicera med övriga skandinaver utan hjälp av tolk eller med krav på speciella språkkunskaper, har lagt grunden för en stor samhörighet trots olika skillnader. Den gemensamma religiösa bakgrunden, protestantismen, nämns ofta som en viktig förklaring. Somliga menar till och med att man kan tala om en gemensam kultur. De historiska geografiska, språkliga, politiska,

historiska och sociologiska faktorer som binder samman våra länder pekar i den riktningen. Särskilt brukar man hänvisa till den protestantiska arbetsetiken och den kristna jämlikhetstanken som en gemensam nämnare. Finns det fog för detta? Jag tror det och ska nu försöka redovisa några av skälen för detta.

Protestantism och kapitalism

Enligt Max Weber (1864 - 1920) har den protestantiska etiken spelat en viktig roll i moderniseringen, industrialiseringen och den ekonomiska utvecklingen i västvärlden. I *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* från 1905 skriver han att den ekonomiska utvecklingen i Europa och USA bygger på en speciell moralisk inställning till arbete och pengar som har sina rötter i reformationens tankar och idéer⁵⁴. Weber menar att denna moral bidragit till att skapa samhällen där medborgarna uppfattar det som en plikt att vara flitiga och arbeta hårt. Dessutom har protestantismen inspirerat människor att skapa egna förmögenheter genom att spara istället för att konsumera vad de tjänat ihop. Man ska lägga den förvärvade rikedomerna på hög och inte slösa bort tillgångarna på sådant som man inte behöver. Det man lyckats ackumulera ska i första hand återinvesteras i den egna verksamheten. Men om det blir pengarna över kan man låna ut dessa till någon som har användning för dem. Naturligtvis ska man bara låna ut till personer som man vet lever ett lika moraliskt och gudligt liv som man själv, det vill säga individer som arbetar hårt och är måttfulla i sin konsumtion⁵⁵.

Weber kallar denna moral för ”kapitalismens anda”. Bakgrunden är en teologisk idé som går tillbaka till Martin Luther och Jean Calvin, de två viktigaste reformatörerna⁵⁶. Weber hävdade att man inom katolicismen ansåg att Gud kommunicerar med de troende via kyrkan och prästerna. Luther och Calvin lärde däremot att Gud talar direkt till den enskilde genom naturen, samvetet och bibelns ord. Ingen förmedling är nödvändig för att man ska förstå, åtminstone i allt väsentligt, vad som är Guds vilja. Denna lära fick bl.a. till följd att religionen kom att ses som något av en privatsak. Häri ligger alltså fröet till den senare sekulariseringen, som vi redan berört. Det viktiga var, enligt Webers tolkning av den protestantiska läran, att leva ett sådant liv som Gud vill, inte att följa påvliga dekret och kyrkliga direktiv. Särskilt inom kalvinismen ledde detta till en sträng arbetsmoral, där endast den som arbetade hårt och hade ordentliga inkomster kunde känna sig säker på den egna frälsningen. Pengar och förmögenhet kunde rentav betraktas som ett tecken på att Gud stod på ens sida och att det redan var bestämt att vederbörande skulle komma till himlen i livet efter detta.

Denna syn på arbete, som enligt många av dagens debattörer skapat både prestationsångest och Jantelagstänkande, samtidigt som den framkallat en nedlåtande inställning till medmänniskor som inte orkar leva upp till kraven på materiell fram-

gång, anses gå tillbaka till Kalvins tolkning av predestinationsläran. Enligt denna har Gud i sin outgrundliga visdom redan beslutat vilka individer som ska bli frälsta och få åtnjuta salighet i paradiset, och vilka som inte får det. Vårt slutgiltiga öde beror således inte på om vi gör gott eller inte, utan på Guds vilja. Goda gärningar spelar ingen roll i sammanhanget, inte heller onda eller mindre goda. Grunden för Guds beslut är, som det heter, outrannsaktigt. Goda gärningar gör man för sin nästas skulde, inte för att vinna poäng i himlen. Ett gott träd bär god frukt säger Luther och citerar därmed bibelns ord. En god människa utför goda gärningar, men goda gärningar gör inte människan god⁵⁷.

För att undvika defaitism, tanken att det inte spelar någon roll hur vi uppför oss här i livet eftersom vårt öde redan är bestämt - vi kommer ju ändå antingen till himlen eller helvetet, oavsett vad vi tar oss för - hävdade Calvin att det fanns vissa tydliga tecken som pekade på vart man, så att säga, var på väg. De flitiga och arbetsamma, och särskilt de som lyckats skrapa ihop en förmögenhet eller åtminstone ett litet sparkapital, kunde vara förvissade om frälsning⁵⁸. Just detta, menade Weber, blev en stark drivkraft för att försöka ackumulera rikedom och förvalta den väl så att människors sparkapital växte maximalt. Som belägg kunde anföras att de tidiga kapitalisterna i regel var puritanska kristna, varav många just var kalvinister.

I vårt land talar många ofta om Luther som en glädjedödare och ansvarig för den stränga arbetsmoral som alltjämt anses prägla vår kultur. Detta uttrycks ibland så att man har "Luther sittande på axeln"⁵⁹. Det är bara delvis sant. Luther lärde oss förvisso att vi ska visa respekt för överheten och vara nöjda med vår lott i livet, eftersom Gud skapat en ordning i världen där varje människa har en viktig plats att fylla. Kravet på fördragsamhet, lydnad och tacksamhet kan därför ses som ett arv från Luther⁶⁰. Men den syn på arbete som Weber ansåg lagt grunden för den europeiska kapitalismen kom inte till svenskarna genom lutherska prästers predikningar på 1600- och 1700-talet utan genom engelsk industrialism och kommersialism någon gång på 1800-talet. Ett exempel på detta är den svenska sparbanksrörelsen.

En social ambition fanns i botten på denna rörelse. Det handlade om att finna sätt att bekämpa fattigdom och skapa lösningar på de materiella, politiska och sociala orättvisor som rådde i samhället. Grundtanken var att främja sparande utan enskilt vinstintresse. Någon egentlig ägare skulle inte finnas utan eventuella vinstmedel skulle delas ut till aktiviteter och sysselsättningar som gagnade bygden där banken var verksam. Den första sparbanken i Sverige var Göteborgs sparbank, bildad 1820. Sparbanker byggda på samma principer bildades på många håll i Europa under 1800-talets första decennier. Det ursprungliga initiativet kom från kyrkligt håll. Prästen Henry Duncan (1774 - 1846) från Dumfriesshire i Skottland betraktas som rörelsens upphovsman. Han var presbyterian och kalvinist och ägnade sig i hög grad åt att sprida de puritanska idéerna. I hans *An essay on the nature and advantages of parish banks* från 1816 drog Duncan upp de riktlinjer som sedan blivit grundlägg-

gande för hela sparbanksrörelsen, även i Sverige.

Den reformerta läran, eller Calvinismen, spred sig från Kalvins Schweiz till Nederländerna, Frankrike, England och Skottland, senare även till Nordamerika och Sydafrika. Men vårt land har haft få om ens några reformerta kyrkor. Det finns visserligen de som ser ett reformert inflytande i den svenska väckelsens centralgestalt Carl Olof Rosenius författarskap, även om det är mer oklart vari detta skulle bestå. Svenska missionsförbundets grundare Paul Petter Waldenström sägs ibland också vara påverkad av kalvinismen. Kanske är det så. Men på det hela taget har inflytandet från Calvin i vårt land varit högst obetydligt. En av anledningarna var den lutherska statskyrkan i Sverige som inte tillät kalvinistiskt inflytande⁶¹.

Industrialisering och social utveckling i Sverige

Industrialisering tog sin början i Storbritannien mot slutet av 1700-talet och nådde Sverige under den första hälften av 1800-talet. Redan på 1840-talet hade Storbritannien avlägsnat tullmurarna i samband med att man övergick till frihandel, något som avsevärt stimulerade exporthandeln och den ekonomiska tillväxten i hela Europa, inte minst i Sverige⁶². I början möjliggjordes den industriella utvecklingen i vårt land med hjälp av pengar från privata investerare. Men för att påskynda processen antog Sveriges riksdag år 1848 en aktiebolagslag som gjorde det enklare för industrin att skaffa kapital. Fler människor kunde nu satsa på att investera i utveckling av teknik och produktion genom att köpa aktier. Inspirationen kom i hög grad från Storbritannien. Med 1864 års förordning om fullständig näringsfrihet liberaliserades också kreditmarknaden. Vid 1870-talets slut fanns 35 affärsbanker i riket. Vi har redan nämnt sparbankerna, men den första verkligt kommersiella banken, Stockholm Banco, grundades 1856. Banken, som var privatägd, var först i Europa med att producera och distribuera sedlar gjorda av papper. Banken gick omkull 1868 och verksamheten övertogs av Riksdagen som senare, 1897, beslöt att grund den nuvarande Riksbanken med ansvar för penningpolitiken i vårt land.

Ett stort samhällsproblem var dock att de växande ekonomiska tillgångarna inte fördelades på ett för alla medborgare gynnsamt sätt. Klyftan mellan rika och fattiga växte och skapade klasskillnader och sociala spänningarna. Den fråga som kungahuset, landets politiska ledning, myndighetsföreträdare och många företagsägare grubblade över var hur Sverige skulle kunna utvecklas ekonomiskt utan att det uppstod allvarliga konflikter och stridigheter, sådana man sett prov på i England, Frankrike och på andra håll. Ty även i vårt land fanns tendenser till uppror och folkliga resningar. Under 1700-talet förekom endast ett fåtal kravaller och protestaktioner, men under 1800-talet och inte minst under tidigt 1900-tal ökade de i antal. Polis och militär beordrades att ingripa, inte sällan med våld, mot vad myndigheterna

och överheten uppfattade som agitatorer och rebeller. Revolution eller överhetens förtryck av befolkningen utgjorde extremerna i tänkbara scenarier. De flesta makt-havare förstod dock att landet behövde finna en väg framåt utan att hamna i ettdera av dessa diken. Man insåg nödvändigheten av ökad rättvisa och utjämning av ojäm-likheter om samhället skulle utvecklas på ett sätt som var bra för alla medborgare. Ett försiktigt reformarbete kom igång redan i början av 1800-tal och tilltog under senare delen av århundradet för att fortsätta under 1900-talet.

Succesivt övergick ansvaret för stöd åt fattiga och svaga till stat och kommun. Ti-digare hade utsatta gruppers försörjning klarats, dels genom frivilliga allmosor och gåvor, dels genom arbetsgivarnas skyldighet att ta hand om sina anställda. Men nu började det gamla patriarkala systemet att upplösas, dvs. principen att arbetsgivaren ensam hade ansvar för de anställda. Man insåg att "herrarna" inte längre på egen hand kunde svara för de äldres försörjning efter att de slutat arbeta. Många företa-gare uttryckte också en oro över att behöva dras med övertalig personal och tvingas ta hand om de som blev sjuka eller skadade. 1913 införde Sverige, som ett av de för-sta länderna i världen, ett pensionssystem för att underlätta för industrin och skapa rimligare villkor för äldre och andra behövande grupper. Det handlade förvisso bara om små ersättningar men ett embryo till välfärdssamhälle börjad ändå ta form.

Ålderdomshemmen blev en kommunal skyldighet i och med 1918 års fattig-vårdslag, även om dessa hem fortfarande i hög grad innebar ett rent anstaltsboende. De gamla hade vare sig möjlighet till privatliv eller självbestämmande. Fram till 1956 var åldringsvården en del av fattigvården. Men för att ge äldre möjlighet till bättre boende började många kommuner redan på 1920-talet att bygga pensionärshem med lägenheter som trots att de var mycket enkla, rönt stor uppskattning. Här be-hövde de boende inte rätta sig efter institutionsregler och påtvingade normer. Kopp-lingen till fattigvården försvann också.

Så småningom infördes regelrätta sjuk- och socialförsäkringar, folkpension samt barnbidrag. Man beslutade även att lägga gemensamma resurser på att förebygga olyckor och hälsorisker. Valfärden skulle komma alla till del, men främst skulle svaga och utsatta grupper stöttas och det skulle ske genom försorg av stat och kommun. Denna inställning, att valfärden är det offentligas ansvar, har fortsatt att prägla vårt land. Bland de etablerade partierna i Sverige finns idag en samsyn att det är staten, landstingen och kommunerna som ska garantera välstånd för medborgarna samt att trygghetssystemen ska finansieras med skattemedel. Detta är centralt i det svenska samhällsbygget.

Begreppet välfärdssamhälle kom efter hand att betyda ett samhälle där man för-mår minska orättvisor mellan olika sociala grupper samtidigt som människors am-bition, prestationsförmåga och flit tas tillvara. Visserligen är skattetrycket jämförel-sevis högt i Sverige, men genom en viss omfördelning av de ekonomiska tillgångarna har skillnaderna mellan medborgarna i ekonomiskt avseende minskat, åtminstone

hållits inom någorlunda rimliga gränser. Därigenom har vi fått ett samhälle präglat av hög stabilitet och trygghet för det stora flertalet⁶³. Somliga skulle säga ett rättvist samhälle, även om vissa grupper, t.ex. många sentida invandrare och flyktingar, hemlösa, handikappade, äldre med låg pension, alltjämt är marginaliserade⁶⁴. I välfärdssamhället, sådan är tanken, ska alla människor anses lika mycket värda och därför ha samma mänskliga rättigheter och skyldigheter. Men samtidigt ska det löna sig för individen att arbeta och sträva efter framgång. För att uppnå detta måste det skapas incitament som motiverar människor att anstränga sig, även om man får lov att räkna med att dela med sig till de sämre lottade. Det är regeringens och riksdagens sak att skapa de rätta legala och ekonomiska förutsättningarna för detta. Men välfärdssamhället bygger även på att det finns en gemensam värdegrund, som vi här försökt teckna konturer av, vilken delas av de allra flesta. Utan en sådan skulle det svenska välfärdsbygget inte vara möjligt. Det skulle krävas mer statlig kontroll och repressiv maktutövning för att få människor att dela med sig. Nu finns det vad man kan kalla en naturlig lojalitet, grundad i vissa gemensamma värderingar, som gör att de allra flesta är villiga att ställa upp solidariskt och bistå varandra när det kniper. Vi har visserligen gott om skattesmitare och fifflare, men jämfört med andra länder är det relativt få, även om det ekonomiska bortfallet för samhället fortfarande är betydande⁶⁵. Man kan se saken så att samhället skapat en medelväg mellan socialism och kapitalism. Om det är riktigt att vårt land och övriga nordiska länder har slagit in på en sådan väg, skulle det kunna vara en av förklaringarna till att våra länder blivit materiellt framgångsrika samtidigt som de kanske bättre än andra lyckats förena rikedom med rättvisa och trygghet för alla medborgare⁶⁶.

Den svenska medelvägen

In sin bok *Sweden: The Middle Way* från 1936 redogör den amerikanske journalisten och författaren Marquis Childs för sin analys av arbetsmarknadspolitiken i vårt land, sådan den tog sig ut i början av seklet. Han hävdar där att Sverige som enda land i Europa lyckats hitta en väg mellan planekonomi av kommunistiskt snitt och kapitalistisk marknadsekonomi av amerikansk modell⁶⁷. Denna väg blev så småningom också en del av den svenska socialdemokratins ideologiska program och kan sägas alltjämt prägla många politiska ställningstaganden i vårt land, numera även många borgerliga sådana. De övriga nordiska länderna har följt efter och anpassat detta synsätt samt införlivat det i sina respektive välfärdssystem och modeller för politisk styrning. Det är skälet för att man kanske ska tala om 'den nordiska modellen' snarare än 'den svenska modellen'. Mycket förenklat går den ut på att skapa ett bättre samhälle genom kompromisser och göra vad man kan för att undvika både revolt och diktatur. Å ena sidan handlar det om att stimulera näringslivet och underlätta

för företag att producera varor och tjänster så att ägarna kan göra affärer och tjäna pengar, läs göra vinst. Lönsamhet är en förutsättning för att det skapas arbetstillfällen som ger människor inkomster, så att de kan försörja sig. Men med god tillväxt ökar också, å andra sidan, möjligheterna för samhället i sin helhet. Ett sunt närings- och arbetsliv är en förutsättning för att staten ska få skatteintäkter, så att den offentliga sektorn kan byggas ut med bra skola, vård, omsorg och andra trygghetstjänster.

Kärnan i denna modell är, som redan nämnts, idén att trygghetssystemen primärt ska vara skattefinansierade. Argumenten för en offentligt bekostad välfärd är att den ska vara lika för alla. Jämställdhet mellan könen och utjämning av ekonomiska orättvisor hör också till målen. Ingen ska straffas för att man tjänar dåligt på grund av arbetslöshet eller ohälsa. Samhället har en förpliktelse att stötta alla dem som saknar möjlighet att försörja sig på arbete⁶⁸. Detta har ofta kallats ”universalism” eftersom det sociala skyddsnätet är tänkt att gälla alla medborgare⁶⁹. De resursstarka ska hjälpa de svagare, främst genom transfereringar av tillgångarna och åtgärder i skattesystemet. Stöd och hjälp ska ges i bidragsform till dem som behöver det, men grundprincipen är att man ska klara sig själv. Vi ska även ha en bra omsorg för alla äldre och behövande, en högkvalitativ sjukvård tillgänglig för varje medborgare oavsett inkomster, samt en skola som ger alla människor möjlighet att på sikt förverkliga sina livsprojekt och drömmar⁷⁰. Skolans uppgift är att förmedla kunskaper om verkligheten, men också att utmana traditionella föreställningar och skänka nya perspektiv. Genom vidgade referensramar och ökade insikter ska unga människor ges möjligheter att göra bättre livsval. Ett välfungerande, opartiskt rättssystem med effektiv förvaltning utan korruption är också grundläggande i välfärdssamhället.

En central punkt i konstruktionen är principen att arbetsmarknaden ska sköta lönebildningen utan inblandning från staten. Arbetstagarna, ofta företrädade av facket, och arbetsgivarna gör upp om lönerna och andra förmåner i breda avtalsrörelser. I den engelskspråkiga delen av världen har människors trygghet varit mer beroende av marknaden, där stora delar av den sociala tryggheten vilar på privata försäkringar. Dessa har sedan kompletteras med vissa behovsprövade statliga ersättningar för dem som inte klarar sig. Övriga länder i Europa, med Tyskland som föregångsland, har haft en modell där i första hand parterna på arbetsmarknaden ansvarar för socialförsäkringarna⁷¹.

Det som Childs kallar ”*the middle way*” bygger på kapitalism och marknadsekonomi. Men för att inte de sociala avigsidorna av vinstintresse och konkurrens ska bli för stora behövs statliga regleringar som förhindrar uppkomsten av monopol, oskäligen vinster, miljöproblem, mutor och bestickning. Det betyder att samspelet mellan stat och näringsliv måste fungera utan svåra motsättningar och konflikter. För att uppnå detta krävs ofta kompromisser. I botten behövs en grund av samförstånd och en gemensam vilja att främja en tillvaro som är tillräckligt bra för alla och som samtidigt skapar motivation att arbeta och bidra till välfärden. I förhandlingsläget

måste man visa förståelse för den andra sidans intressen och prioriteringar. Man måste fråga: vad kan motparten vinna? Vad riskerar den att förlora? På vilka punkter kan den andra partnern inte kompromissa? Vad kan hämma möjligheterna att nå en uppgörelse? Det går inte att fokusera enbart på sina egna intressen. Goda relationer och förmåga till inlevelse är avgörande. Det här är också något som svenskar normalt är bra på. Eller rättare, blivit särskilt bra på. Kanske kan man säga att modellen efter hand format vårt sinne och vår inställning. Vi inser betydelsen av att söka finna medelvägar och jämka samman människors olika intressen för att på så sätt åstadkomma praktiska lösningar på problem och motsättningar.

Denna svenska medelvägskonstruktion kom, som sagt, tidigt att förknippas med arbetarrörelsen. Men med åren har den frigjorts från sina socialistiska rötter och ses numera som politiskt allmängods och en självklar del i vår form av samhällsskick. Så viktiga är idag de värderingar som ligger till grund för den moderna välfärdsstaten att inget politiskt parti kan vinna val som inte utgår från uppfattningen om att utvecklingen ska bygga på en balans mellan kapitalistisk marknadsekonomi, å ena sidan, och en solidaritet mellan medborgarna som säkerställer materiell trygghet och rättvisa för alla, å den andra. Detta synsätt förenar i stort sett alla skandinaver, möjligen alla nordbor, och kan ses som en gemensam faktisk värdegrund vilken på olika sätt skiljer oss från övriga länder i Europa.

Avslutning

Vi har i det föregående pekat på en rad olika faktorer som tillsammans bidragit till att de skandinaviska länderna uppvisar stora likheter när det gäller värderingar och inställning till hur man bör sköta samspelet med andra människor. Vi har också försökt visa på en tänkbar förklaring till varför våra länder har en så särpräglad värderingsprofil jämfört med övriga Europa, även om vi alla har gemensamma rötter vilka går tillbaka på upplysningstiden demokratiska, frihetliga och rationella ideal. Först och främst har de skandinaviska länderna en gemensam historia som förenar dem kulturellt och skiljer ut dem från andra. En annan viktig förklaring är att våra länder i hög grad präglats av det protestantiska arvet, något som i kombination med inflytandet från socialismen troligen bidragit till en högre grad av sekularisering än på andra platser i västvärlden. Visserligen har människor kvar många trosövertygelser och religiösa föreställningar, men i praktiken har den institutionaliserade religionen liten betydelse i Sverige, om vi koncentrerar oss på vårt eget land. Religion har blivit en privatsak. Få svenskar deltar regelbundet i gudstjänstlivet. Inte många ägnar sig åt bön och religiös praxis. Annat är viktigare. Demokrati t.ex., önskan om medinflytande och möjlighet att påverka samhällsutvecklingen om man önskar, är en viktig värdering som förenar länderna i Norden. Här finns visserligen en värde-

ringsgemenskap i hela Europa, men svenskarna värdesätter demokrati i högre grad än andra enligt WVS.

Solidaritet med svaga och utsatta grupper är en annan viktig del av vår gemensamma värdegrund. Djupast sett handlar det om tron på varje människans värde och vårt ansvar för varandra. Det finns de som menar att denna solidaritet är en sekulariserad variant av den kristna tanken att se varje människa som en syster eller broder⁷². Det är en intressant tanke som det kanske ligger något i. Det protestantiska arvet har i så fall sannolikt också bidragit till att skapa en inställning hos människor i gemen att man ska arbeta så länge det går och försöka göra rätt för sig. Man ska inte utnyttja andras välvilja eller göra sig beroende av bidrag och olika former av materiellt stöd. Pensionen, när den väl utbetalas, består ju av pengar man själv sparat in under sitt arbetsliv. Från början var pensionen en del i kampen mot fattigdom och därmed en liten skänk från ovan. Så är det inte längre.

Solidariteten med andra har i sin tur lett till en icke diskriminerande hållning gentemot homosexuella och hög tolerans mot personer med annan etnisk och kulturell bakgrund⁷³. Här skiljer sig Sverige från andra länder, även i Norden. Valfrihet och rätten att forma sitt eget liv såsom man själv vill, är också mycket väsentliga värderingar hos oss. Detta har i sin tur påverkat vår syn på barnuppfostran och skola. Barnaga betraktas idag som helt otillåtet medan den på andra håll i världen fortfarande till viss del är accepterad⁷⁴. Strävan efter jämställdhet mellan könen är också en central del i vår värderingsprofil och skiljer ut oss från övriga europeiska länder. Vi kan påminna om att Sverige var ett av de första länderna i världen att ratificera FN:s konvention för avskaffande av diskriminering av kvinnor⁷⁵.

Med jämställdhetssträvandena i Sverige följer en i stort sett allmän acceptans för kvinnors rätt till abort, som skiljer oss starkt från övriga länder⁷⁶. Idag kan även ensamstående kvinnor få hjälp till assisterad befruktning i vårt land. Skilsmässa är sedan länge något accepterat ur moralisk synpunkt; här är vi dubbelt så liberala som t.ex. Nederländerna och Tyskland⁷⁷. Miljöfrågorna är också mer väsentliga för svenskarna än för andra, vilket inte betyder att vi i praktiken är bättre på att skydda miljön från skadlig påverkan⁷⁸.

Om detta ser ut som en redogörelse för hur utomordentligt sympatiska och trevliga vi skandinaver är, i synnerhet svenskarna, är det inte avsikten. Här behövs ett relativistiskt synsätt. Det är enbart utifrån våra egna subjektiva värderingar som allt verkar se så bra ut. Invånare i flera andra länder skulle sannolikt inte betrakta oss och våra värderingar som särskilt imponerande. Vi ska också minnas att Sverige i somligas ögon framstår som ett problemland med osäkra gator och våldsamma bostadsområden vilka tagits över av kriminella ligor⁷⁹. Dessutom måste det framhållas att bilden av det toleranta och sympatiska Sverige bygger på en generalisering. I vårt land, liksom i övriga skandinaviska länder, finns många som inte alls delar dessa 'fina' värderingar, människor som inte gillar flyktingar och invandrare, inte ac-

cepterar abort och homosexuella, har en negativ inställning när det gäller jämställdhet och jämlikhet. Somliga är djupt rasistiska och präglade av xenofobi. Andre vice talman i riksdagen under förra mandatperioden är en homofob som anser att judar inte är riktiga svenskar⁸⁰. Dock finns det mig veterligt ännu ingen som förespråkar offentliga spöstraff för homosexuella (som i Indonesien och Saudiarabien) eller som menar att man bör införa rättsliga påföljder för hädelse (som på Irland) för dem som säger att Gud är dum⁸¹. Eller hotar att döda muslimer som äter kött från kor, vilket vissa - inte så få - hindunationalister (i dagens Indien) gör, eftersom de betraktar kor som gudomliga⁸². Eller kräver dödsstraff för kristna som dricker vatten från samma kärl som muslimer och därmed förolämpat Muhammed⁸³. Vi får vara glada för det.

Appendix: Japan – likt Sverige men ändå inte

När man studerar WVS värderingskarta efter den senaste mätningen framstår Japan i stort sett lika sekulariserat som Sverige, samtidigt som landet inte hamnar lika högt på skalan när det gäller självförverkligandevärderingar. Endast ett fåtal japaner är aktiva i någon religiös organisation. Flertalet japaner menar att de inte fick en religiös uppfostran. Omkring 60 procent anser sig inte vara religiösa. Endast 20 procent beskriver sig som religiösa, vilket kan jämföras med Sverige där 31 procent betecknar sig som religiösa. Det ligger nära tillhands att dra slutsatsen att japanen i gemen är ungefär lika sekulariserad som svensken, kanske rentav lite mer.

Föreställning om Japan som sekulariserat är dock felaktig, om man med sekularisering menar avsaknad av religiös tro och religiösa handlingar. De flesta japaner har vad vi skulle betrakta som religiösa övertygelser och flertalet utför religiösa handlingar, både i hemmet och templet. Som besvärjelse mot olycksfall och hemsökelser har vartannat hem i Japan ett altare för Shinto eller Buddha, ibland för båda. I de flesta hem ställer man också offergåvor, t.ex. mat, framför husaltarna, vilka tros innehålla förfädernas själar⁸⁴. De flesta japaner, 63 procent, har amuletter som magiskt skydd mot missöden och sjukdomar. 64 procent av japanerna ber, till skillnad från svenskarna, då de behöver vägledning i livet och hela 73 procent tror att det är förutbestämt när man ska födas och dö. Om en japan köpt en ny bil är det vanligt att han eller hon kör till Shintotemplet och får den välsignad av en präst⁸⁵. Bruket att rådfråga helbräddagörare eller spågummor är också vanligt i Japan.

Emellertid identifierar sig inte japaner med religiösa organisationer och samfund i någon högre utsträckning. Här liknar de svenskarna. Få deltar regelbundet i anordnade gudstjänster, annat än vid de stora högtiderna eller i samband med vigslar och begravingar. Religionen uppfattas som en privatsak, ungefär som man gör i Sverige. Endast 20 procent uppger att de är religiösa. 40 procent säger dock att de tror på Gud, lika många som i vårt land.

Själva begreppet religion anses av vissa forskare vara främmande för många japaner, vilken kan vara en av anledningarna till att många inte ser sig som religiösa eller inte anser sig ha fått en religiös uppfostran⁸⁶. WVS använder i sina frågor ordet religion och religiös, något som troligen påverkat resultatet.

För att förstå den japanska inställningen till religionen måste man sätta sig in i landets utveckling efter andra världskriget. Under kriget spelade religionen en väsentlig roll för skapande av den nationella identitet som bidrog till Japans agerande militärt. De allierade, framför allt USA, krävde därför i fredsförhandlingarna en separation mellan religion och stat i Japan. I augusti 1945 accepterade också den japanska regeringen den så kallade Potsdam-deklarationen vilken bland annat innehöll ett krav på Japan att införa total religionsfrihet⁸⁷. Det innebar att kejsaren förlorade sin religiösa legitimitet⁸⁸. Han kom nu att betraktas som en vanlig dödlig, om än med en speciell ställning i samhället. Men han sågs inte längre en gudomlig varelse, en *kami*⁸⁹.

Religionsfriheten ledde också till en förändring av den japanska synen på familjen. Efter kriget försvagades familjens religiösa status. I det traditionella japanska samhället hade religionen alltid varit nära sammankopplad med familjen. Till exempel fordrade regeringen tidigare att varje familj skulle tillhöra ett visst tempel. Detta krav togs nu bort. Förändringarna fick därmed även konsekvenser för det lokala samhället, som också försvagades. Ingen annan än individen själv bestämde om kultur, värderingar och religion. På ett sätt är Japan därför ett minst lika individualistiskt samhälle som länderna i västvärlden. Även urbaniseringen ses av många som en förklaring till den ökade sekulariseringen och privatiseringen av religionen.

Potsdam-deklarationen hade i och för sig inte inneburit ett ifrågasättande av Shinto som folkreligion. Tanken bakom avtalet var att ingen religion, varken Shinto eller någon annan, skulle kunna användas som ett redskap för en militaristisk nationalism. De gamla templen skulle endast betraktas som religiösa helgedomar, inte som nationalistiska symboler för Japans överhöghet över andra länder. Följden blev dock att shintoreligionens särställning försvann. Ända från 1868 hade shinto erhållit statsbidrag och religionens präster haft politisk makt. När shintos politiska och sociala betydelse försvann, minskade folkets intresse generellt för de etablerade religionerna i Japan. Istället såg många nya religioner dagens ljus under andra hälften av 1900-talet, flera av dem dock med ursprunget i Shinto. Somliga bedömare tror att mellan 10-20 procent av befolkningen tillhör någon sådan, men sannolikt är det färre. Den största är Soka Gakkai, med rötter i Buddhismen⁹⁰. Många japaner vänder sig idag till någon av de nya religionerna för att t.ex. få någon åkomma botad.

Religionsfrihetens införande fick alltså konsekvenser för både shintoismen och buddhismen. Japan har blivit ett land där man fritt blandar sedvänjor och föreställningar från shinto, buddhism, konfucianism och taoism. I Shinto ligger tonvikten på religiösa handlingar eller praxis. Ett regelrätt dogmtänkande saknas. Buddhismen är däremot i mångt och mycket en läroreligion. Buddhistiska ledare i Japan

har emellertid enats om att alla gudomligheter och helgon inom Shinto är identiska med motsvarande storheter inom Buddhismen⁹¹. Konflikter mellan religionerna är därmed uteslutna. Enligt senaste WVS mätningen uppger 37 procent att de tillhör Buddhismen, den klart största religionen i Japan.

Även om Shinto minskat i betydelse är den fortfarande en viktig religion i Japan. Shintopräster utför riter i samband med födelse och ansvarar för många vigselceremonier. Dock sker allt fler vigslar i Japan på västerländskt sätt, så kallade vita bröllop. Den religiösa huvuduppgiften för buddhistiska munkar och tempel i det japanska samhället är antingen att arrangera begravningar och minnesstunder för familjemedlemmar eller att anordna årliga högtider och att sälja amuletter av olika slag. Munkarna sköter fortfarande också en stor del av kremeringen av de avlidna.

Noter

1. DN 2017-12-20.

2 Se min Kan en värdegrund skapa framgång? Studentlitteratur, 2011.

3 På några punkter ska jag dock låta mina egna värderingar skina igenom, men jag gör det helt öppet och min läsare kan då själv ta ställning eller bara bortse från mina omdömen.

4 Med karaktär menar jag egenskaper hos individer eller kollektiv som är förknippade med bedömningar av vad som är värdefullt, moraliska uppfattningar om hur man bör leva livet för att leva det rätt. Ärlighet, rättrådighet, uppriktighet, civildyrkan, omtanke, hänsyn, generositet, kan vara exempel på värden eller dygder som utmärker karaktären hos den som omfattar dem. Begreppet personlighet har däremot att göra med sådana egenskaper som påverkar vårt sätt att uppträda eller agera, om man är konflikträdd, tillitsfull, dominerande, utåtriktad, sällskaplig, blyg, anpassningsbar, förändringsbenägen, lättsärad, optimistisk och så vidare. För en vidare diskussion, se min Kan en värdegrund skapa framgång? Studentlitteratur, 2011, s. 195f.

5 Följande item har ingått i nämnda index: Feeling of happiness, Most people can be trusted, Future changes: Greater respect for authority, Political action: signing a petition, How important is God in your life, Justifiable: homosexuality, Justifiable: abortion, How proud of nationality. Dessutom har två index ingått: Post-Materialist index 4-item, Autonomy Index. Naturligtvis kan man diskutera det sätt forskarna valt att konstruera detta index. Jag avstår dock från det eftersom min analys inte gäller indexet i sig utan Sveriges värderingsprofil generellt.

6 För en utförligare diskussion om värden och värderingar, se min Etik och företagskultur; Att leda med värden, 2004, s. 110ff.

7 <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

8 Att definiera begreppet modernt är inte enkelt. Jag avstår från att göra det här utan använder det sparsamt och då i en alldaglig mening, som motsats till traditionell.

9 Märkligt nog faller även Cypern inom denna sfär, trots att det är övervägande kristet. 77 procent av befolkningen tillhör den grekisk-ortodoxa kyrkan, 18 procent är sunnimuslimer.

10 Jag berör detta igen i kapitlets avslutning.

11 Man kan ha kritiska synpunkter på det sätt som WVS samlar in sina data och framställer resultaten. En invändning kan t.ex. riktas mot urvalet av item för att få fram de index för olika länder som ligger till grund för konstruktionen av värderingskartorna. En annan kan vara att det är ganska orimligt att jämföra resultatet från små länder som Sverige med 10 miljoner invånare med resultatet från länder som USA med lite drygt 320 miljoner invånare och Kina med närmare 1,4 miljarder invånare. I den senast gjorda undersökningen bygger uppgifterna för Sveriges del på 1,206 intervjuer. Resultatet från USA bygger på omkring 2,232 och från Kina på 2300 intervjuer. Jag har dock här valt att använda WVS resultaten men med reservation för att de kan innehålla en hel del kvantitativa felaktigheter. För mina syften spelar detta dock inte så stor roll.

12 Sekularism är en filosofisk åskådning som syftar till att minska religionens samhällsbetydelse. Istället vill man förlägga religionen till den privata sfären. Sekulariserade samhällen är samhällen där religionen spelar liten eller obetydlig roll, både praktiskt och intellektuellt.

13 Begreppet paradigmskifte går tillbaks på en bok av Thomas Kuhn: The Structure of Scientific Revolutions (De vetenskapliga revolutionernas struktur), 1962. Begreppet missbrukas ofta i debatten men i det här sammanhanget är det berättigat att använda det.

14 Vi ska här också nämna att Songdynastin i Kina, med början redan på 900-talet, var en högtstående civilisation med blomstrande ekonomi, kultur och en lång rad uppfinningar som t.ex. papperspengar, krut, boktryckarkonst och kompass. Dynastin gick emellertid under redan på 1200-talet genom en invasion av Kurgankrigare från områden i norra Sibirien.

15 Man talade vid denna tid inte om naturvetenskap, utan om naturfilosofi. Ordet vetenskap och vetenskapsman, science och scientist, kom inte bruk förrän i slutet av 1800-talet.

16 Det är intressant att notera att Aristoteles själv introducerade ett empiriskt tänkande inom fysiken. Han förkastade visserligen inte tanken att verklig kunskap kan vinnas genom rationellt tänkande men han menade, i motsats till Platon, att sann vetenskap primärt handlar om att undersöka hur verkligheten är beskaffad genom att observera den.

17 I U.S.A. har kristendomen alltså en stark ställning. I en studie från 2007 betecknade sig 78 procent av de vuxna som kristna. En Gallup-undersökning ifrån 2012 visar att 46 % av amerikaner är kreationister, det vill säga tror att Gud skapade människan och världen i nuvarande form i enlighet med bibelns ord.

18 Vi ska återkomma till detta liksom till förekomsten av astrologi, spådom, trollkonster, exorcism, folktro, sägner och hokusfokus i största allmänhet.

19 Luthers två-regementslära är ett exempel på detta. Denna lära har spelat en stor roll inte minst i vårt land, med dess betoning att folket ska visa respekt för överheten p.g.a. dess ställning i den gudomliga skapelseordningen.

20 Maktodelningsläran återfinns i *De l'Esprit des lois* eller *Om lagarnas anda* från 1748. Den svenska översättningen från 1998, utgiven av Norstedts förlag.

21 Sverige och övriga nordiska länder tillhör de få länder som inte tillämpar maktodelningsprincipen. Istället använder man en folksuveränitetsprincip som innebär att all offentlig makt utgår från folket och där folkets representanter i Riksdagen har den slutgiltiga makten i alla frågor. För en kritik av denna parlamentariska konstruktion, se min *Etik och företagskultur*, 2004, s. 108ff. USA och Storbritannien, även Frankrike och Tyskland, är exempel på länder som har en tydlig maktodelning.

22 I *Du Contrat Social* eller *Om Samhällsfördraget* (1762) formulerar Rousseau jämlikhetstanken, vilken kom att bli något av den ideologiska grunden för franska revolutionen 1789. Svensk utgåva 2018 från Natur & Kultur.

23 Det är intressant att notera att det idag finns tendenser i USA att försvaga maktodelningsprincipen och istället samla så mycket makt som möjligt hos presidenten, på bekostnad av andra myndigheter och institutioner.

24 Gustaf III kom tidigt i kontakt med upplysningens idéer. Han vistades långa tider i Paris och träffade där många av dåtidens kända vetenskapsmän, skådespelare, konstnärer och upplysningsfilosofer. Med den franska kulturen som förebild, gynnade Gustaf också konst och vetenskap hemma i Sverige.

25 Kaffet kom till Sverige under slutet av 1600-talet, då det såldes på apotek eftersom man såg det som ett läkemedel. Men i början av 1700-talet kom kaffedrickandet igång på allvar, inte minst p.g.a. Karl XII som var en ivrig kaffekonsument sedan han provat drycken i Turkiet. Redan under första hälften av 1700-talets fanns det över femtiotalet kaffehus bara i Stockholm. Italien öppnade sitt första kafé redan 1654. I Storbritannien fick man kaffehus från 1668 och i Paris och Berlin öppnades de första kaféerna några år senare. 1792 öppnades ett mycket populärt kafé i New York på Wall Street för börsmäklare, affärsmän och politiker.

26 Se Herman Lindqvists artikel i *Aftonbladet* 22 april 2007. Han skriver bl.a. "Det är ödets ironi att i samma ögonblick som vi fick en fransk dynasti, Bernadotte, började franskans ställning att försvagas i Sverige och då tyskarna besegrade fransmännen i kriget 1871 och det tyska kejsardömet grundades, inleddes det tyska språkets frammarsch i Europa. De flesta av våra drottningar blev tysktalande. Den tyska industrin, militärmakten och kulturen överglänste snart den franska, innan engelskan tog över." *Théâtre de la Nation* heter idag *Théâtre de l'Odéon*.

27 I *L'ancien régime et la révolution* framhåller Tocqueville att staten i praktiken berövat adeln dess makt innan revolutionen 1789. Aristokratin hade utan statlig våldsanvändning fått se sitt inflytande kraftigt beskuret redan tidigare. Boken finns idag i en utmärkt svensk översättning av Ervin Rosenberg, Atlantis förlag, 2008.

28 Medvetenhet om att den ekonomiska tillväxten och de ökande förmögenheterna hade strukturella förtecken, som slaveri och utslagning av fattiga länder och deras befolkningar, saknades i stort.

29 Frihetstiden utgörs av perioden 1718 och 1772. Den innebär slutet på stormaktsvåldet genom en ny regeringsform 1719 (då Karl XII stupat vid Halden) som innebär att kungen inte längre ensam hade den styrande makten utan delade den med ett riksråd. Frihetstiden efterföljs av den gustavianska eran som påbörjades med Gustaf III:s statskupp, som återgav kungen mer makt och möjligheter att begränsa folkets och adelns frihet.

30 Den första emigrantvågen ledde till bildandet av New Sweden nära Delawareflodens mynning. Amerika sågs redan då som ett frihetens land, utan kyrkliga förföljelser och med stora möjligheter för utveckling och förnyelse.

31 Mellan 1755 och 1761 ägde t.ex. omfattande häxprocesser rum i Dalarna, ledda av den blivande ärkebiskopen Samuel Troilius. Han var egentligen en upplysningsman och en av ledarna för hattpartiet. Både hatt- och mösspartiet tog dock avstånd från häxprocesserna såsom stridande mot upplysningstidens ideal. 1779 avskaffades dödsstraffet för trolldom.

32 I genomsnitt emigrerade 12 000 svenskar per år till Nordamerika under perioden 1845-1930.

33 Trots inskränkningarna i fri- och rättigheter såg sig Gustaf som en upplyst despot, i tidens anda. Han genomdrev 1781, troligen inspirerad av Voltaire, t.ex. reformer som syftade till en utökad religionsfrihet. Utlänningar tilläts att bosätta i Sverige och där utöva sin religion, dock med stora inskränkningar i rättigheterna.

34 Föreställning att kvinnor är underlägsna män intellektuellt är en av de åsikter som tagit längst tid att utrota. Den är grunden för uppfattningen att kvinnor också ska vara underordnade män och därför inte ha samma rättigheter. Även i vårt land har det tagit lång tid för en mer jämställd syn att vinna gehör, trots att många framstående kvinnor tidigt spelade stor roll i det sociala, kulturella och politiska livet i Sverige. Nya Zeeland lär vara den nation som först införde allmän rösträtt för kvinnor 1893. Australien följde efter 1902, dock utan att Aboriginerna fick rösträtt. I Finland infördes kvinnlig rösträtt 1906, i Norge 1913 och i Danmark och på Island 1915. I Tyskland och England fick kvinnor rösträtt ungefär samtidigt som i Sverige. I USA beslutades om allmän rösträtt utan begränsningar på grund av kön år 1920, kallat the Nineteenth Amendment. Frankrike och Italien fick kvinnlig rösträtt först 1944 respektive 1946. Jämställdhet handlar inte om att kvinnor ska väljas på grund av att de är kvinnor, utan att de inte ska väljas bort bara därför att de är kvinnor, att inte bara låta bäste man vinna, utan att bedöma även kvinnliga kandidater

till politiska eller professionella positioner utifrån deras idéer, meriter och budskap. Jämställdhetskampen kan kanske sägas vara vunnen den dag kandidater behandlas som de personer de är, inte efter vilket kön de har.

35 Havva Harmanci, Sekulariseringen i Sverige; religionens ställning i det moderna samhället, kandidatuppsats vid högskolan i Gävle, 2010.

36 Se Pankaj Mishra, *Age of Anger: A History of the Present*, 2017.

37 Även Danmark och Norge och i viss mån Finland kommer högt på denna skala, tillsammans med Australien, Island och Kanada. De tre sistnämnda är dock betydligt mer traditionella i sina värderingar och mindre sekulariserade än Sverige.

38 Jag har av utrymmesskal valt att inte undersöka WVS-enkät svar i relation till bakgrundsvariabler som kön, ålder, utbildning och så vidare. Det är inte uteslutet att det kan finnas signifikanta skillnader här.

39 59 procent av svenskarna anser t.ex. att homosexualitet alltid kan försvaras, norrmännen gör det i 49 procent och finnarna i 23 procent. När det gäller mäns och kvinnors samhälleliga rättigheter anser 84 procent av svenskarna att de ska vara lika, medan 69 procent av norrmännen gör det och 63 procent av finnarna. Mätningarna gjorda 2009. Uppgifter om Danmark saknas i WVS-databas.

40 I Egypten, Jordanien och i de palestinska territorierna menar över 90 procent av befolkningen att homosexualitet är oacceptabelt. I västeuropeiska länder är siffran omkring 10 procent, enligt Pew Research Center.

41 Enligt Wikipedia/Religion i Sverige, är runt 2 % regelbundna gudstjänstdeltagare.

42 2016 var 61,2 procent av befolkningen medlemmar i Svenska kyrkan. Fram till november 2017 hade drygt 91000 svenskar begärt utträde ur kyrkan, året innan rörde det sig i stort sett om lika många. Nästan 9000 personer hade dock ansökt om inträde, vilket var ovanligt många. Det finns också många frikyrkliga och katoliker i Sverige. Man uppskattar att det bor 116 000 katoliker i landet och att 160 000 är praktiserande muslimer.

43 Procenttalen är avrundande.

44 Nyss sas att 39 procent av svenskarna inte alls tycker att Gud är viktig för dem. Här nämns samtliga som i olika grad säger att Gud inte är viktig för dem, inklusive dem som inte alls tycker det.

45 I en Demoskopundersökning från 2015 uppgår 21 procent att de tror på Gud. Om ordet Gud byts ut mot Högre makt tror 31 procent. Till och med kristdemokrater tror mer på en Högre makt än på Gud.

46 Demoskop gjorde via sin Online Panel 2015 en undersökning bland svenskar i åldern 18-89 år om deras föreställningar och trosuppfattningar. Uppdraget kom från Föreningen Vetenskap och Folkbildning (VoF). Totalt intervjuades 1113 personer. Som bakgrundsvariabler hade man utöver kön och ålder även partitillhörighet (avgiven röst i senaste riksdagsvalet). Bland Miljöpartiets väljare trodde t.ex. många på änglar och healing, hälften av Sverigedemokraternas sympatisörer trodde på mänskliga raser och en tredjedel av Kristdemokraternas anhängare förkastade evolutionsläran. Nästan var tionde kvinna trodde att den första mänlandningen 1969 var en bluff, inspelad i en studio av NASA. Rapport från undersökningen kan laddas hem från VoF:s hemsida: <http://www.vof.se/undersokningen-2015>.

47 Detta gäller personer med enbart grundskoleutbildning.

48 En utvecklad helvetestro är dock mycket vanlig i många andra samhällen och kulturer, t.ex. i Buddhistiska länder. I Thailand tror närmare 80 procent på helvetet. 70 procent av USA:s kristna befolkning gör det också.

49 "Double bookkeeping is the tendency, among those who experience delusions, to perceive reality and the delusions as both being real, while remaining unbothered by the discrepancy or inconsistencies between the two." (Wiktionary)

50 VoF-undersökningen 2015, s. 5.

51 Uppgiften från mätning 2009. 5 procent är judiska trosbekännare. Lika många är muslimer.

52 En mycket intressant läsning om kristendomens och kyrkans ställning i dagens U.S.A. erbjuder Rod Dreher's bok *The Benedict Option: A Strategy for Christians in a Post-Christian Nation*, The Sentinel, 2017. Om boken skriver David Brooks i New York Times: "Already the most discussed and most important religious book of the decade."

53 I WVS kopplas de nordiska länderna samman med länder som protestantiska Tyskland, Nederländerna och Schweiz. Det råder dock väsentliga skillnader mellan dessa senare länder och övriga inom den protestantiska gruppen.

54 Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, 1905, svensk översättning 1978. Se även Wirtschaftsgeschichte, 1923, postumt utgiven av Webers studenter; engelsk översättning General Economic History, London, 1927.

55 Merkantilism kallas den ekonomiska teori som går ut på att ett lands välbefinnande bygger på ackumulation av ekonomiska tillgångar, framför allt genom att åstadkomma ett överskott i utrikeshandeln. Merkantilismen spelade som idé en stor betydelse under 1600- och 1700-talets men väckte kritik under den sena upplysningstiden och har idag inga förespråkare bland ekonomer.

56 På svenska skriver vi normalt Calvin men när man också använder förnamnet passar fransk stavning bättre.

57 Matt. 7:17.

58 Luther trodde också på den dubbla predestinationen, men till skillnad från Calvin ansåg han inte att prästerna skulle förkunna den, just därför att de kunde leda till uppgivenhet och passivitet, då allt redan var bestämt.

59 Se t.ex. Anna-Lena Lauréns artikel i Dagens Nyheter den 21 mars 2019: "Nej vi finländare är inte det minsta lyck-

liga". Se också Gefle Dagblad 2017-01-24, Aftonbladet 2017-02-05, SvD 2016-10-13.

60 Det faktum att svenskar tackar väldigt mycket, och lär sina barn att göra det, kan ses som ett arv från lutherdomen. Här skiljer vi oss från människor i andra länder, t.ex. USA. Svenskar ska också vara nöjda med sin lott och inte otacksamma eller avundsjuka. Typiska svenska dygder, kan man kanske säga.

61 Kalvinismen avvisades av ett kyrkomöte i Stockholm redan år 1565 och förbjöds helt i Sverige vid Uppsala kyrkomöte 1593.

62 Äventyret Sverige - En ekonomisk och social historia, kap. Industrilandet, Bra Böcker, red. Birgitta Furuhausen, 1993. Förklaringen till beslutet att avskaffa tullarna var bl.a. bristen på råvaror i dåvarande Storbritannien, som t.ex. tillgången på järnmalm. Importbehovet var därför stort. Idag verkar utvecklingen gå i en annan riktning, med tanke på Brexit och USA:s handelskrig med Kina och Europa.

63 Sveriges nuvarande pensionsålder, som är flexibel från 61 till 67, ligger något högre än de flesta andra Europeiska länder. Om den blocköverskridande Pensionsgruppens förslag på höjd pensionsålder till 69 går igenom, får vi högst pensionsålder i världen.

64 Ungefär en procent av befolkningen i Sverige lever i allvarlig materiell fattigdom, enligt SCB:s senaste rapport. Siffran har varit stabil de senaste åren. Uppgiften kan jämföras med 7 procent som är genomsnittet i EU.

65 Det handlar om ett skattebortfall på uppemot 6,3 miljarder kronor årligen, enligt Finansdepartementets beräkningar.

66 Att Sverige inte drogs in i andra världskriget gav oss länge ett materiellt försprång, något som samtidigt skapat spänningar mellan de skandinaviska länderna.

67 Childs, Marquis W. Sweden: The Middle Way, London, 1936. Childs bok fick stort genomslag, särskilt förstås i U.S.A. där den bl.a. uppmärksammades av bl.a. president Roosevelt. Den amerikanska bilden av Sverige har säkert mycket av sin grund i boken. Childs kom ursprungligen till Sverige sommaren 1930 för att besöka Stockholmsutställningen, som var avsedd att visa upp det bästa av vårt lands dåvarande uttryck för form, design, hantverk och arkitektur. Boken kom dock att handla om annat.

68 Esping-Andersen, Gösta, Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton UP, 1990.

69 Beland, Daniel, Blomqvist, Paula, Goul Andersen, Jorgen, Palme, Joakim & Waddan, Alex, 2014, "The Universal Decline of Universality? Social Policy Change in Canada,

Denmark, Sweden and the UK", Social Policy & Administration # 48, s. 739-756. Se också Paula Blomqvist, "NPM i välfärdsstaten: hotas universalismen?", Statsvetenskaplig tidskrift · Årgång 118 · 2016/1

70 Nobelpristagaren Amartya Sen har utvecklat en teori att samhället inte ska försöka föreskriva hur de enskilda människorna skall leva sina liv. Istället ska samhället genom skolutbildning satsa på att bibringa dem faktiska förmågor som gör att de får möjlighet att förverkliga sina egna livsprojekt. Det är en ganska tilltalande och sympatisk inställning.

71 Detta senare har kallats den korporativa modellen.

72 Se t.ex. Urban Lundberg, Tankar om den nordiska modellen, NFS och Institutet för framtidsstudier, Stockholm. http://www.nordiskamodellen.se/download/urbanlundberg_ifs.pdf

73 87 % av svenskarna instämmer i detta.

74 Som första land i världen införde Sverige 1979 i Föräldrabalken ett förbud mot barnaga.

75 The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), antogs av FN:s generalförsamling 1979. I Sverige tycker drygt 80 procent att män och kvinnor ska ha samma rättigheter. I Tyskland anser 72 procent detta och i Nederländerna endast 54 procent.

76 75 % av svenskarna tycker att abort är acceptabelt, 44 % att det alltid är det. I Nederländerna gäller 19 procent, för Tyskland 8 procent. I Japan handlar det om 5 procent.

77 I Sverige anser 50 procent att skilsmässa alltid är acceptabelt, i Nederländerna 26 procent och i Tyskland endast 20 procent.

78 "Protecting the environment should be given priority, even if it causes slower economic growth and some loss of jobs." Sverige 63 % instämmande, Nederländerna 41 %, Tyskland 48 % och Japan 23 %.

79 Ett exempel är Donald Trumps Twittermeddelande: "Give the public a break - The FAKE NEWS media is trying to say that large scale immigration in Sweden is working out just beautifully. NOT!"

80 DN 2018-02-12 och 2014-12-14.

81 I dag har 13 länder dödsstraff för ateism, flertalet med islam som statsreligion. Men ett av dem, Nigeria, är både kristet och muslimskt. Åklagare i Jeddah föreslår nu att inte bara homosexuella handlingar skall beläggas med dödsstraff. Den som är öppet homosexuell eller uttalad transperson ska kunna dömas till döden även om den sexuella handlingen inte kunnat fastslås.

82 Åtta av tio indier är hinduer. Enligt konstitutionen är Indien ett sekulärt land. Men hinduer anser att den som äter kött från kor hädar. Man kan också nämna det hat mot muslimer som många buddhister uppvisar i Asien, t.ex. på sina ställen i Myanmar.

83 Gäller kristna Asia Bibi, Afghanistan, som nyligen frikändes av högsta domstolen i Islamabad från en tidigare dödsdom och nu tillåts flytta till Kanada. Extremister kräver dock att hon ska avrättas tillsammans med de domare som frikände henne. Hon satt dock i fängelse 8 år för sitt brott.

84 Stark, Rodney, Hamberg, Eva, Miller, S. Alan, "Exploring Spirituality and Unchurched Religions in America, Sweden, and Japan", *Journal of Contemporary Religion*, 2005, 20 (1): 3-23.

85 Samma beteende finner man också i Thailand. Där är det t.o.m. vanligt att man frågar buddhistmunken i templet vilken färg man ska välja på bilen och vilken dag den bör inhandlas för att minska risken för olyckor senare. Förekomsten av amuletter, inte minst i bilarna, är mycket vanlig även där, liksom i många andra länder i Ost- och Sydostasien.

86 Beyer, Peter, *Religion in Global Society*, Routledge, 2006. Se även Bowen, R John, *Religions in Practice*, Pearson Education Inc., 2005 och Earhart, Byron, 2004, *Japanese Religion Unity and Diversity*, 2004.

87 Artikel 20 i den Japanska konstitutionen från 1947 lyder: "Freedom of religion is guaranteed to all. No religious organization shall receive any privileges from the State, nor exercise any political authority".

88 Kejsar Hirohito hade ingen reell politisk eller militär makt under tiden före och under andra världskriget. Men han utnyttjades av militärregimen som ett instrument till att underblåsa nationalismen i landet. Då kejsaren troddes vara en levande gud hade han ett mycket stort inflytande på det japanska folket.

89 En kami är detsamma som en ande eller en gudomlig varelse vilken är föremål för dyrkan och tillbedjan i templet.

91 Kiyomi Morioka, *Religion in Changing Japanese Society*, 1975, s. 5.

Om några sätt att försöka fånga svenska och andra värderingar - en kritisk analys

Jens Allwood

1. Värderingar och värdegrund

Värden och värderingar påverkar och styr människors tankar och beteenden. Under lång tid har därför värderingar och värden varit av intresse för t ex politiska aktivister, filosofer, teologer, statsvetare, sociologer, föräldrar, administratörer och andra beslutsfattare, samt i ökande utsträckning, på senare tid, affärsmän.

Värderingar kan förknippas med individer eller grupper av individer, med företag och andra organisationer men också med nationer och övernationella organ som FN (de mänskliga rättigheterna) eller EU. I denna uppsats kommer dock fokus att ligga på värden och värderingar som kan påstås vara, antas vara eller faktiskt vara gemensamma för en majoritet eller åtminstone stora grupper av människorna i en nation.

Värden och värderingar kan bli gemensamma för människor i en nation, dels genom att explicit läras ut och propageras och dels genom att helt enkelt finnas som implicita mönster för tankar och beteenden, vilka individer i nationen blir delaktiga i igenom olika typer av socialisationsprocesser.

I Sverige har under 1000 år kristendom, först i katolsk version och sedan under närmare 450 år i Lutheransk form, varit den kanske mest explicita grunden för värderingar. Under 1900-talet ägde en sekularisering av dessa värderingar rum och under slutet av 1900-talet började man i Sverige och i viss mån i Norge, troligen med inspiration från det amerikanska begreppet "core values" (kärnvärden), lansera och diskutera begreppet "värdegrund", kanske som en av flera sekulariserade ersättare för den religiösa grunden.

I Sverige har skolan getts i uppgift att ge sina elever en värdegrund, regeringen har annonserat att den har en värdegrund, polisen har en värdegrund, kommunala förvaltningar har värdegrunder. En fråga man nu kan ställa sig är om alla dessa värdegrunder är identiska eller om ordet "värdegrund" i själva verket står för olika värden i olika kontexter.

Utanför Sverige har studiet av värden och värderingar varit en viktig del av de förslag till globala eller regionala (globala regioner) kulturella teorier och taxono-

mier (klassifikationssystem) för kulturer som föreslagits. Ett antal sådana taxonomier har presenterats (se nedan). Ett problem för denna beskrivning och klassificering av värderingar och normer gäller frågan om det man beskriver och klassificerar är de normer och värderingar människor anser man borde följa (deras normativa uppfattningar) eller de normer och värderingar de faktiskt tycks följa (en deskriptiv redogörelse för deras normrelaterade beteende). Ett annat problem är om vår egen beskrivning av detta beteende är normativ eller deskriptiv. Beskriver vi vad människor faktiskt gör eller vad vi anser de borde göra? För de flesta kulturteorier som klassificerar värden och normer, är deras mål att göra detta deskriptivt i båda bemärkelserna, dvs de vill ge en sann bild av de värderingar och normer som medlemmar i ett visst samhälle faktiskt verkar följa i sitt beteende. Som vi ska se nedan är detta inte alltid så lätt. Målet är normalt inte att tillhandahålla en uppsättning normer för hur de undersökta människorna eller författaren anser det borde/måste vara. Det vill säga, ambitionen är att ge en deskriptiv redogörelse för fenomen som i sig själva är normativa till sin karaktär. Detta skiljer dessa redogörelser från de olika formuleringar av värdegrund som presenterats i Sverige, där syftet istället explicit är normativt, dvs att tillhandahålla en uppsättning normativa mål som medlemmarna, i den gemenskap som värdegrunden formuleras för, bör försöka förverkliga.

Nedan kommer jag nu först att presentera några exempel på explicita värdegrunder som föreslagits i Sverige och diskutera några skillnader och likheter mellan dessa. Därefter kommer jag att diskutera tre av de kulturtaxonomier som föreslagits, vilka innehåller både explicit omfattade och mer implicit omfattade värden och värderingar och som en del av detta diskutera dels hur Sverige presenteras och dels några av de skillnader och likheter mellan de presentationer som ges. I ett avslutande avsnitt kommer vi därpå att diskutera hur de svenska värdegrundsansatserna liknar och skiljer sig från den bild av Sverige vi får i de tre globala kulturtaxonomier jag presenterar och kritiskt värdera bådadera.

Syftet med uppsatsen är alltså en kritisk analys av några sätt att försöka fånga svenska och andra värderingar snarare än att försöka presentera vilka dessa värderingar är. För sådana försök se Allwood (1982, 1985, 1999), Allwood, Franker & Kós-Dienes (1988), Allwood, Bergman & Hedenrona (1989) samt Daun (1989).

2. Några begrepp och distinktioner som används i analysen

2.1 Om normer och värderingar

Innan vi börjar vår analys av svenska värdegrunder och av Sverige-bilden i tre generella kulturtaxonomier, vill jag introducera några begrepp och distinktioner som kan utnyttjas för analysen.

1. Normer, värderingar och värden

Ordet "värde" är polysemt (har flera betydelser), å ena sidan är det ett allmänt ord för att åsätta något en grad av önskvärdhet (som ibland kan mätas med något instrument), t ex värdet på ett hus, och en värdering är en handling som utförs för att åsätta något ett värde, å andra sidan kan det beteckna ett "positivt värde" och därför betyder "något har ett värde" oftast att det har ett positivt värde, något önskvärt och eftersträvarsvärt, inte ett värde, vilket som helst, eller ett negativt värde. Avledning- en "värderingar" betecknar dels våra attityder gällande om något är eftersträvarsvärt eller ej, dels resultatet av konkreta instanser av att något har värderats. Ordet "norm" kan i linje med detta dels beteckna uppfattningar om hur vi borde bete oss eller fak- tiska regelbundenheter i beteende, som båda ofta är relaterade till hur vi realiserar våra värderingar och uppnår våra värden.

2. Faktiska vs. önskade värderingar

Vi kan nu även göra en distinktion mellan värden och värderingar som faktiskt tycks styra tankar och beteenden och värden och värderingar som enskilda människor eller kollektiva enheter som regeringar, politiska partier, religiösa eller andra orga- nisationer önskar eller hävdar bör styra deras tankar och beteenden. De värderingar som faktiskt (deskriptivt) föreligger behöver inte vara värderingar de/vi normativt önskar eller tycker vi bör följa, t ex skulle det kunna vara så att vi inte anser att man bör vara aggressiv eller sexuellt lössläppt, men de facto tolererar ett beteende som är aggressivt eller sexuellt påträngande, t ex i samband med intag av alkohol.

3. Medvetna och omedvetna värderingar

En del av de värderingar som styr vårt beteende är vi medvetna om, andra är vi mer omedvetna om, t ex är de flesta i Sverige nog medvetna om att vi bör köra och fak- tiskt också kör bil på höger sida av vägen. Däremot är många människor omedvetna om det avstånd de håller till andra människor i samtal där båda parter står vända mot varandra. Omedvetna värderingar är svåra att studera. De kräver ofta beteen- deobservationer och fångas oftast inte i formuleringar av värdegrunder eller i svar på enkäter om värderingar. Av de tre taxonomier vi diskuterar nedan är det troligen den Edward T Hall presenterar i "The Silent Language" (det tysta språket) från 1973 som mest inriktas på denna typ av värderingar Hall 1973).

4. Vilka värderingar (normer) vi anser vara relevanta att inkludera i vår värdegrund?

I Sverige anser vi att hälsningar mellan personer som träffas första gången bör åt- följas av en handtryckning. Är denna värdering om hur hälsningar bör gå till något som tillhör vår värdegrund? Om vi svarar nej på denna fråga bör man dra sig till minnes de opinionsstormar som t ex tvingade en ung muslimsk man som vägrade att skaka hand med kvinnor att lämna Miljöpartiets styrelse och gav en ung mus-

limsk kvinna rätt till skadestånd.

2.2 Kriterier för teorier och taxonomier

Som bakgrund för den diskussion om kultur-teorier och kultur-taxonomier som följer nedan, presenteras här de normativa kriterier för teoriers och taxonomiers korrekthet som jag kommer att förutsätta i granskningen av teorierna:

Normativa kriterier för en teori:

- Sann (korrespondens)
- Koherent (icke-motsägande)
- Uttömmande
- Enkel
- Överskådlig
- Fruktbar

Det första kravet säger helt enkelt att en teori bör vara sann, dvs motsvara den verklighet den beskriver. Olika vetenskapliga inriktningar har utvecklat olika metoder och metodkriterier för hur man tror man bäst ska närma sig sanning. För diskussionen nedan kommer kriterier som har att göra med konceptuell analys samt observation av faktiskt förekommande attityder och beteende, t ex genom fältanteckningar, inspelning, intervjuer, enkäter eller en kombination av dessa att vara de mest relevanta. Det andra kravet säger att teorin bör vara icke-motsägande och det tredje att den ska vara uttömmande, att den bör täcka hela det område som den försöker beskriva och förklara. De fjärde och femte kraven säger att en teori bör vara så enkel och så lättförståelig som möjligt. Slutligen säger det sjätte kriteriet att en teori bör vara användbar, praktiskt eller mer teoretiskt.

Kulturtaxonomier kan användas för mono-kulturell beskrivning, där vi klassificerar och beskriver en specifik kultur genom att använda en viss taxonomis kategorier. För det andra, kan de användas för tvärkulturell jämförelse, där vi jämför minst två kulturer med varandra med användande av taxonomins termer, vilket faktiskt är deras grundläggande syfte. För det tredje, kan de användas för att beskriva, förstå och förklara de kulturberoende dragen i interkulturell kommunikation. Slutligen, kan de användas för att skaffa sig uppslag för att underlätta interkulturell interaktion för att uppnå bättre samarbete och synergi.

Som exempel på tvärkulturella teorier för att beskriva värden och värderingar skall vi granska Halls teori om skillnader i användning av kontext i kommunikation, Hofstedes "lökteori" om nivåer av kulturellt djup och Inglehart och Welzels "världs-

värdeundersökning” (World Value Survey (WVS)).

Teorier innehåller vanligen några viktiga begrepp som måste definieras och en eller flera taxonomier för att systematiskt beskriva vad de handlar om, (vilket i vårt fall är kultur och de normer och värderingar som är utmärkande för en kultur). Kriterierna är de följande.

Normativa kriterier för en taxonomi:

- Homogen grund för klassifikation
- Ömsesidigt uteslutande kategorier
- Uttömmande klassifikation
- Enkel
- Överskådlig
- Fruktbar

Det första kriteriet säger att en taxonomi bör klassificera endast ett fenomen, inte flera. Kategorierna i taxonomin bör inte tillåta att något klassificeras i två eller flera kategorier (de bör inte vara överlappande) och de bör möjliggöra en klassificering av alla relevanta fenomen inom det område taxonomin försöker täcka. Precis som med en teori, bör taxonomin vara så enkel som möjligt och lätt att förstå. Slutligen bör den ha en användning som kan vara teoretisk eller praktisk.

För att illustrera kriteriernas funktion, kan vi tänka oss en föreslagen taxonomi för att klassificera bilar med tre kategorier och fundera på om kategorierna uppfyller de normativa kraven för en taxonomi.

- BIL
- VOLVO
- FORDON

Taxonomin är ett exempel på en dålig taxonomi, där det, genom att grunden för klassificering inte är homogen (då de tre kategorier som används ligger på olika abstraktionsnivå), är oklart vad som klassificeras, den har överlappande kategorier och, eftersom den inte uppfyller de två första kraven samt total oklarhet när det gäller om alla relevanta fenomen har klassificerats.

Låt oss nu granska först användningen av begreppet värdegrund i Sverige och därefter tre av de globala teorier/taxonomier som föreslagits.

3. Svenska värdegrunder

Följande är exempel på några av de många värdegrunder som propagerats i Sverige och i viss mån i Norge.

3.1 *Värdegrunder i förskola och skola*

Enligt en proklamation på det svenska skolverkets websida gäller att:

värdegrundsarbetet sker överallt och hela tiden. Barn och elever ska känna sig trygga och få vara som de vill vara. De ska kunna påverka sin egen skolsituation genom delaktighet och inflytande och samtidigt utveckla förmågor för att aktivt kunna verka i demokratin.

De grundläggande värden som förskolans och skolans värdegrund omfattar ligger i linje med de värden som vårt demokratiska samhälle vilar på. Värdegrunden omfattar:

- människolivets okränkbarhet
- individens frihet och integritet
- alla människors lika värde
- jämställdhet mellan könen
- solidaritet mellan människor

Det är dessa värden som ska förmedlas och gestaltas. All personal ska också främja aktning för människans egenvärde och vår gemensamma miljö.”

Trots att det påstås att värdegrundsarbetet ”sker överallt och hela tiden” är det ganska uppenbart att detta är normativa snarare än deskriptiva påståenden. Dvs det är snarare påståenden om hur det bör vara, än påståenden om hur det faktiskt är. Det är också klart att påståendena ligger på en hög abstraktionsnivå och inte ger konkreta beteendeföreskrifter. Det står alltså inte något konkret om huruvida man bör skaka hand med alla eller inte. Devisen ” individens frihet och integritet” tyder på att man kanske inte bör tvingas att skaka hand om man inte vill, medan ”alla människors lika värde” eventuellt skulle kunna tolkas som att alla människor skall bemötas på samma sätt – man skall alltså förmås att skaka hand med alla. Eftersom formuleringarna är mycket abstrakta finns stort utrymme för olika eventuellt motstridande specifika tolkningar. När försök görs att bli mer specifik är specificeringen fortfarande mycket abstrakt med utrymme för olika tolkningar.

Eleverna i skolan ska vidare lära sig demokrati och mänskliga rättigheter genom att: ”Verksamheterna ska främja barns och elevers möjligheter att aktivt utöva sina rättigheter genom till exempel delaktighet och reellt inflytande i förskola och skola. Detta är en del i att lära genom demokrati och mänskliga rättigheter. Vuxna i för-

skola och skola är förebilder vars förhållningssätt påverkar barn och elevers förståelse och respekt för demokrati och mänskliga rättigheter. Ett öppet tillitsfullt klassrumsklimat är en nyckel till ett framgångsrikt värdegrundsarbete med demokrati och mänskliga rättigheter.”

Formuleringarna är abstrakta och understryker rättigheter utan att nämna skyldigheter. Ingen konkret vägledning ges om hur omfattande rättigheterna är. Innefattar de mobiltelefon, att prata när man vill, gå omkring i klassrummet när man vill etc.?

Lära för demokrati och mänskliga rättigheter innebär att barn och elever får träna och utveckla sin demokratiska kompetens genom att till exempel öva sig i att argumentera, lyssna, sätta sig in någon annans perspektiv, visa förståelse och empati, diskutera och debattera.

Åter är formuleringarna abstrakta utan medvetenhet om möjliga problem. Att argumentera och debattera är ofta inte förenligt med empati och att visa förståelse men om detta visas ingen medvetenhet och ges ingen vägledning. Att de flesta formuleringar är så abstrakta och ofta vaga leder till att en tolkning krävs i konkreta situationer vilken kommer att bestämma specifika innebörder som kan komma att variera från situation till situation. Det leder i sin tur till att vissa personer kan komma att få tolkningsföreträde framför andra. Ofta är detta de som är mest inflytelserika i en organisation, t ex organisationens ledare.

Trots att skolverkets värdegrund har problem är den mer genomarbetad än många andra eftersom den troligen var först, närmare bestämt i Lpo 94.

Efter att denna värdegrund publicerades blev begreppet populärt och numera har många, kanske de flesta, myndigheter, skolor, vårdinrättningar, kommuner, företag, andra organisationer och nätverk sina egna värdegrunder (se Heberlein 2017). Ett exempel på det sistnämnda är nätverket KlimatSverige (Se <https://klimatsverige.se/om-oss/vardegrund-syfte/>), där man anger en värdegrund och uppmanar dem som stödjer värdegrunden att ansluta sig till nätverket.

3.2 ”Anslut dig till nätverket KlimatSverige”

De som stödjer värdegrunden kan ansluta sig till nätverket KlimatSverige.

Värdegrund:

Nätverket KlimatSverige samlar organisationer och enskilda som tar klimatforskningens varningar på fullt allvar. Vi vill att Sverige går före i en snabb och rättvis global omställning till ett samhälle som respekterar planetens ekologiska och klimatomfattade gränser.”

Här ser vi att termen ”värdegrund” fått ytterligare en innebörd nämligen att tjäna

som en målsättning för en organisation, där nu anslutning till värdegrunden kan fungera som ett instrument för att avgöra om man får/ska tillhöra organisationen eller ej.

3.3 Andra användningar av termen värdegrund

Det finns också många som erbjuder konsulttjänster och utbildning gällande värdegrundsarbete.

En mängd nya sammansättningar med ”värdegrund” som utgångspunkt har kommit in i svenska som visar att begreppet /termen har fått nya dimensioner och funktioner: Värdegrundsarbete, värdegrundsfrågor, värdegrundsövningar, värdegrundsmaterial, värdegrundsuppdrag, värdegrunds-timeout.

Ett något överraskande exempel är termen ”värdegrunds-timeout” som hänför sig till en praxis inom polisen att ibland ”släppa loss” från sin värdegrund (som de, enligt DN, 2009, fick 4 miljoner SEK för att utveckla), för att kunna utnyttja ett icke politiskt korrekt språk med rasistiska tillmälen etc. (Se Wieslander 2014, 2016 och Sefton 2011, 2012.)

Det finns dessutom en ”Värdegrundsdelegation” tillsatt av regeringen med uppgiften att vara ”ett forum för främjandet av värdegrundsarbetet i statsförvaltningen.” Denna värdegrund visar sig bestå av en blandning av etiska, politiska och ekonomiska målsättningar som demokrati, legalitet, objektivitet, fri åsiktsbildning, respekt för lika värde, frihet och värdighet samt effektivitet och service. Se <https://www.regeringen.se/artiklar/2016/12/vardegrundsdelegationens-uppdrag-slutfort/>

Den gemensamma värdegrunden för statsanställda sammanfattas i sex principer:

- Demokrati – all offentlig makt utgår från folket.
- Legalitet - den offentliga makten utövas under lagarna.
- Objektivitet - allas likhet inför lagen, saklighet och opartiskhet ska iakttas.
- Fri åsiktsbildning - den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning.
- Respekt för lika värde, frihet och värdighet - den offentliga makten ska utövas med respekt för allas lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.
- Effektivitet och service – effektivitet och resurshushållning ska förenas med service och tillgänglighet.

Som vi kan se har samtliga målsättningar normativ snarare än deskriptiv faktisk status. De betecknar värden (mål) som anses värda att sträva mot snarare än empiriska generaliseringar på grundval av om människor faktiskt strävar mot dessa mål. Som vi ska se är detta en avgörande skillnad mot de normer och värderingar som före-

kommer i de kulturtaxonomier vi ska diskutera nedan.

Vi ser också att värdegrunden i huvudsak tar upp normativa socio-politiska värden, även detta är som vi ska se annorlunda än vad som tas upp i de flesta kulturtaxonomiska studierna. Det är också relativt uppenbart att värdegrunden kan ha en socio-politisk funktion för dem som har tolkningsföreträde för att hjälpa till att avgöra om man är en fullgod medlem med berättigat medlemskap i organisationen eller ej. Detta är särskilt viktigt att notera i ljuset av att Sverige officiellt har en integrationspolitik som är positiv till "mångkulturalism", utan någon större medvetenhet om att värdegrunder inte alltid är universella. De har istället ofta kulturberoende inslag, vilka ofta, men inte alltid, har religiös bakgrund, som kan stå i motsättning till vad som finns i andra kulturers värdegrund. Detta kan t ex leda till att man söker en bakomliggande gemensam abstrakt värdegrund eller till att man hävdar att den dominanta kulturens företrädare har tolkningsföreträde och på så sätt avviker från mångkulturalism i riktning mot assimilation.

När man studerar svenska "värdegrunder" kan man se en utveckling där termen tenderat få en allt mer allmän innebörd med allt fler funktioner; alltifrån relativt abstrakta normativa utgångspunkter till villkor för att få ansluta sig till eller tillhöra en organisation. En drivkraft för termen "värdegrunds" betydelseutveckling har varit den relativt abstrakta karaktären hos de värderingar den använts för att beteckna och den nödvändighet till mer specifika tolkningar och tolkningsföreträdare detta både möjliggjort och framtvingat.

4. Globala kulturtaxonomier

4.1 Olika kulturtaxonomier

Under de senaste femtio åren, har många förslag kommit om klassificering av nationella-etniska kulturer. Elva av dessa är:

1. Ruth Benedict (1946): Shame and Guilt cultures (Skam- och Skuldkulturer)
2. Michael A. Bond (1991): Chinese Value Survey (Kinesisk värderings-översikt)
3. Tony Fang (2012): Yin-Yang ocean (Yin-Yang-oceanen)
4. House et al. (2014), GLOBE: Strategic Leadership Across Cultures (Strategiskt ledarskap i olika kulturer)
5. Edward, T. Hall (1973): Use of context in information, use of space, use of time (Användning av kontext i information användning av rum, användning av tid)
6. Geert Hofstede (1980): Attitudes and Values (Attityder och Värden)
7. Florence Kluckhohn and Fred Strodtbeck (1961): Human problems in need of a solution (Mänskliga problem som behöver lösas)

8. Shalom Schwartz (2012): Human values (Mänskliga värderingar)
9. Fons Trompenaars och Charles Hampden-Turner (2011-12): Waves of Culture (Kulturvågor)
10. Harry Triandis (2001): Past, present, future (Dåtid, nutid, framtid)
11. Inglehart & Welzel (2013/2015): World Values Survey: Traditionell, sekulär, överlevnad, självuttryck

Ännu fler klassificeringar finns – men låt oss snabbt titta närmare på två av dem, Edward T. Halls och Geert Hofstedes teorier.

4.2 Edward T. Hall

4.2.1 Hög-kontext- och låg-kontext-kulturer

Edward T. Hall är upphovsman till termen ”interkulturell kommunikation”, som han myntade när han, på 1950-talet, undervisade som professor vid United States Army Language School i Washington, D.C. USA. Där gjorde han ett antal intressanta observationer av skillnader i beteende mellan personer från olika länder och etniska grupper. Han publicerade ett antal av dessa i sin bok ”The Silent Language” från 1959. I boken betonade han vikten av kontext och kommunikationssätt. Han diskuterade hur information uttrycks i kommunikation och skilde mellan ”högkontext- och lågkontextkulturer”. I hög-kontext-kulturer är informationen mer implicit/indirekt, beroende av kontextuell förståelse. Informationen impliceras av situationen eller kontexten för kommunikationen, oavsett de specifika ord som används. I lågkontextkulturer, uttrycks information på ett mer explicit sätt, som är mindre beroende av delad kontext och mer av uttrycklig information i ords konventionella betydelse.

Implicit-explicit information

Hall hävdade att i hög-kontext-kulturer finns det många dolda-implicita (icke uttryckta) meddelanden och även mycket användning av icke-verbal information, till exempel, gester och bilder. Han hävdade också att detta leder till att den egna gruppen är mycket viktig för att dela tolkningar, identitet och ”commitments” (förpliktigande, åtagande), eftersom användning av implicit information fordrar delad bakgrundsinformation om den relevanta kontexten för att möjliggöra delad tolkning och sådan information finns främst i den egna gruppen.

I motsats till detta, är meddelanden i låg-kontext-kulturer mer öppna, uttryckta, explicita och verbala och det finns mindre icke-verbal kommunikation. Detta betyder att den egna gruppen är mindre viktig för gemensam förståelse, identitet och ”commitment”.

4.2.2 Hög-kontext-kulturer

I hög-kontext-kulturer behöver explicit information tilläggsinformation för att bli förstådd. Det finns mindre verbalt explicit kommunikation, mindre skriftlig/formell information. Det finns mer internaliserade förståelser av vad som kommuniceras. Det finns många multipla tvärgående band och skärningar (intersections) med andra. Relationer är ofta på lång tid. Det finns mycket starka gränser mellan vem som accepteras som tillhörande till skillnad från vem som anses som en "outsider". Informationen är situationell, relationell. Beslut och handlingar fokuseras runt personliga ansikte-mot-ansikte-relationer, ofta kring en central person som har auktoritet.

Hall förband hög-kontext med interagerande personer som visar intresse för den fysiska, socio-relationella och perceptuella omgivningen för meddelad information; och som är kollektivistiska; låter personliga relationer ta tid och bli mer permanenta. Personer som ingår affärsförbindelser i hög-kontextkulturer kan även misstro skrivna kontrakt och bli förolämpade av den brist på förtroende som de antyder. Kommunikationen tenderar överlag att vara mer indirekt. "Blomsterspråk", ödmjukhet och utstuderade ursäkter är typiska. Tystnad är bekväm och överdriven verbocitet uppskattas inte.

Men Halls förutsägelser motsvaras inte riktigt av data. I latinska Medelhavskulturer som enligt Hall är hög-kontext betraktas ofta mycket verbala personer positivt och tystnad uppskattas inte som kommunikation.

Grupptillhörighetens vikt

Den egna gruppens betydelse i hög-kontext-kulturer har därför följden att det finns stora skillnader mellan dem som tillhör en grupp och dem som inte gör det. Skillnader mellan grupper betonas mer än likheter och traditioner är viktiga.

Rum och tid

Senare relaterade Hall även skillnaderna i kontextberoende till andra kulturdrag, t ex användningen av rum och tid. Han hävdade att de ovan beskrivna skillnaderna har konsekvenserna att i hög-kontext-kulturer är tiden mindre organiserad och personer står närmare varandra i kommunikation. Exempel på hög-kontext-kultur enligt Hall är: japansk, afro-amerikansk, latinamerikansk, malaysisk och troligen kinesisk kultur.

4.2.3 Låg-kontext-kulturer

I låg-kontext-kulturer har vi mindre skillnader mellan dem som tillhör gruppen och dem som inte gör det. Traditioner är mindre viktiga. Användningen av tid är mer organiserad och folk står längre ifrån varandra i kommunikation ansikte-mot-ansikte. Exempel på låg-kontext-kulturer enligt Hall är: tysk, svensk, europeisk-amerikansk och engelsk kultur.

Senare förband Hall också låg-kontext med att vara logisk, lineär, individualistisk och handlingsorienterad, att vara intresserad av logik och fakta och att vara direkt; använda precisa ord och avse att de ska förstås bokstavligt. Beslut baseras på fakta snarare än intuition, genom att man räknar upp fakta och utvärderar dem ett efter ett, samt avslutar med en slutsats. Kommunikatörer förväntas vara rättframma/rakt på sak, koncisa och effektiva i att säga vilka handlingar som förväntas. Personliga relationer är mer tillfälliga.

Hall hävdar också att tystnad upplevs som obekvämt i låg-kontextkulturer. Men denna förutsägelse motsvarar inte förhållanden i de nordiska länderna, där tystnad är ett kommunikationsdrag i mycket högre utsträckning än i sydeuropeiska länder (jfr Lehtonen & Saijavaara (1985). Han hävdar vidare att mycket verbala personer bedöms positivt. Inte heller detta motsvarar vad vi finner i de nordiska länderna, där vi har ordspråk som ”tomma tunnor skramlar mest” och ”tala är silver, men tiga är guld”.

4.2.4 Några hög-kontext- och låg-kontext-hävdanden om sig själva och andra

Hög-kontext-kommunikation – självbilden är att hög-kontext-folk är artiga, respektfulla, inte direkta utan integrerande genom likheter/harmoni.

Några hög-kontext-hävdanden om låg-kontext-folk är att de är oartiga ”inte kan läsa mellan raderna”, är naiva, inte har någon självdisciplin, är för snabba.

Låg-kontext-kommunikation – självbilden är att låg-kontext-folk är öppna, sanningensliga, integrerar genom autenticitet och är direkta.

Några låg-kontext-hävdanden om hög-kontext-folk är att de döljer information, inte är pålitliga, är arroganta, är för formella och är för långsamma.

4.2.5 Kritisk reflektion gällande Halls teori och taxonomi

Vi kan fråga oss om Halls teorier och taxonomier uppfyller de normativa kriterierna för teorier och taxonomier jag beskrivit ovan.

Ja – de uppfyller dem något så när men det är svårt att veta hur man exakt ska tillämpa kriterierna. Detta beror på att alla kulturer har både hög- och låg-kontext aktivitetsdrag och det inte är klart hur vi ska applicera dessa kategorier. Ska vi applicera dem på specifika aktiviteter och drag eller på hela kulturer? Hur hanterar Hall problemet med kulturvariation inom nationsgränser? Om de ska appliceras på hela kulturer verkar Halls kategorier vara skalor (dvs mer eller mindre hög- eller låg-kontext, mer eller mindre nära i samtal, komma mer eller mindre i tid), snarare än binära kategorier. Hall gör inga försök att hantera problemet med kulturförändring. Hans kategorier är statiska och möjlig förändring diskuteras inte.

Halls teorier är inte uttömmande – de gäller användning av information, an-

vändning av tid och rum och ett försök att relatera dessa tre till varandra och till vissa andra fenomen, men väldigt många relevanta kulturdrag är inte inkluderade. En positiv aspekt av Halls teori är dock att de kulturella normer och värden han analyserar ofta inte är medvetna utan snarare kommer till uttryck som omedvetna preferenser i beteendet. Halls teori är den av de tre teorier vi diskuterar som troligen lyckats bäst i detta avseende. De kausala relationerna i teorin mellan kontext, rums-
ligt avstånd och tidsanvändning behöver emellertid analyseras och utredas mycket noggrannare.

Hall hävdar att hög användning av kontext är vanligare i kulturer med in-grupper med starka traditioner vilka medför att explicit verbal kommunikation inte blir så nödvändig. Låg användning av kontext blir nödvändig när in-grupper med starka traditioner inte finns, vilket tvingar fram mer explicit verbal kommunikation. Ett problem här är att Halls prediktioner om förekomst av tystnad och verbositet (pratsamhet) i kommunikation tycks vara delvis felaktiga. De nordiska länderna påstås av Hall vara låg-kontext kulturer men har jämförelsevis hög tolerans för tystnad och låg tolerans för verbositet. Omvänt hävdas medelhavsländerna av Hall vara hög-kontext kulturer men har låg tolerans för tystnad och hög uppskattning av verbositet.

4.3 Geert Hofstede's taxonomi

4.3.1 Kultur enligt Hofstede

Nederländaren Geert Hofstede är den kanske mest ryktbare av alla forskare inom fältet interkulturell kommunikation. I boken "Culture's Consequences (publicerad första gången 1980, senare reviderad flera gånger) publicerade han resultaten av den största enkätundersökning som dittills gjorts i världen. Han hade undersökt ca. 116 000 IBM anställda (de flesta män) i 40 länder (2001 utvidgad till 50 länder) beträffande ett antal enligt Hofstede typiska kulturdrag. Inga afrikanska länder utom Sydafrika fanns med i hans sampel, inte heller några tidigare kommunistländer (t. ex Kina), inga arabländer. Några av dessa länder inkluderades senare.

Geert Hofstede hävdar att

- "kultur är den kollektiva programmering av medvetandet som skiljer medlemmarna i en grupp eller kategori av människor från varandra".
- Mentala program utvecklas i barndomen och formas av kulturen; de innehåller kulturella idéer som uttryckts genom dominanta värden.

En persons mentala programmering har tre nivåer; Individuell, kollektiv och universell.

Den första är delvis unik, de två andra delas med andra människor. På den kollektiva kulturella nivån anser han vidare att kulturen manifesteras på olika djup, enligt hans så kallade "lökteori" för kultur som lager i en lök. Lagren är:

symboler: ord, gester, bilder (t. ex Coca-Cola), objekt (t ex flaggor)

hjältar: personer, levande eller döda, verkliga eller imaginära, som innehar karaktistika som är högt värderade av människorna i en viss kultur (t. ex Läderlappen eller Asterix).

Ritualer: kollektiva aktiviteter som tekniskt sett är onödiga för att nå visa önskvärda mål men som inom kulturen anses vara socialt essentiella för att hålla individen bunden av kollektivets normer (t.ex. sätt att hälsa på varandra).

Värderingar – dessa är enligt Hofstede kulturens kärna och ligger djupast inbäddade i kulturen. Värderingarna ger sedan upphov till beteenden som är typiska för kulturen.

4.3.2 Hofstedes kulturdimensioner

Med hjälp av faktoranalys på sina insamlade enkäter kom Hofstede fram till att nationella kulturer kunde förstås och jämföras med hjälp av fyra värde dimensioner som alla kunde ges värden från 1 -100:

1. Maktavstånd (Power distance PDI)
2. Individualism vs. kollektivism (Individualism vs. collectivism IDV)
3. Maskulinitet vs. femininitet (Masculinity vs. femininity MAS)
4. Osäkerhetsundvikande (Uncertainty avoidance UAI)

Senare lade han till

5. Långtids vs. korttidsorientering (Long term vs. short term orientation LTO)

Och ytterligare senare lade han till

6. Hängivenhetsgrad/njutningsgrad vs. återhållsamhet (Indulgence vs. restraint IND)

Låt oss nu se lite närmare på hur de sex dimensionerna beskrivs

1. Maktavstånd

Några generella indikatorer/konsekvenser av maktavstånd (PDI)

<i>Lågt maktavstånd</i>	<i>Högt maktavstånd</i>
Få språkliga maktskillnadsmarkeringar	Många språkliga maktskillnadsmarkeringar
Mindre lydnad mot föräldrar	Mer lydnad mot föräldrar
Indirekthet	Direkthet
Ställer frågor	Ställer mindre frågor

I Sverige skall maktskillnader helst inte märkas för tydligt idag. Familjen Wallenberg har t.ex. som valspråk "att vara utan att synas". Svensk kultur har när det gäller uttryck för maktskillnader förändrats mycket de senaste 50 åren; från formalitet i tilltal, hälsningar och klädedräkt som tydligt markerade maktskillnader till informellitet emellertid är det oklart om dessa förändringar gått hand i hand med en lika stor förändring av faktiska maktskillnader.

2. Individualism - kollektivism (IDV)

Några generella Konsekvenser/indikatorer av Individualism - kollektivism (IDV)

<i>Individualism</i>	<i>Kollektivism</i>
Liten skillnad in-grupp – ut-grupp	Större skillnad in-grupp – ut-grupp
Ställer frågor	Ställer inte frågor
Direkt konfrontation	Undvikande, 3:e part

Hofstede kontrasterar vad han kallar "Individuell autonomi" mot "Förpliktelser mot grupp" och "Vi-medvetande" och föreslår att kallt klimat och god ekonomisk utveckling leder till individualism medan varmt klimat och låg ekonomisk utveckling leder till kollektivism. Han beskriver t. ex USA och Sverige som individualistiska medan Kina beskrivs som kollektivistiskt. I individualistiska kulturer gäller att individen är den viktigaste enheten, människor tar hand om sig själva ("Jag"-mentalitet), beslut fattas på basis av individuella behov och människor talar ut, ifrågasätter, konfronterar, är direkta.

I kollektivistiska kulturer anser man att gruppen är den viktigaste enheten. Man har en primär lojalitet till grupp (familj, släkt, kast, organisation), Man är beroende av organisation och institutioner och har en förväntan att en organisation / institution / grupp kommer att ta hand om individen, ("Vi"-mentalitet). Beslut fattas på basis av vad som är bäst för gruppen och människor anpassar sig, undviker konflikt, använder mellanhänder. Eftersom Sverige har många av de drag som Hofstede klas-

sat som kollektivistiska är det lite överraskande att Hofstede klassat Sverige som det tionde mest individualistiska landet i världen.

3. Maskulinitet – femininitet (MAS)

Några generella Konsekvenser/indikatorer av maskulinitet-femininitet (MAS)

Maskulinitet

Prestation (Achievement)

Självhävdande (Assertiveness)

Konsekvenser: Könsskillnader tydliga

Berömma akademiska prestationer

Femininitet

Omsorg (Nurturance)

Socialt stöd (Social support)

Konsekvenser: Mer otydliga könsroller

Lågt beröm för akademiska prestationer

Hofstede föreslår något förvånande att kallt klimat förutom individualism leder till femininitet medan varmt klimat förutom kollektivism leder till maskulinitet. I harmoni med detta har han kommit fram till att Sverige är det mest feminina landet i världen. När man läser tabellen med feminina karakteristika är det intressant att han räknar ”Lågt beröm för akademiska prestationer” som feminint, kanske stämmer det med de långsamt försämrade svenska skolresultaten de senaste 25 åren men det är oklart om det stämmer med att flickor ofta har bättre skolresultat och nu tycks utgöra majoriteten av högskolestudenterna. Kanske har de välfärdsstatsrelaterade kriterierna för femininitet, omsorg och socialt stöd, fått större relativ vikt än skolprestationer.

4. Osäkerhetsundvikande (UAI)

Några generella Konsekvenser/indikatorer av Osäkerhetsundvikande (UAI)

Lågt UAI

Dag för dag, Konflikter, Tävling, Förhandling

Högt UAI

Planering, Regler

Hofstede tror att avancerad teknisk nivå leder till Lågt UAI, alltså att man inte behöver regler och planering för att göra framtiden kontrollerbar. I linje med denna tanke klassificeras märkligt nog Sverige som ett land med lågt osäkerhetsundvikande.

5. Långtids vs. korttidsorientering (LTO)

Hofstedes femte nya dimension är baserad på en studie gjord av Michael Bond i Hong Kong (100 studenter: 50 män och 50 kvinnor från 22 länder). Han kallar den därför också ”Konfuciansk dynamism”. Han anser hans första fyra Kulturella dimensioner inte på ett adekvat sätt reflekterade asiatiska (kinesiska) perspektiv på kultur

gällande målsättningen att leva i enlighet med dygden (virtuous living is a goal). Enligt Hofstede är typiska drag för länder med hög LTO: ihärdighet, uthållighet, driftighet, en stark arbetsmoral och respekt för statushierarkier och för länder med låg LTO: förväntningar om snabba resultat, mindre benägenhet att spara.

Länder med lågt LTO värde är bl.a. Sverige, USA och Canada; högt LTO värde har t.ex. Kina.

6. Hängivenhetsgrad/njutningsgrad vs. återhållsamhet (*Indulgence vs. restraint IND*)

Den senaste nya dimensionen är hängivenhetsgrad/njutningsgrad, där höga värden indikerar tillåtande av relativt fri tillfredsställelse av grundläggande naturliga behov, att ha roligt och njuta av livet och låga värden indikerar återhållsamhet - undertryckande av tillfredsställelse av grundläggande naturliga behov, som regleras av strikta sociala normer.

4.3.3 USA, Kina och Sverige med hjälp av 6 kulturdimensioner

I tabellen nedan ser vi hur Hofstede beskriver skillnaden mellan USA, Kina och Sverige med hjälp av sina 6 kulturdimensioner.

Tabell 1. Kulturskillnader mellan Kina, USA och Sverige enligt Hofstedes 6 kulturdimensioner

	<i>Kina</i>	<i>USA</i>	<i>Sverige</i>
Maktavstånd (Power distance PDI)	80	40	31
Individualism vs. kollektivism (Individualism vs. collectivism IDV)	20	91	71
Maskulinitet vs. femininitet (Masculinity vs. femininity MAS)	66	62	5
Osäkerhetsundvikande (Uncertainty avoidance UAI)	30	46	29
Långtids vs. korttidsorientering (Long term vs. short term orientation LTO)	87	26	53
Hängivenhetsgrad/njutningsgrad vs. återhållsamhet (<i>Indulgence vs. restraint IND</i>)	24	68	78

(Källa: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison>)

Som vi ser får USA mycket högre värde beträffande individualism, högre för njutning och något högre för osäkerhetsundvikande medan Kina mycket högre värde för långtidsorientering, högre för maktavstånd och obetydligt högre för maskulinitet. Sverige får högst värde i världen för femininitet, överraskande också högst relativt värde för njutning, relativt högt för individualism, lägre än Kina och USA för maktavstånd men lika lågt som Kina gällande osäkerhetsundvikande. Mest överraskande i denna klassificering är kanske att USA beskrivs som mer osäkerhetsundvikande (dvs mer planerande) än Kina och Sverige, medan Kina beskrivs som oerhört mycket mer långtidsorienterat (dvs egentligen ännu mer planerande) än Sverige och USA. Ett annat problem, som jag återkommer till nedan, är kulturvariation som ibland leder till skillnaderna inom ett land kan vara större än mellan länder. Detta gäller alla tre länderna men särskilt Kina och USA som båda är mycket större än Sverige både befolkningsmässigt och geografiskt. Det är troligt att den statistiska metodik som använts slätar över de stora inriktningsskillnader som finns mellan regioner, socialgrupper, religiösa, etniska grupper, sociala aktiviteter etc. De värderingar som hittas blir på detta sätt för abstrakta och kan inte alltid användas för att beskriva faktiska specifika situationer. Se även nedan.

4.3.4 Kritiska synpunkter på Hofstedes teori och taxonomi

Hofstede uppfyller på flera sätt inte de normativa kraven på taxonomier och teorier. Teorin innebär en mentalistisk deterministisk syn och definition av kultur och får problem med både kulturvariation inom nationsgränser och förändring av ett lands kultur. Trots att teorin mycket ofta förekommer i samband med undervisning i interkulturell kommunikation är konsekvenserna av Hofstedes taxonomi för kommunikativt beteende är i de flesta fall oklara.

Eftersom teorin för kulturdimensioner bygger på faktoranalys finns egentligen ingen teori för dessa utan enbart mer eller mindre anpassade faktorer som getts sannolika namn. Detta har bl. a. lett till att dimensionerna är för abstrakta. Problemen med kulturvariation inom nationsgränser kan inte hanteras. Dimensionerna behöver anpassas t. ex. till verksamhet, demografiska faktorer och region. Problemen med kulturvariation har också lett till många underliga klassifikationer av en del länder, t. ex. Sverige som planeringundvikande med hög tolerans för osäkerhet eller Sverige som individualistiskt, Österrike som jämlikt utan maktavstånd.

Ett annat problem är att kulturdimensionskategorierna konceptuellt överlappar: respekt för statushierarkier förekommer som kriterium på både maktavstånd och långtidsorientering, ställande av frågor förekommer som kriterium på både maktavstånd och individualism.

Kulturtaxonomin är knappast uttömmande; vi har redan sett hur Hall har upp-

märksammat andra dimensioner. Ett annat problem är att urvalet av respondenter på enkäten var begränsat till manliga anställda på IBM, uteslöt Afrika och alla kommunistländer. Några av dessa har dock senare lagts till.

Beträffande ekonomi och överskådlighet leder problemen med överlapp till att teorin inte blir optimal i detta hänseende och slutligen beträffande fruktbarhet kan bara konstateras att teorin antagligen är den mest citerade beträffande kulturjämförelser.

4.4 Världsvärdeundersökningen (World Value Survey (WVS) (Ronald Inglehart and Christian Welzel)

Världsvärdeundersökningen (World Value Survey) är ett ambitiöst försök att kartlägga fördelningen av olika värderingar i världen och förändringar i dessa. Med hjälp av sex enkätundersökningar har med början 1981 (20 länder) under 37 år värderingar i sammanlagt ca 100 länder kartlagts. De upprepade undersökningarna gör det möjligt att i viss mån se förändringar över tid. Med hjälp av faktoranalys (jämför Hofstedes undersökning) har man funnit två underliggande dimensioner som förklarar 70 % av variansen i det insamlade materialet. (Se <http://www.worldvalues-survey.org/>)

- Traditionella värderingar/värden vs Sekulära-rationella värderingar/värden
- Överlevnadsvärderingar/värden vs Självuttryck/självförverkligande värderingar/värden.

1. Traditionella värderingar/värden vs Sekulära-rationella värderingar/värden

1 A. Traditionella värderingar/värden

Betonar vikten av religion, band mellan föräldrar och barn, respekt för auktoritet och traditionella familjeorienterade värden. De som delar dessa värderingar förkastar också skilsmässa, abort, eutanasi och självmord. Samhällen med traditionella värderingar har höga nivåer av nationalstolthet och en allmänt nationalistisk inställning.

1 B. Sekulära-rationella värderingar/värden

Innebär motsatta preferenser jämfört med traditionella värderingar. Sekulära-rationella samhällen lägger mindre vikt vid religion, traditionella familjeorienterade värden och auktoritet. Skilsmässa, abort, eutanasi och självmord ses som relativt acceptabelt.

2. Överlevnadsvärderingar/värden vs Självuttryck/självförverkligande värderingar/värden.

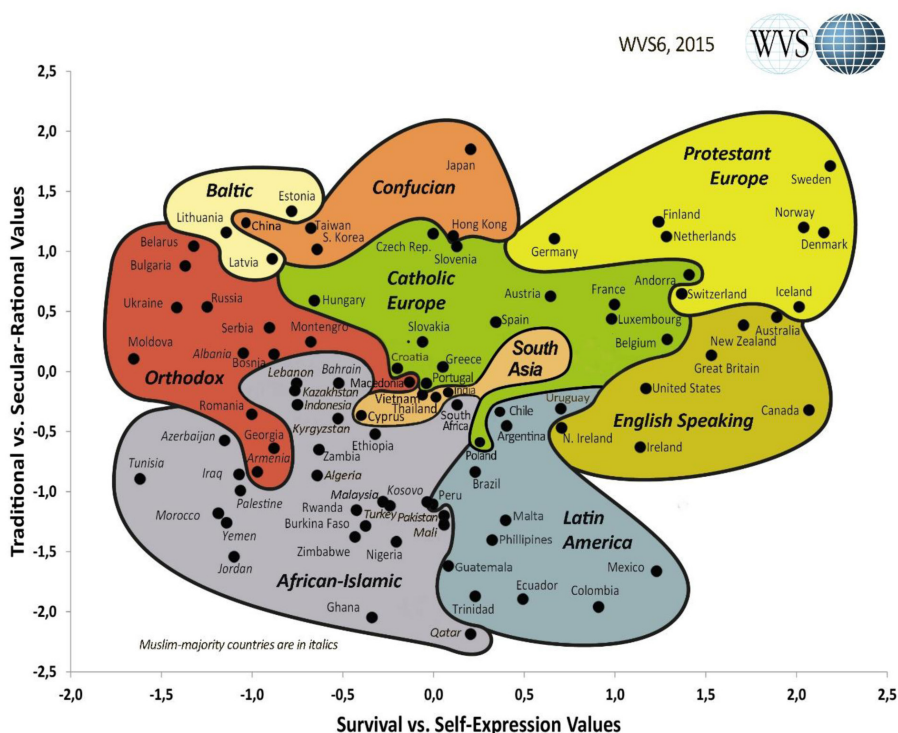
2 A. Överlevnadsvärderingar/värden

Betonar vikten av ekonomisk och fysisk trygghet. Överlevnads värderingar/värden är förenade med en relativt etnocentrisk hållning och låga nivåer av tillit och tolerans.

2 B. Självuttryck/självförverkligande värderingar/värden.

Medför prioritering av miljöproblem, ökad tolerans för utlänningar, homosexualitet och könsjämlighet samt ökade krav på delaktighet i beslutsfattande och ekonomiskt och politiskt liv.

Forskargruppen kring Ronald Inglehart and Christian Welzel har också genom statistisk klusteranalys producerat en kulturkarta (Ingleharts kulturkarta, se Inglehart och Welzel 2013) över världens värderingar. Kartan kan också ges en dynamisk version så att man kan se hur värderingarna i världen har förändrat sig sedan 1981. Se nedan hur kartan såg ut 2015, efter den sjätte enkätundersökningen.

Några exempel på vad kartan visar om olika länder.
(<http://www.worldvaluessurvey.org/>)

Länder som har höga värden gällande

- 1 A + 2 A. *Traditionella och överlevnadsvärden:*

Zimbabwe, Marocko, Jordanien, Bangladesh.

- 1 A + 2 B. *Traditionella och Självuttryck/självförverkligande värden:*

USA, större delen av Latinamerika, Irland.

- 1 B + 2A. *Sekulära-rationella och överlevnads värden:*

Ryssland, Bulgarien, Ukraina, Estland.

- 1 B + 2 B. *Sekulära-rationella värderingar/värden och Självuttryck/självförverkligande värden:*

Sverige, Norge, Japan, Benelux, Tyskland, Frankrike, Schweiz, Tjeckien, Slovenien, och några engelsktalande länder.

4.5 Kritiska synpunkter på teori och taxonomi i Världsvärdeundersökningen (World Value Survey) av Ronald Inglehart och Christian Welzel

En första kritisk synpunkt är att det inte är klart att kategorierna inte överlappar begreppsligt.

I WVS förutsätts begreppet "traditionsinriktning" vara inkompatibelt med begreppet "sekularisering", detta är märkligt eftersom många traditioner, t.ex. politiska, konstnärliga, vetenskapliga traditioner, är sekulära. Även antagandet att begreppet "överlevnadssträvan" är inkompatibelt med begreppet "njutningsinriktning" är märkligt, i många länder tycks man kunna njuta av livet trots fattigdom man kan också fundera på föreningen av drogmissbruk och kriminalitet med fattigdom. Om den begreppsliga tolkningen av variablerna i den statistiska analysen kan ifrågasättas hjälper det knappast här att påstå att de 4 utvalda kategorierna (variablerna) svarar för 70% av all den variation Inglehart och Welzel konstaterar för 10 variabler. Det förblir oklart vad man egentligen har funnit.

Taxonomi är knappast uttömmande. De flesta av de kulturindikatorer Hall och Hofstede tagit upp finns inte med. Detta är anmärkningsvärt eftersom de rör centrala dimensioner i det sociala livet. Inte ens i de fall där det på ytan ser ut att finnas ett samband, t ex Hofstedes "femininitet" och WVS "femininitet" är detta säkert, pga att termerna har olika innebörd (se ovan om Hofstedes femininitetsbegrepp). Det är inte ens klart att alla relevanta kulturindikatorer för de dimensioner man vill mäta har identifierats.

Precis som är fallet för Hofstedes och Halls taxonomier har WVS svårt att hantera kulturvariation. Målsättningen att ligga på nationell nivå leder till att katego-

rierna är för abstrakta och därmed svåra att empiriskt mäta. Däremot gör WVS från Hall och Hofstede ett explicit försök att hantera kulturförändring, vilket är en av de attraktiva aspekterna på WVS.

Huruvida taxonomin är fruktbar beror som alltid på vad ens intresse är. Vill man få en överblick över hur vissa aspekter av demokrati och jämställdhet mellan könen utvecklas globalt ger WVS intressant information. Men som framgår av många av de andra försöken till globala taxonomier finns det flera andra väsentliga värderingsdimensioner man kan intressera sig för.

4.6 Avslutande kommentarer om de tre teorierna och taxonomierna

Vi har givit en överblick av tre av de mer än 10 försök som finns att beskriva världens kulturer i termer av värderingsrelaterade dimensioner.

Som vi sett kan de tre teorierna och deras taxonomier kritiseras på flera sätt.

Alla teorierna och taxonomierna är enbart partiella med hänsyn till vad som krävs för att förstå kultur och värderingar i en kultur. Den teori man väljer beror till stor del på vad man är intresserad av. Om man är intresserad av tids- och rumsanvändning är Halls teori ett bra alternativ, om man är intresserad av maktavstånd är Hofstede ett bra alternativ och om man är intresserad av jämställdhet mellan könen och demokrati kanske Ingleharts och Welzels teori ger mest information.

De olika taxonomierna är troligen möjliga att kombinera men detta kommer att bli svårt i många fall eftersom kategorierna är mycket abstrakta och det inte är klart vad deras innebörd egentligen är.

5. Globala kulturtaxonomier och svenska värdegrunder

Låt oss nu försöka att jämföra hur Sverige klassificeras i deskriptiva tvärkulturella taxonomier med vad som uttrycks i normativa svenska värdegrunder. Vi försöker därvid göra vår egen beskrivning så neutral som möjligt, även om vi anlägger ett allmänkritiskt perspektiv. Vi kommer bl. a. att diskutera följande frågor: Vad beskrivs? Vilka värderingar (normer) anser vi vara relevanta att inkludera i vår beskrivning? Är vad som beskrivs normer och värderingar människor anser man borde följa (deras normativa uppfattningar) eller de normer och värderingar de faktiskt tycks följa (en deskriptiv redogörelse för deras normrelaterade beteende)? Nära relaterat till detta är frågan om de värderingar vi beskriver är faktiska eller önskade värderingar; är om de är medvetna eller omedvetna?

Två ytterligare frågor gäller (i) kulturvariation - visas någon medvetenhet om att en kultur inte behöver vara homogen i ett samhälle: grupper av olika slag som

män, kvinnor, barn, vuxna, akademiker, företagare, invandrare, hantverkare etc. kan ha olika värderingar och (ii) kulturförändring – visas någon medvetenhet om att en kultur förändras? Sverige idag är väsentligt annorlunda än Sverige för 50 år sedan, inte minst pga internationalisering och därmed sammanhängande internationell migration.

5.1 Summering av vad som tas upp i (beskrivs) i de svenska värdegrunderna

Den beskrivning av värdegrunder vi gav ovan kan summeras enligt följande:

1. Skolan: människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan könen, solidaritet mellan människor. Dessutom betonas elevers rättigheter.

De värden som tas upp är alla abstrakta och normativa vilket framtvingar en konkretiserande tolkning som ofta leder till att vissa personer förtolkningsföreträde.

2. KlimatSverige: ”Vi vill att Sverige går före i en snabb och rättvis global omställning till ett samhälle som respekterar planetens ekologiska och klimatmässiga gränser.”

Vad som ges är en normativ målsättning för en organisation snarare än ett värde även om vissa ekologiska värden impliceras. Genom att det är en organisationsmålsättning impliceras också att den kan användas som kriterium i kontroll av vem som får bli eller förbli medlem i organisationen. Det faktum att värdegrunden kan ges olika funktioner i en organisation har som redan nämnts lett till att vi fått värdegrundskonsulter som vi sett bl.a. kan syssla med olika typer av värdegrundsrelaterade uppgifter som ”Värdegrundsarbete, värdegrundsfrågor, värdegrundsövningar, värdegrundsmaterial, värdegrundsuppdrag, värdegrunds-timeout”.

3. Värdegrundsdelegationen som arbetade för hela statsförvaltningen: ”Demokrati – all offentlig makt utgår från folket, legalitet - den offentliga makten utövas under lagarna, objektivitet - allas likhet inför lagen, saklighet och opartiskhet ska iakttas, fri åsiktsbildning - den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning, respekt för lika värde, frihet och värdighet - den offentliga makten ska utövas med respekt för allas lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet, effektivitet och service – effektivitet och resurshushållning ska förenas med service och tillgänglighet”.

Återigen ser vi att värdena är medvetna normativa målsättningar som skulle kunna ligga till grund för styrning av en organisation. De är inte försök till beskrivning

av de värderingar människor faktiskt har eller det beteende de kanske omedvetet uppvisar relaterat till sina värderingar. De är generella och abstrakta och inkluderar ingen medvetenhet om kulturvariation, dvs medvetenhet om att olika människor kanske har olika värdegrund. Inte heller finns någon hantering av kulturförändring, värderingar förändras. Både variation och förändring kan naturligtvis vara svåra att hantera om målsättningen är att skapa enhetlighet för en grupp människor i en viss ideologisk riktning vilket det ofta varit och fortfarande är i Sverige.

5.2 Summering av vad som tas upp i (beskrivs) i de tre globala värdetaxonomierna och deras beskrivning av Sverige

Om vi nu vänder oss till de globala värdetaxonomier vi diskuterat finner vi att den bild de ger av svensk kultur är annorlunda än den vi implicit får av värdegrunderna.

1. Hall: Svenskar (särskilt svenska män) står relativt långt ifrån varandra när de sam-talar, Svenskar (både män och kvinnor) är tidsmedvetna och ser med ogillande på att inte hålla tider. Enligt Hall är Sverige ett lågkontextland så att budskap är expli-cita och tydliga och inte beroende av kontextuell bakgrundskunskap. Svenskar bör därför ha tolerans för verbala förklaringar, eventuellt även långa sådana. Svenskar utmärks dessutom av viss återhållsamhet i bruk av gester och minspel (ickeverbal kommunikation). Slutligen är Sverige ett land som inte uppmuntrar in-gruppsloja-litet utan stället uppmuntrar kontakter mellan grupper.

Vi ser att vad som tas upp är något helt annat än i värdegrunderna; istället för de-mokrati och jämställdhet får vi avstånd i samtal, tidsmedvetenhet, explicitet i kom-munikation, grupplojalitet.

Halls målsättning är deskriptiv snarare än normativ; han försöker beskriva faktiskt beteende (inklusive drag om vilka vi kan ha låg medvetenhet) snarare än uppfattningar om hur vi bör bete oss och försöker därför fånga såväl omedvetna som medvetna aspekter av beteendet. Troligen har han emellertid i viss mån också beskrivit många svenskars mer eller mindre omedvetna normer, dvs ”man bör inte stå för nära i samtal”, ”man bör alltid komma i tid”, ”man bör alltid vara tydlig i kom-munikation”, ”man bör inte gestikulera livligt”, ”man bör inte ha för stor lojalitet till sin egen grupp”.

Förutom att observera att samtalsavstånd varierar med grad av offentlighet, så att avståndet är större i offentliga än i mer privata sammanhang, visar Hall ingen större medvetenhet om variation inom nation och etnisk grupp, dvs att de beskrivna normerna och beteendena är beroende av vem det gäller, situation och samman-hang. Svenskar står inte alltid långt ifrån varandra, kommer inte alltid i tid, är inte

alltid tydliga och gestikulerar ibland livligt samt visar ibland mycket stor lojalitet främst mot sin egen grupp. Inte heller tar Hall i sin beskrivning hänsyn till kulturförändring utan verkar utgå från att mönstren är konstanta över tid. Svenskar var troligen mycket mer tidstoleranta och hade betydligt större lojalitet till sin egen grupp för 150 år sedan än nu.

2. Hofstede: I Hofstedes beskrivning är svenskar individualister, de mest feminina i världen, har låg maktdistans, undviker inte osäkerhet (m.a.o. planerar inte), är korttidsorienterade och är relativt återhållsamma.

Återigen ser vi att de värde/beteendedimensioner som tas upp är andra än de som finns i värdegrunderna, möjligen med undantag för femininitet som återspeglas i jämställdhetskravet. Även om andra dimensioner beskrivs av Hofstede än av Hall är bådas målsättning, till skillnad från värdegrunderna, att ge deskriptiva snare än normativa redogörelser för värden och beteenden vare sig de är medvetna eller omedvetna. En viss överensstämmelse mellan beskrivningarna finns möjligen gällande Halls "återhållsamhet i bruk av gester och minspel" och Hofstedes "återhållsamhet snarare än njutning".

Möjligen är det lite svårare att tänka sig att de flesta svenskar medvetet skulle acceptera sin Hofstede-klassificering normativt, dvs "man bör vara individualist", "man bör vara feminin (tex vårdande)", "man bör inte visa maktskillnader", "man bör inte planera för mycket", "man bör inte tänka för långsiktigt", "man bör vara återhållsam". Speciellt tycks de hypotetiska värderingarna "man bör inte planera för mycket", "man bör inte tänka för långsiktigt" och troligen även "man bör vara individualist" vara svåra att få att stämma med vad vi på andra grunder kan observera om Sverige. Hofstedes empiriska adekvans är därför troligen lägre än Halls.

Precis som när det gäller Hall uppmärksammar inte Hofstede problemen med kulturvariation och kulturförändring. De kulturmönster som beskrivs förefaller antas vara generella och relativt konstanta över tid. Möjligen går Hofstede med sin "lökteori" om kultur, där lökens kärna av värderingar antas vara konstanta i detta avseende längre än Hall som egentligen inte tar ställning eller diskuterar de två problemen.

En likhet mellan värdegrunderna och såväl Halls som Hofstedes beskrivningar är att de är för abstrakta både synkront och diakroniskt och därför blir empiriskt inadekvata. För att bli mer adekvata måste konkretion och specificitet öka så att normer och beteenden inte bara beskrivs på nationell nivå utan att hänsyn också tas till relevant typ av person, situation och aktivitet och tidsperiod.

3. Världsvärdeundersökningen WVS (Ronald Inglehart and Christian Welzel): I världsvärdeundersökningen beskrivs Sverige som det mest extremt sekulärt-rationella och självförverkligande/självuttrycks inriktade landet i världen.

Vad som tas upp i WVS är annorlunda än vad som finns Hofstedes och Halls

teorier, nämligen beträffande traditionella vs. sekulärt rationella värden: *vikten av religion, band mellan föräldrar och barn, respekt för auktoritet och traditionella familjeorienterade värden* och när det gäller överlevnads vs självuttryck/självförverkligande värden: *ekonomisk och fysisk trygghet, prioritering av miljöproblem, ökad tolerans för utlänningar, homosexualitet och könsjämlighet samt ökade krav på delaktighet i beslutsfattande och ekonomiskt och politiskt liv*. Medan likheterna med Halls dimensioner är obefintliga kan man möjligen se ett visst samband mellan Hofstedes "maktdistans" och "respekt för auktoritet" samt mellan Hofstedes "femininitet" och "könsjämlighet" (men se ovan om risken att termerna har oklar innebörd). Däremot kan man lite tydligare se relationen mellan VWS beskrivning av svenska värderingar och svenska värdegrundsbegrepp som "jämsliddhet mellan könen", "samhälle som respekterar planetens ekologiska och klimatmässiga gränser", "Demokrati – all of-fentlig makt utgår från folket".

I sin diskussion av konsekvenserna av resultatet att Sverige är det "mest extremt sekulärt-rationella och självförverkligande/självuttrycks inriktade landet i världen" hävdar Inglehart och Welzel att detta leder till (är förenat med) en hög uppskattning av demokrati och jämsliddhet mellan könen och deras resultat kan därför i högre grad än Hofstede och Hall länkas till svenska värdegrunder, där dessa två begrepp ofta spelar en viktig roll. Möjligen beror sambandet på att världsvärdeundersökningen har gjorts från Institutet för framtidsstudier i Stockholm.

6. Slutsatser

På grundval av en beskrivning av några centrala svenska "värdegrunder" och en kortfattad överblick av tre av de mer än 10 försök som finns att beskriva världens kulturer i termer av värderingsrelaterade dimensioner har vi sett att såväl värdegrunder som taxonomierna för kulturella värdedimensioner kan kritiserar på flera sätt:

1. Bristande empirisk adekvans. På grund av för hög abstraktionsnivå ges ibland beskrivningar av länder som förfaller empiriskt felaktiga, t.ex. (Hofstede)att Sverige – ett land som kännetecknas av långtgående planering och trygghetssträvande beskrivs som ett land med hög osäkerhetstolerans eller (Hall) att svenskar inte utnyttjar tystnad och kontextkänedom för kommunikation. Vad det gäller värdegrunder är det svårt att tala om empirisk adekvans eftersom de oftast är normativa målsättningar som formulerats av ledningen för en organisation med hjälp av värdegrundskonsulter och vi därför inte vet i hur grad värderingarna delas av organisationens medlemmar eller om de faktiskt betar sig i enlighet med värderingarna.

2. Motsägelser: Både Hofstedes och Halls taxonomier innehåller delvis motsägelser

beskrivningar. USA beskrivs som korttidsorienterat och planeringsinriktat (Hofstede).

3. Överlappande kategorier: Kategorierna i vissa värdegrunder liksom i Hofstedes och WVSs globala taxonomier är delvis överlappande (samma empiriska fenomen klassificeras flera gånger) och ger därför mindre information om verkligheten än de påstår sig göra.

De olika taxonomierna är troligen möjliga att kombinera men detta kommer att bli svårt i många fall eftersom kategorierna är mycket abstrakta och det inte är klart vad deras innebörd egentligen är. I VWS förutsätts traditionsinriktning vara inkompatibel med sekularisering, vilket är konstigt eftersom många traditioner är sekulära. Även antagandet överlevnadssträvan är inkompatibelt med njutningsinriktning är förhastat, t ex kan man fundera på varför drogmissbruk och kriminalitet ofta är förknippat med fattigdom.

4. Ej uttömmande: Såväl värdegrunder som taxonomier är enbart partiella med hänsyn till vad som krävs för att förstå kultur och värderingar i en kultur. Den taxonomi eller värdegrund man väljer beror till stor del på vad man är intresserad av.

5. Ekonomi och översiktlighet: En teori eller taxonomis översiktlighet minskar alltid om den har överlappande kategorier.

6. Fruktbarhet: Vad som är fruktbart beror på målsättning. Har man målsättningar som är kompatibla med en viss värdegrund, så har den åtminstone gett uttryck för dessa mål.

När det gäller de globala taxonomierna, så är även de fruktbara beroende på målsättning. De kan t. ex vara ett stöd om man vill få en artikel snabbt publicerad byggande på en enkätundersökning. Det kan också här vara värt att studera vem som finansierar studierna för att kunna ställa den kritisk diskursanalytiska frågan ”i vems intresse hävdas detta”, när det gäller Hofstede kommersiella källor och när det gäller Hall och VWS statliga källor i ”sekulariserade” stater som USA och Sverige.

Eftersom det verkar finnas en hel del problem både i bruket av värdegrunder och i metodiken för att göra mer deskriptiva studier av normer och värderingar är det relevant att fråga vad man skulle kunna göra istället både ur vetenskaplig synpunkt och när det gäller geopolitisk konkurrens. Ett vetenskaplig/ deskriptivt huvudproblem är här abstraktion. De metoder som används måste ligga på lägre abstraktionsnivå än nationen, bli mer konkreta och specifika så att kulturvariation och kulturförändring kan beskrivas. Troligen skulle en sådan förändring också leda till att det blev svårare att använda beskrivningarna som överförenklande stereotypa begreppslika vapen, nationer emellan. En mer noggrann utredning av detta skulle emellertid kräva en separat redogörelse.

Referenser

- Allwood, J. (1982). Finns det svenska kommunikationsmönster? I *Vad är svensk kultur, Papers in Anthropological Linguistics* 9, University of Gothenburg, Department of Linguistics.
- Allwood, J. (1985). Tvärkulturell kommunikation. I Allwood, J. (Ed.) *Tvärkulturell kommunikation, Papers in Anthropological Linguistics* 12, University of Göteborg, Dept of Linguistics.
- Allwood, J. (1999). Are There Swedish Patterns of Communication? I H. Tamura (Ed.) *Cultural Acceptance of CSCW in Japan & Nordic Countries*, Kyoto Institute of Technology, pp. 90-120.
- Allwood, J., Franker, G., & Kós-Dienes, D. (1985). "Förförståelse och attityder i arbetslivet och skyddsfrågor", FAAS Projektrapport 1, *Papers in Anthropological Linguistics* 14, University of Göteborg, Dept of Linguistics.
- Allwood, J., Franker, G., & Kós-Dienes, D. (1988). "Värderingar, Attityder och Tvärkulturell kommunikation". I Allwood (Ed.) *Attityder och värderingar i kulturmöten*, *Papers in Anthropological Linguistics* 19 and KIM 6, University of Göteborg, Dept of Linguistics, 1-13.
- Benedict, Ruth (1946). *The Chrysanthemum and the Sword*. Houghton Mifflin. ISBN
- Bond, Michael H. & Pang, M. K. (1991): Trusting to the Tao: Chinese values and the re-centering of psychology. *Bulletin of the Hong Kong Psychological Society*, 26-27: 5-27.
- Core values <https://examples.yourdictionary.com/examples-of-core-values.html>
- Daun, Å. (1989) *Svensk mentalitet - Ett jämförande perspektiv*. Rabén & Sjögren. ISBN 91 29 59303 4
- Fang, Tony (2012). Yin Yang: A New Perspective on Culture. *Management and Organization Review*, Vol. 8, Issue 1, pp. 25-50.
- Hall, Edward T. (1973). *The Silent Language*. Anchor.
- Heberlein, Ann (2017). *In Sweden, we have the värdegrunden*. <https://ledarsidorna.se/2017/01/ann-heberlein-in-sweden-we-have-the-vardegrunden/>
- Hofstede, Geert (1980), *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Hofstede <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison>
- House, Robert J., Dorfman, Peter W., Javidan, Mansour, Hanges, Paul J. & Sully de Luque, Mary F. (2014). Strategic Leadership Across Cultures. *The GLOBE Study of Strategic Leadership Behavior and Effectiveness in 24 Countries*. Sage.
- Inglehart, Ronald & Welzel, Chris (2013). "The WVS Cultural Map of the World". WVS. Archived from the original on October 19, 2013. Retrieved 6 October 2014. <http://www.worldvaluessurvey.org/>
- Kluckhohn, Florence R. & Strodtbeck, Fred L. (1961). *Variations in value*

- orientations*. Evanston, IL: Row, Peterson
- Lehtonen, Jaako & Sajavaara, Kari (1985). "The Silent Finn". In Tannen, Deborah & Savill-Troike, Muriel (eds). *Perspectives on Silence*. Norwood, N.J.: Ablex. 193-201.
- Lpo 94: *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*
Lpo 94. Stockholm: Skolverket.
- Schwartz, Shalom H. (2012). "An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values". *Online Readings in Psychology and Culture*. 2 (1).
- Sefton, M. (2012). 'Sunt förnuft' som normaliserande konstruktionsredskap i polis-studenters tal om Polisens värdegrund. I: S. Lied & C. Osbeck (Red.). *Religionsdidaktisk arbeid pågår. Religionsdidaktikk i Hamar och Karlstad* (s.193-219). Vallset: Oplandske Bokforlag.
- Sefton, M. (2011). "Core Values Timeout": A Counter - Hegemonic Discursive Device in Police Jargon. I: L.E. Lauritz & M. Ghazinour (Red.). *Nordisk polisforskning - Konferensskrift från den tredje nordiska polisforskningskonferensen*, Umeå 2010 (s. 28 -50). Polisutbildningens skriftserie Nr 1. Umeå: Umeå universitet. Länk till fulltext: http://www.polis.umu.se/digitalAssets/82/82326_konferensskrift.pdf
- Triandis, Harry (2001). *Individualism and collectivism: Past, present, and future*. Routledge.
- Trompenaars, Fons & Hampden-Turner, Charles (2011-12). *Riding the Waves of Culture*. McGraw-Hill.
- Wieslander, M. (2016). *Den talande tystnaden. Utvärdering av anställdas uttrycksmöjligheter i polisområde Östergötland*. Polisen. Länk till fulltext: <https://polisen.se/PageFiles/640967/Rapport%20Interna%20samtalskulturer%2020160831.pdf>
- Wieslander, M. (2014). *Ordningsmakter inom ordningsmakten. Diskurskamp, dilemma och motstånd i blivande polisers samtal om mångfald*. Doktorsavhandling, Karlstad: Karlstad University Press. Länk till fulltext: <http://kau.diva-portal.org/smash/get/diva2:728544/FULLTEXT01.pdf>
<https://www.regeringen.se/artiklar/2016/12/vardegrundsdelegationens-uppdrag-slutfort/>
<https://klimatsverige.se/om-oss/vardegrund-syfte/> Nätverket KlimatSverige

Del II:
Värdeverkan
- tillämpningsinriktade
perspektiv

Grave memorials and memory sites on the internet as expressions of values in Sweden and Norway in late times

Anders Gustavsson

Introduction

As a cultural historian and folklorist, I have carried out research on varying themes and perspectives concerning death and dying in Sweden and Norway. My first studies were done in the 1960s and the 1970s about social distinctions in old cemeteries and about older burial customs and their survival, as well as their respective disappearance. One study concerned the disappearance of a very ancient funerary ritual in which guests drank a glass of wine or, in Norway, beer, in memory of the deceased and as a gesture of farewell just before the coffin was taken to the burial (Gustavsson 1980).

After the 1970s, I left the research field concerning death and dying for a long time. I noted, however, that an observable change occurred at the end of the twentieth century. This is in line with what the Danish sociologist Michael Hviid Jacobsen has found within social science after the 1980s. Then themes around death and dying could be brought to the fore instead of the earlier tabooing (Jacobsen 2009). In this new research situation I returned to study death and dying with an emphasis on the 1990s and the 2000s (Döden 2009). The research perspectives have been concentrated on individual symbols narratives and beliefs. The first study dealt with symbols of gravestones in cemeteries in Norway and Sweden in the 1990s (Gustavsson 2003).

Another study deals with bereavement expressed on the memorial sites for dead humans on the Internet. Emphasis is placed on the analysis of the contents of the messages. This study has been worked out within the interdisciplinary research network named Nordic Network of Thanatology (NNT) and Death Online Research Network (DORN), and Belief Narrative Network (BNN) within the global International Society for Folk Narrative Research (ISFNR) (www.isfnr.org).

It became important to compare the developments in Norway and Sweden. In the 1980s and 1990s I met no national comparisons within ethnology and cultural history. However, through such comparisons may it be easier to observe the characteristic traits between cultures. From the end of the 1990s I was active within a Swedish-Norwegian

border project under the title Cultural Encounters of the Borders (Gränsmöten 1999) and was able to observe many differences between these two neighbouring countries.

I Grave memorial symbols during the 1990s in Norway and Sweden

Gravestones constitute a physical and lasting expression bearing witness to a person's life after he or she has died. In this study I will concentrate on how dissimilarities between Norwegian and Swedish gravestones have been expressed and how one can attempt to explain them. Tendencies are studied through qualitative analysis in which one form of usage is more common in the one country than in the other.

1:1 Background

In a research project "Symbols of death", concerning pictural symbols and epitaphs on gravestones in Norway and Sweden, my focus has been on the 1990s. During this decade customs have become markedly changed in several respects. This is shown by the use of new pictural symbols.

The object is to interpret the pictures and epitaphs as symbols and expressions for human sentiments, thoughts and ideas. How has an increasing individualization in society as a whole been expressed on gravestones? A selection has been assembled through photographs of both innovative and traditional pictural symbols, texts and epitaphs in cemeteries.

1. The map shows localities and towns where fieldwork has been carried out in connection with the project "Symbols of death". The map was drawn by Torill Sand, Oslo.

The geographical point of the study consists of some seventy selected cemeteries in an area ranging from Göteborg, Sweden, to Oslo, Norway, both in cities and rural districts, along the coast and in inland agricultural and forested regions. In Sweden this concerned numerous parishes in the province of Bohuslän, in Norway portions of Østfold County (picture 1). The cities in which I have carried out fieldwork are Göteborg, Kungälv, Uddevalla, Lysekil and Strömstad in Sweden and Sandefjord, Halden, Fredrikstad, Sarpsborg and Oslo in Norway. The source material consists of photographs, observations and interviews with family members as well as with stonecutters and cemetery personnel.

I: 2 Norwegian and Swedish Legislation

Taking society's restrictions regarding graves in Norway and Sweden into consideration, it is obvious that the 1990s have seen a greater freedom of choice for the grave's leaseholder as to the shape of the gravestone as well as pictures, epitaphs and objects on the stone. Liberal legislation sanctioning this measure was passed in Sweden in 1990¹. A comparable law was passed in Norway in 1996, effective on 1 January 1997.

The Norwegian leaseholder, ("festeren" in Norwegian and "gravrättsinnehavaren" in Swedish) now retains the legal right to provide the grave with a burial memorial. The leaseholder is required to undertake proper maintenance of the grave². The material used shall be of a permanent character and require minimal maintenance³. The equivalent Swedish legal text from 1990 states: "The leaseholder of the grave determines the appearance and character of the grave. The proper authorities may, however, determine such limitations to the leaseholder's above-mentioned rights as are deemed necessary to the maintenance of proper grave culture"⁴.

Due to these uniform statutes in Sweden and Norway, national regulation became more standardized than earlier when local regulations and restrictions had greater consequence. The new legislation allowed for individual expression on the gravestones to a far greater degree than had been possible in the past.

I: 3 Norwegian characteristics

I: 3: 1 Bronze figurines instead of inscribed symbols

During the late 1980s and the 1990s bronze figurines fastened to the front or top of gravestones became popular in Norway. These could take the form of flowers, birds or wild animals, or even teddy bears, or of religious symbols such as figures of Christ or crosses. Bronze plates engraved with poems could also be affixed to the stone.

In some instances, a bas-relief bronze portrait of the deceased has been used. In

Vestre Gravlund in Oslo, I found the bronze portraits of two young people as well as that of an eight-year- old child who had died in 1997. I have not observed anything similar in Sweden. Norwegian stonecutting firms have various bronze figurines on display in order to assist family members in their choice of gravestone. I have not found anything comparable in Sweden. A stonecutter in Fredrikstad said that the use of bronze figurines and texts made up of bronze had been inspired by Continental fashions. During fieldwork in Paris in 2001 I could photograph many French bronze figurines. In Sweden, however, there are no clear signs of such inspiration having taken place.

*2. Fastening bronze letters to a gravestone at Johansen Monumenthuggeri A/S, Skjeberg.
Photo Anders Gustavsson.*

These differences between Norway and Sweden may most certainly be considered as expressing differences in fashion. In this case, one cannot observe any particular differences in opinions and beliefs. Sweden has in this instance not been equally amenable to change.

I: 3:2 More common use of devout pictural symbols and epitaphs

Visibly Christian pictures and epitaphs are far more usual in Norway than in Swe-

den, where secular and popular religious expressions lacking an obvious Christian character have a stronger position. Sociologist Curt Dahlgren defines popular religiosity as having themes that “convey the idea of an immortal soul or a better life in the here-after while not expressing a relationship to any institutionalized religion” (Dahlgren 2000:66).

The words “God”, “Jesus” and “Lord” or references to Bible texts are far more common in Norway than in Sweden. This is especially true not only of Østfold County where evangelical and revivalist congregations abound, but also of Oslo. The epitaph on the gravestone of a one-year old child from Sarpsborg who died in 1998, reads “Our little sunbeam ... Now your life is safe with God”. Adult Norwegians, too, are given texts of a biblical nature as, for example, a thirty-eight-year-old man from Sandefjord who died in 1990 and whose epitaph reads “I am the resurrection, and the life. John 11, 25”. In Fredrikstad one finds the epitaph “Blessed are they that die in the name of the Lord” concerning a 73-year-old man who died in 1991. Crosses encircled by rays of light, indicating a clearly Christian viewpoint, are quite often combined in Norway with a Christian text signifying a future life in Heaven, such as “Cast off the flesh, come to the Lord” on a gravestone dated 1993 in Enningdalen near the Swedish border.

Christian values are also more explicitly expressed in Norway, particularly with regard to an angel theme, than in Sweden. It is easier to construe underlying Christian values if the picture of an angel is combined with other Christian symbols. This can be found in Norway. A figure of Christ is not unusual on a Norwegian gravestone but is almost unthinkable in Sweden. A halo'd shepherd bearing a staff in his hand and watching over sheep is a recurrent theme in Norway and, to some extent, in Sweden. This refers to Jesus as being the Good Shepherd.

Expressions that suggest a reunion after death, for example, “We’ll meet again” are more usual in Norway. In Sweden such expressions usually apply to children’s and young people’s graves. In such cases it is, of course, far more difficult for relatives and friends to reconcile themselves to an irrevocable parting. This Swedish usage on some children’s and young people’s graves should be considered as the expression of a diffuse popular religiosity. Quotations from the Bible or hymnal occur only intermittently in Sweden. For the most part, it is only in Swedish regions, where Nonconformist churches are numerous, that one finds such epitaphs on lay persons’ graves. Elsewhere in Sweden such vaguely popular religious texts as “There is Something beyond the Mountain” (by poet Dan Andersson) or the original English text “Where the Roses Never Fade”⁵ are more usual. Secular texts also express thankfulness, feelings of loss or that the departed one lives on in the memory of family and friends.

3. Heart-shaped gravestone on the grave of an 18-year-old youth in 1999 from the town of Sandefjord. Two bronze angels, and also a teddy bear, placed in front of the stone, are combined with incised Christian symbols for faith, hope and charity (Dahlby 1968: 83, Ursin 1949: 85f). Text: "Our loved ... For ever in our hearts". Photo Anders Gustavsson.

The worldly and the sacred are combined in Norway in an entirely different manner than in Sweden, where worldly pictures and epitaphs more often appear alone. Persons who have worked in shipping can in Sweden have an anchor or a freighter depicted on their gravestones. The stone can even be shaped like an anchor. A symbol of a boat that in Sweden has become an occupational or recreational symbol (see below), can often be combined in Norway with a religious text comparing life to a sea voyage. In Sweden such a combination of the sacred and the worldly will be found only in revivalist areas. At Idd cemetery near Halden in Norway, a gravestone from 1995 contains the inscription "Guide your ship in Jesus' name". Another inscription states: "In the gloom of night Jesus' name shines out like a lighthouse" (figure 3). The darkness of death is lighted up by Jesus' name. In Norway the anchor being entwined with a cross also shows the merging of the sacred and the worldly.

4. A maritime design showing a ship at sea together with a lighthouse and the religious inscription "In the gloom of night Jesus' name shines out like a lighthouse". You also find a shining star to the left. Gravestone for a forty-three-year-old man at Vestre Gravlund cemetery, Oslo, 1986. Photo Anders Gustavsson.

According to my field observations, the cross has maintained its popularity in Norway to a far greater degree than in Sweden during the 1990s. The fact that use of the cross is more common than in Sweden should not necessarily be interpreted as evidence of a more explicit Christian foundation but also as expressing an awareness of the importance of traditions.

Black crosses have in Sweden begun to be more associated with death and grief, something negative, rather than with a Christian belief incorporating a conception of resurrection, something positive and bright. Because of this heightened association with death and sorrow, lessened usage of the cross during the 1990s in Sweden should not only be considered as expressing a growing secularization. It is not exclusively a matter of people having abandoned the Christian faith, but rather of the cross itself being perceived as having a different content than earlier.

Due to this conceptual modification, people have often felt that the cross has a somewhat dismal and serious character from which they wish to distance themselves in their encounter with death. This holds true for obituary announcements and funerals as well as gravestones. Other symbols are chosen instead, symbols that express a more positive view of death. As an agent for a stonecutting firm in northern Bohuslän stated in the 1990s: "People don't want crosses nowadays. They fancy a brighter symbol. They can choose a sunrise, for example, to show that the deceased sat and watched the sun rise. Even a bird or a flower that the deceased loved, lilies of-the-valley, for example."

Crosses encircled by rays of light, or so-called crosses of resurrection, have become the chosen Christian form of cross in Sweden, especially among revivalist church members. The cross of resurrection shows a white, sometimes gilded figure of Christ with hands outstretched as if crucified, encircled by a halo (figure 5).

5. A cross of resurrection for an elderly fisherman and his wife, deceased in 1999 and 1992 respectively, on the island Åstol. The couple belonged to the Pentecostal movement. Photo Anders Gustavsson.

I: 4 Swedish characteristics

I: 4: 1 Precedence between the sexes for positioning of the names

In Sweden, the man's name can still be placed in the foremost position on the left side, in keeping with older usage, and the woman's name to the right or the secondary position, even though he dies later than she did (figure 6). The man's name can also be placed above and the woman's name below, similarly indicating a difference in rank.

6. A woman's name has in 1996 been inscribed to the right and a space left on the left for her surviving husband's name. A crematorial urn gravestone decorated with a woodbine, the provincial flower of Bohuslän, in the coastal village of Hunnebostrand. Photo Anders Gustavsson.

This form of precedence between the sexes, which started to slacken off in Sweden during the 1990s, does not occur in Norway. There the one who dies first is named on the left and the other one on the right without taking consideration of sex, or the first to die is placed in the upper and the other spouse in the lower position on the stone. In this respect Norwegian practice has been far more neutral as to gender than has been the case in Sweden. Previously, however, the man's name was placed uppermost even in Norway. This usage was discontinued in Sandefjord some decades ago, according to the local and long-established stonecutting firm, Huseby. One may presume that the Norwegian equality debate, which has long marked the public sphere, can have contributed to Norway so definitively and much earlier than Sweden having discontinued this older usage which gives the man precedence over the woman. In this matter Sweden has been more tradition-bound than Norway.

I: 4: 2 Expressing the deceased's individuality

It would appear that in Norway the next of kin are less interested than their opposite numbers in Sweden in commemorating the deceased and in differing from their peers by means of the gravestone which they have erected. Instead, they select epitaphs and pictural symbols similar to those already chosen by others. This means that the individualistic elements, from the 1990s, have become more pronounced there than in Norway.

Next of kin in Norway has usually visited cemeteries and studied the stones and designs found there before making their choice. This has long been evident according to both stonecutting companies and cemetery personnel. A stonecutter in Fredrikstad told that "people are careful not to break any norms. A cemetery is not exactly the place where they want to be conspicuous". Relatives therefore follow the beaten path of tradition instead of finding variations that depart from what is normal. In this respect one might assume this to be a result of Norway having been, historically speaking, a far more equalitarian society with fewer social distinctions than Sweden. In a hierarchic and socially separate society, marking one's status becomes important. A cemetery can become an arena for this when sanctioned by the prevailing legislation. When self-realization becomes a desirable goal in a society, as is the case in Sweden in many respects, this can also be expressed in a cemetery through the choices made by the next of kin. Gravestones thus reflect the prevailing values of the surrounding society.

I: 4: 3 Regular care of family graves

One difference between Norway and Sweden that I have observed during fieldwork in cemeteries is that one does not meet as many Norwegians visiting their relatives' graves as one does in Swedish cemeteries. The persons whom I have interviewed in Sweden state that they, especially women, often visit their relatives' graves during the summer in order to care for flowers. This is particularly true of children's or young people's graves. I have not met with as frequent visits in Norway. It has, therefore, been impossible to carry out as many interviews in relation to the grave as in Sweden. Some Norwegians whom I have interviewed at other places than cemeteries, have said that visiting the grave itself has not been considered important. The memory of the deceased does not seem to be associated with the grave and with care of the grave to the same extent as in Sweden. This does not mean that remembrance of the deceased is less intense in Norway but that it is not as strongly related to the grave as in Sweden. The reasons for this difference are open to discussion. The clear Norwegian connection between the spiritual and the worldly (see previous discus-

sion) can have significance. The deceased's abode does not need to be linked solely to the grave but also to a more indiscernible existence unrelated to the actual grave. A more obvious secularization in this respect in Sweden could mean that the grave itself becomes the site linked to the deceased and to the remembrance.

Another factor that has significance, is that surviving relatives in Norway oftener than in Sweden pay cemetery personnel to care for the grave. A burial trust is established and the relatives are thus freed from both any practical care and also any motivation for regular visits to the grave. A cemetery employee in Fredrikstad stated: "It is more and more usual that we cemetery employees are paid to take care of the grave. ... Burial trusts have become more popular in recent years. There are more and more of them. In other words, people pay money, for example, 10,000 crowns (figure 7).

7. A cemetery employee caring for a grave covered by a burial trust in the town of Sandefjord in 2001. Photo Anders Gustavsson.

I: 4: 4 Use of occupational symbols

During the 1990s, use of pictural symbols for many more occupations grew in popularity in Sweden, whereas this was more seldom in Norway. The horses and tractors that are popular in Sweden are completely lacking in Norway as are symbols for the various crafts. Fishing boats, which have become increasingly common on gravestones on the coast of Bohuslän, can be found only in a few cases in my Norwegian area of study. Swedish musicians can have a musical instrument or an artist can be given

an oil colour brush. Other occupations, too, which occur in cities and small towns can be represented with a symbol on the gravestone. This is also common among workers and craftspeople and not only among the middle and upper classes.

8. *The figure of a woman with a halo and a pair of tongs in her hand has been inscribed on the gravestone of a middle-aged woman dentist who died in 1997 and was buried at Svarteberg cemetery. This is the attribute of the dentists, the saint Appolonia (Nilsén 1986). The gravestone is shaped like a tooth.*

Photo Anders Gustavsson.

While occupational symbols are not common in Norway, occupational titles are used there more often than in Sweden. Such examples are “Captain” or something similar for those who have been to sea. This does not apply solely to high status occupations, such as teaching, building or dentistry, but also to shoemaking. In Norway one could still observe the title “Doctor” inscribed on gravestones during the 1990s, while comparable Swedish examples could not be dated to later than in the 1980s. This is an additional example of how the established order is not rejected to the same extent as in Sweden. There almost no inscribed occupational titles dated to the 1990s can be found. The few examples apply to the very aged.

Occupations have, however, begun to be represented with pictural symbols during the 1990s. Men who have been employed in public service can have the symbol of the enterprise in question, for example the Telephone Company, placed on their gravestones.

Younger or middle-aged Swedish women who have died have in some instances had an occupational symbol on their gravestones, as in the case of a middle-aged dentist in Svarteberg (figure 8). We are then dealing with a younger generation of women for whom work outside the home has become more common than was previously the case. No equivalent whatsoever can be found for this usage in Norway. Instead of pictural symbols, occupational titles could be inscribed on gravestones of younger deceased women, as for example, “Førskolelærer” (Kindergarten teacher) for a forty-year-old woman who died in the town of Sandefjord in 1991.

I: 4: 5 Increased usage of leisure time symbols

Modern leisure time had many expressions on Swedish gravestones during the 1990s. This applies especially to city dwellers. Leisure time or recreational symbols apply especially to the many masculine fields of interest, such as are sailing, leisure time boats, sports fishing or sporting activities such as soccer, tennis, ice hockey or horse racing.

In some cases, women's interests can also be expressed. A palette and brush can indicate the woman's interest in art and amateur painting. It appears to be most usual that a woman who dies at a younger age is given a leisure time symbol on her gravestone. At Sigelhult Cemetery in Uddevalla, a woman who was born in 1960 and died in 1995, has a grazing horse on her gravestone.

Just as in the usage of occupational symbols, symbols for modern leisure time and sports activities have not as yet found a definite expression on Norwegian gravestones. The absence of explicit leisure time symbols should be seen in connection with the fact that personal expression on gravestones and use of innovative symbols has not been as widespread in Norway as in Sweden. One has instead been more attentive to traditions and interested in preserving older usage. The grave has been an arena where relatives prefer to take the usage elsewhere in the same graveyard as a model and to make no effort to differ from these others.

I: 4: 6 Choice of innovative symbols by next of kin or also by the deceased prior to death

In Sweden the next of kin usually submit proposals for symbols, epitaphs and stones, after which the stonecutting firm attempts to fulfil them, initially by the use of sketches and drawings. In actively proposing their own ideas, the next of kin are able to emphasize individual details in the deceased's life.

One also finds examples from different social strata in Sweden of the deceased having expressed his or her own wishes for the gravestone. They think of their future memorization during their actual lifetime. An example is the older model Volkswagen, which was placed on the gravestone of an auto salesman from Ljung in 1999, as he himself had requested during his lifetime. The link to his occupation was to be clearly indicated after his death. The design of waving curtains in a window found in Ramneröds cemetery in Uddevalla is associated with the expressed desire of the deceased who had owned a drapery.

Norwegian stonecutting firms play a more active part in making suggestions. If not, the next of kin will often choose more traditional symbols with which they are already familiar.

I have not found any examples in Norway of the deceased having expressed any preferences concerning the appearance of the gravestone previous to his or her

death. Relatives, on the other hand, are quite often influenced by the gravestone producers. The need to emphasize the individuality of the deceased does not appear to be as urgent in Norway as in Sweden. A collective way of thinking, in the sense of unhesitatingly doing as others have done previously, is obvious.

II Beliefs on the Internet during the 2000s

Research on material obtained from the Internet has begun to attract attention of cultural scientists during the 2000s. This is seen in, inter alia, articles in the annual *Ethnologia Scandinavica* from 2009 (Palmgren 2009) which discuss questions related to the use of the Internet as a research source. Of interest is also the anthology *Digital Storytelling* edited by the Norwegian sociologist Knut Lundby in 2008. Society International of Ethnology and Folklore (abbr. SIEF) published the anthology *Shaping Virtual Lives* in 2012. The term “Netnography” is emerging (Kozinets 2010, Berg 2015) but also online ethnography (Hine 2015). Death Online Research Network started in the beginning of the 2010s and arranged its first symposium in 2014, the second in 2015 and the third in 2017. Its aim is to “study how dying, death and the afterlife is mediated and expressed online” ([https://pure.itu.dk/portal/en/activities/death-online-research-network\(b1671615-c1c2-48ce-8b58-c9cec7f82e7f\).html](https://pure.itu.dk/portal/en/activities/death-online-research-network(b1671615-c1c2-48ce-8b58-c9cec7f82e7f).html)).

In this new research situation, I began to study memorial sites on the Internet. These are a new form of expressing grief and memories about the deceased relatives and friends. Since messages and imaginary conversations are published on the Internet, they are also accessible to outsiders, acquaintances as well as strangers, including scholars. In the sample of such websites, I have studied those that are open to the public. Respect for anonymity is vital. I have avoided those that are available only to a limited circle or those which require the guest to log on. These websites were set up by people, for the most part by women, who had suffered extreme grief in their immediate relationships. Messages about one and the same deceased person can continue over several years in connection with, for example, birthdays, name days and anniversaries of the dead ones.

Memorial sites have undergone an explosive development during the 2000s. In 2008, there were about 600 websites of this type in Sweden (Minnesplatser 2008). Memorial pages on Facebook have started to appear; the Finnish anthropologist Anna Haverinen has called attention to these in both Finland and the USA (Haverinen 2015: 6-22).

My research deals with websites that became available during 2009 and later on in the 2010s in Norway and Sweden, with the most extensive material being found in Sweden⁶. My aim is to compare the situation in these two countries regarding the question: What concepts of afterlife are expressed? The question focused upon is the belief in something posthumously supernatural, and not primarily the rational expression of

grief such as remembrance, loss and love. What differences and/or similarities between the countries can be noted on memorial sites? What can be the causes for these differences? Innovation acceptance is contrasted with the preservation of traditions.

Conducting the study on a regional basis in Norway and Sweden has not been possible, because the residences of the deceased and the writers are seldom noted; nor has it been possible to gain any knowledge of the writers' social statuses.

The Internet can serve as a public sphere providing welcome relief when struggling to endure the difficulties of the grief process. Mourners can sit at their PCs in the privacy of their homes and express their innermost feelings and beliefs and communicate them to a large number of mostly unknown people. The writers do not need to meet them physically but can still receive responses and sympathy.

II: 1 Afterlife in Heaven

The concept that the deceased are somewhere in heaven is more common in messages in Sweden than in Norway. There they can meet with others who have died and live together with them. In their messages in guest books, other mourners can express hopes that their various relatives will be able to meet one another even if they were not acquainted during their earthly lives. A new fellowship that is comprehended to be real and similar to earthly life is assumed to occur after death. The life that is conceived of in the conceptual world is a very concrete and pleasant one. There are never negative concepts of the existence in heaven. The deceased are believed to be able to continue practising their activities in heaven. This can relate to motocross such as Marcus loved until his death in 2008 at 23 years of age. A message about him said: "We hope you're happy there among the angels and that you do a lot of motocross racing". A photograph of the young man on his bike is included.

Doubt or absolute denial of any form of existence after death is extremely rare in the messages. Even in those cases where relatives disapprove of contact with any form of religion, incidents of death among the very young can lead to a belief that the deceased still lives on in some way. One's conception of the world can change when a sudden death occurs in one's own immediate circle. New ideas can arise in a sudden and demanding situation. It seems impossible to believe that everything quite simply has stopped. This is especially true with regard to deaths among children and young people who are expected to have a long life ahead of them. Such spontaneously arising and completely new ideas occur in the messages expressed by the Swedish mother of Max and Saga who were murdered in 2008. This non-traditional, non-Christian belief has come to light in the postmodern, secularized Sweden. It is part of a conceptual world that the afflicted persons can create in order to find some form of consolation. This type of individualism is characteristic of neo-religious trends (Sælid et al. 2005).

II: 2 Opportunities for Contacts with the Deceased

The idea that the deceased can be contacted by the living who can even communicate their messages to the deceased on a computer is often expressed in memorial sites especially in Sweden. It is even believed that the deceased can have a computer. A mother living in the town of Sandviken wrote to her deceased son: "I think of you all the time and wish that I could telephone you and hear your voice. Now I'll send this mail up to heaven instead and hope that it reaches you. If you want anything, my dearest boy, I'll be sitting here at my computer for a while every day". The material technical possibilities of this life are thus transferable to the afterlife existence. Also, when the deceased are in heaven, they are often believed to watch over and protect their friends and relatives.

9. Angels guard the stairs that the dead use to climb up to heaven ([www. till-minneav.se/showPage.php?id=.344](http://www.till-minneav.se/showPage.php?id=.344), no longer available).

The concept of a reunion with the deceased sometime in the future often appears in the messages. Camilla wrote to her "pal" Andreas who died in 2008, 23 years of age: "I know that when I look up towards heaven I am certain that you are sitting there and looking down and keeping all your friends out of trouble, because your friends have always been important for you". The word know instead of believe suggests that Camilla is very convinced about the truth of what she writes. A new existence and fellowship can begin that will never end. Finiteness is replaced by the everlasting, and joy is restored supremely. This is something to look forward to as a consolation in one's state of grief.

Some messages speak of how the deceased appeared in a dream for a relative. A Norwegian woman declared that she met her husband Christoffer in a perceptible

manner several times in dreams. She wrote: “This is the fifth time I have had this dream. ... I am so thankful for the moments Christoffer and I have had together. How I felt that he was really there. How I felt his weight resting on me. That I really felt that he was there, not gone away as so many say happens when someone dies. He was there and he rested on me. I could feel with my whole body just how calm he was. And that calmed me too. Calmed my grief for a moment, let me see where he was and how he was. I didn’t want him to let me go. I wanted his arms around me forever”.

II: 3 Meetings with angels and other divine beings

Belief in angels occurs in the messages very often. In order to enter their world, the deceased must climb an endless stairway that is depicted in some of the messages (figure 9). The meeting with angels is described in a clearly positive context for the deceased. Thus, when Richard died in 2008 at 27 years of age, his cousin Laura wrote: “Your last journey to heaven has taken place and a lot of angels carry you there on their wings”. The deceased can also speak in poetic form about how happy they are among angels. When Marcus suddenly died in 2002 at 20 years of age, his mother Mari-Anne wrote poems in which her son spoke to her from heaven. Because it is so good to be “where angels dwell”, Marcus’s mother believes that her son “will have a wonderful birthday party up there with the angels. I can see how you smile and laugh on your special day”. This was written on Marcus’s twenty-fifth birthday in 2007 (www.tillminneavmarcus.dinstudio.se). If angels are presented as beings of a supernatural or divine character, they are described in terms of neo-religious New Age conceptions (Kraft 2011). Neither darkness nor punishment occurs after death, which is fully in line with present-day neo-religious movements.

10. "Wishing you angel-blessings today and always" (www.minneaveh-line.blogg.se).

There are, however, instances when in addition to angels, God and Jesus are mentioned. This is seen as a highly positive factor for the deceased. A conception that is also used is that the deceased is a gift or a loan from God. Numerous Norwegian messages state that a person's life is a loan from God which He can reclaim sooner or later. God and Jesus are mentioned more often in Norwegian than in Swedish messages. This is especially noticeable in messages written by teenagers. When a Norwegian boy Trond was killed in a traffic accident at the age of 15, three girls from his class wrote: "God loves to pick flowers, and now he has picked the best one, that's you, Trond". Several other school friends mentioned God in their memorial messages about Trond.

Numerous Norwegian messages state that a person's life is a loan from God which he can reclaim sooner or later. When Johanne, aged 15, died in a traffic accident in 2004, Elin wrote a poem to her parents in which God speaks. The poem begins: "For a time I've loaned you (i.e. the parents) a child of mine, said God, love her while she is on earth, and weep when she receives word. To return to me again".

At the same time there are some instances in Norway of a certain criticism being directed towards God. When the above-mentioned Johanne died in 2004 in a traffic accident, one of her school friends wrote: "God needed her in heaven. God was wrong, he was just unknowing". Criticism of this kind might be taken to indicate that God and even Jesus are more present in the human sphere of concept in Norway than in Sweden. In crisis situations it may therefore be easier to mention and approach God in Norway than it would appear to be in Sweden.

II: 4 The Deceased as Angelic Beings

A common concept in the Swedish messages is that children and young people become angels after death. This is in striking contrast to earlier beliefs according to which the deceased were supposed to be souls, not angels. The British sociologist Tony Walter has detected the same tendency in England (Walter 2011). Mothers of dead children call themselves "Mothers of Angels" in the Swedish messages. In addition, the deceased are glorified when they are described as the very best, finest or prettiest angels in heaven. One of Johan's sisters wrote when he died in 2008 at 21 years of age: "You are the most beautiful angel. ... God probably needed you". The deceased can continue to spread joy and humour in heaven just as they had done on earth. For example, when Anders died suddenly at 45 years of age, his wife wrote:

All the angels are going to experience your good humour; the winds will spread the sound of angels laughing at your jokes. (www.tillminneav.se/showPage.php?id=683)

Belief in angels can exist even if one does not believe in God. In Sweden, one obser-

ves a kind of diffuse religiosity characteristic of a New Age way of thinking distinct from the Christian dogmas about death. It glorifies individuals and extols the bliss of an afterlife existence free from any punishment. The folklorist Bente Gullveig Alver has shown that earlier conceptions of a guardian angel have been greatly changed in modern neo-religiosity to become the angelic wings that human beings themselves receive (Alver 1999).

Memorial websites dedicated to the deceased generally contain far more traditional Christian conceptions in Norway than in Sweden. In Sweden, we can observe more of a diffuse, general religiosity that reminds of New Age modes of thought in which individuals and the brightness of a coming existence have a prominent position.

It can be difficult to give an explicit answer as to why former traditions associated with the deceased in general have a stronger position in Norway. A more obvious degree of secularisation clearly plays a certain role in Sweden. Another factor is individualism that is more evident in Sweden than in Norway. This is also visible in the choice of symbols on gravestones in Sweden and Norway in recent times (see above).

I have conducted a special study of memorial websites relating to suicidal acts. Such sites contain clear differences between Norway and Sweden.

11. This picture was published on a memorial website for Ehline, who committed suicide in 2007, at the age of 31. The text reads: 'May angels watch over you' (www.minneavehline.blogg.se).

Despite their sorrow, sense of loss and shock, some Swedish statements and guest book messages show that close relatives find comfort in believing that the person who died through suicide could have come to a different existence after death. It is believed to be better than the life the deceased once had and consciously chose to leave. This new existence is, however, conceived of as being diffuse. In Sweden, the surviving relatives are also believed to be able to make contact with the deceased in

the latter's new existence. Numerous messages mention the probability of a reunion between the surviving relatives and the deceased in some vague future. The deceased can also meet angels in the afterlife who care for them. They can as well be conceived of as being angels. A glorification of the deceased often occurs in which the latter is seen as being the best angel that can be found.

In Sweden, the differences between suicides and other deaths have largely been wiped out. A certain standardisation has taken place. Equality, not differentiation, concerns all, according to the dominant political and media norms. In order to achieve equality, former boundaries separating people must be broken down. As ideas of equal worth for all people have become the great ideal, this is also expressed on the memorial websites for the deceased.

Norway is more restrained when it comes to expressing oneself about suicide. One does not encounter conceptions of an existence after death for those who have committed suicide. Glorification or expressions of honour are unthinkable, since this could lead to others being tempted to commit suicides. In Sweden, however, there is a clearly expressed conception about how messages on memorial websites can prevent suicide in that they show the unfortunate effects this has on the closest relatives. There are a number of visitors on Swedish guest books relating to suicide, who write that what they have read about suicides on the memorial websites encourages them not to take their own lives. They have gained a clear understanding of how much suffering a suicide causes to the closest relatives and friends.

In Norway scepticism towards memorial websites for suicides has been expressed fairly often, since it is thought that they could tempt others to commit suicide. I have not encountered similarly critical statements about memorial websites in Sweden. The Norwegian material consisting of memorial websites about suicide is quantitatively scanty as compared to what exists in Sweden. This indicates that the former tabooing of suicide containing elements of shame is obviously greater in Norway than in Sweden. The stability of tradition is clearly more evident in Norway.

Criticism against suicide is even stronger in Norway than in Sweden. The words 'egoism' and 'cowardice' related to the deceased are conceptions that I have encountered only in Norway.

III: Innovations and traditions, individuality and collectivity

III: 1 Grave memorials

In a summing up, I will indicate how both innovations and past traditions have influenced the choice of symbols on grave memorials in Norway and Sweden.

If we first consider innovations in Norway, it is clear that bronze figurines, in-

cluding portraits in bronze, were introduced on gravestones, without having any distribution at all in Sweden.

Norway was gender neutral far earlier and more consistently than Sweden, as is shown when the name of the spouse who first died, irrespective of sex, was inscribed to the left or higher up on the gravestone, which is the primary position. Sweden has been more tradition-bound in this respect.

Religious pictural symbols and epitaphs are more common in Norway than in Sweden. This is more indicative of a greater awareness of tradition than of a greater regard for religion. This is especially noticeable concerning the cross. A greater concern for traditions in Norway has contributed to the cross being retained to a greater degree than in Sweden. In Sweden innovations have consisted of the use of more cheerful and worldly symbols. This can be considered an expression for an increasing secularization and a diffuse popular religiosity.

Something that points towards a greater religious consciousness in Norway, is that worldly pictural symbols fairly often are combined with clearly Christian pictures or epitaphs. The symbol of a boat or ship, which in Sweden indicates occupational or leisure time interests, is in Norway combined with a religious inscription in which life is presented as a voyage.

The deceased's individuality has become more emphasized in Sweden. Surviving relatives in Norway are not as interested in emphasizing the special characteristics of their own dearly departed through the grave memorial. They are more concerned with copying the symbolism and epitaphs that others have used previously in cemeteries visited. In this way one follows along in traditional directions instead of searching for variations and news. A collective mentality makes itself felt rather than an individualistic one. The gravestone is not considered a proper place for calling attention to oneself. In this we can see the effects of Norway's having had a more equalitarian society than has Sweden.

The variety in choice of symbols and epitaphs is in this way more obvious in Sweden. This is shown by the use of new symbols for occupations and for modern leisure time activities, especially concerning men. In Norway, however, professional titles are still written out with lettering in keeping with older traditions. When self-realization has become a goal of the society, this can also be expressed in cemeteries, as is the case in Sweden, thus reflecting values in the surrounding society.

Such increasing individualism and efforts at self-realization can also explain why next of kin in Sweden become so engaged in the choice of gravestone, pictural symbols and possible inscriptions. This is in marked contrast to Norway. There are also several instances in Sweden, again in contrast to Norway, of the deceased having made suggestions as to symbols for the gravestone in order to indicate the individuality of his or her own life.

III: 2 Memorials on the Internet

Regarding memorials on the Internet the changes can be very different in varying national contexts. This is clearly visible in the comparison between Norway and Sweden. Tradition is the opposite of changes. In Norway the vision is primarily directed backwards, relating to traditions, and in Sweden forwards, in the direction of changes. Sweden features a marked tendency to adopt innovations. One factor behind this is the stress on individuals in Sweden. The messages posted on the websites are both shorter and less emotional in Norway than in the case of their counterparts in Sweden, who observe more a diffuse religiosity that reminds of New Age modes of thought. In Sweden people tend to regard what is new as being positive, to focus on cheerful events emphasised by the media. The result can be that one covers over anything that is sorrowful. Life's darkest moments can be given a brighter shape. In this respect, Norway can be seen as being more realistic in its preservation of older traditions and in not merely rejecting life's darker sides.

Notes

1. Statute on Burials and Burial Regulation of 6th December 1990. *Svensk författningssamling* (Swedish Legislative Compilation) 1990 no. 1144.
2. Statute 32, chapter 3, section 15, *Norges Lov* 2000: 2379.
3. Chapter 1, section 21-22, *Norsk Lovtidend* (Norwegian Law Gazette) 1998 1: 55.
4. Statute on Burials, chapter 7. Grave Law section 26. *Svensk författningssamling* 1990 no. 1144.
5. "Where the Roses Never Fade", by Jim and Elsie Black. *Andliga vissångboken* (Spiritual songbook) 1989:18.
6. My sources are recorded in Gustavsson 2011: 161 and were accessed 1 April 2011.

Internet Sources

www.bloggtoppen.se/tema/sorg/, no longer available
www.englesiden.com, last accessed on April 9, 2013
www.etbarnforlite.no/Menysider/nyheter.htm, last accessed on April 9, 2013
www.evigaminnen.se/minnessida/, last accessed on April 9, 2013
www.forum.smartmamma.com/showthread.php, no longer available
www.hakrilas.no, last accessed on April 9, 2013.
www.hem.passagen.se/anglaforum, last accessed on April 9, 2013
www.hem.passagen.se/anglaringen/, last accessed on April 9, 2013
www.hvilifred.no/index.php?id, last accessed on April 9, 2013.
www.isfnr.org, last accessed on April 9, 2013.
www.kanalen.org/barn-i-minne/sidor.html, last accessed on April 9, 2013, no longer available

www.livetefterdoden.com, no longer available
www.bloggaggratis.se, last accessed on April 9, 2013
www.metrobloggen.se, last accessed on April 9, 2013
www.minneavehline.blogg.se.
www.minnelunden.no, last accessed on April 9, 2013
www.minnesljus.se, last accessed on April 9, 2013
www.minneslunden.se, last accessed on April 9, 2013
www.minnessidan.se, last accessed on April 9, 2013
www.mista.se, last accessed on April 9, 2013
www.samsorg.se, last accessed on April 9, 2013
[https://pure.itu.dk/portal/en/activities/death-online-research-network\(b1671615-c1c2-48ce-8b58-c9cec7f82e7f\).html](https://pure.itu.dk/portal/en/activities/death-online-research-network(b1671615-c1c2-48ce-8b58-c9cec7f82e7f).html).
www.smaanglar.org/, last accessed on April 9, 2013
www.sorginfo.se, last accessed on April 9, 2013
www.tillminneav.se, last accessed on April 9, 2013
www.tillminneavmarcus.dinstudio.se
www.tillminneav.se/showPage.php?id=.344, last accessed on April 9, 2013, no longer available
www.vimil.se, last accessed on April 9, 2013
www.vsfb.se/main/page, last accessed on April 9, 2013

References

- Alver, Bente Gullveig 1999: *Fra englevagt til englevinger. Myte, magi og mirakel i møte med det moderne*. Oslo.
 Berg, Martin 2015: *Netnografi: Att forska om och med internet*. Lund.
 Dahlby, Frithiof 1968: *Symboler och tecken*. Stockholm.
 Dahlgren, Curt 2000: *När döden skiljer oss åt ... Anonymitet och individualisering i dödsannonser: 1945-1999*. Stockholm.
Digital Storytelling. 2008. Lundby, Knut (ed.). Bern and Pieterlen.
Döden speglad i aktuell kulturforskning. Ed. by Anders Gustavsson. 2009. Uppsala.
Gränsmöten. Kulturhistorisk antologi för Bohuslän, Dalsland och Østfold. 1999. Ed. by Rolf Danielsson & Anders Gustavsson. Strömstad.
 Gustavsson, Anders 1980: *Minnesdrickning vid begravning*. Uppsala.
 Gustavsson, Anders 2003: *Gravstenar i Norge och Sverige som symboler för känslor, tankar och idéer i vår egen tid*. Oslo.
 Gustavsson, Anders 2011: *Cultural Studies on Death and Dying in Scandinavia*. Oslo.
 Haverinen, Anna 2015: Facebook, Ritual and Community - Memorialising in Social Media. *Ethnologia Fennica*.

- Hine, Christine 2015: *Ethnography for the Internet: Embedded, Embodied and Every day*. London.
- Jacobsen, Michael Hviid 2009: Den femte fase – med Philippe Ariès ind i det 21. århundrede. In: Anders Gustavsson (ed.) *Döden speglad i aktuell kulturforskning*. Uppsala.
- Kozinets, Robert V. 2010: *Netnography. Doing Ethnographic Research Online*. Los Angeles.
- Kraft, Siv Ellen 2011. *Hva er nyreligiøsitet*. Oslo.
- Minnesplatser på nätet. 2008. *Dagens Nyheter*, 6 October.
- Nilsén, Anna 1986: *Program och funktion i sentida kalkmåleri. Kyrkmålningar i Mälارlandskapen och Finland 1400-1534*. Stockholm.
- Norges Lover 1685-1999*. 2000. Oslo.
- Norsk Lovtidend. Avd. 1*. 1998. Oslo.
- Palmgren, Ann-Charlotte 2009: Bodily Lives in Virtual Worlds. *Ethnologia Scandinavica. Shaping Virtual Lives. Online Identities, Representations, and Conducts*. 2012.
- Krawczyk-Waasilewska, Violetta, Theo Meder & Andy Ross (eds.). *Lód'z*.
- Svensk författningssamling 1990*. 1991. Stockholm.
- Svensk författningssamling 1999*. 2000. Stockholm.
- Saelid Gilhus, Ingvild & Lisbeth Mikaelsson 2005: *Kulturens refortrylling. Nyreligiøsitet i moderne samfunn*. 2nd edition. Oslo.
- Ursin, J. 1949: *Kristne symboler. En håndbok*. Oslo.
- Walter, Tony 2011: Angels not souls: Popular religion in the online mourning for British celebrity Jade Goody. *Religion*, Vol. 41 (1), pp. 29–51, <http://dx.doi.org/10.1080/0048721X.2011.553138>.

Hur påverkar vårt välstånd och våra värderingar vår välfärd?

John Fletcher

Förändringar sker allt snabbare i förutsättningarna för våra liv. Det leder till att vi svenskar behöver granska – och anpassa – de värderingar och förväntningar vi har med oss från 1900-talet. Anpassningen kan ske på ett ”kontrollerat” sätt enbart om var och en av oss förstår vad som pågår och formar sig en egen uppfattning om vilken sorts framtid hen vill leva i – och agerar. Detta innebär att många av våra värderingar, av våra livs självklarheter, behöver lyftas fram och utvärderas. I den processen behöver individen, snarare än kollektivet, ställas i centrum.

Vilka är då dessa förändringar?

Förändringar som ger nya ’spelregler’:

För det första har mänskligheten gjort fantastiska framsteg när det gäller att minska ofrihet och fattigdom i världen^{1/}:

- För 200 år sedan levde 95 procent av världens befolkning i extrem fattigdom. I dag lever ”bara” 10 procent i den situationen, och de extremt fattiga blir allt färre.
- Det tillgängliga antalet kalorier per jordinneväsnare har ökat med över 30 procent sedan 1961, samtidigt som befolkningen ökade från 3 till 7,5 miljarder.
- Hälften av världens människor lever i dag i länder med en BNP per capita över 100.000 kronor.
- En snabbt växande andel av alla människor lär sig läsa och får tillgång till Internet.
- Andelen män som dog till följd av krig och krigsliknande våld i hela världen har aldrig varit så låg som under 1900-talet.

För det andra har nya kunskaper om hur vi människor fungerar gjort att de värderingar, den människosyn, som ligger bakom dagens välfärd behöver ifrågasättas.

För det tredje kommer Sveriges ställning i världen att förändras när Västvärlden snart har bara 10 procent av världens befolkning – och vi i ekonomiska termer är jämställda med resten av världen. De förändringarna kan komma inom 40 – 50 år.

För det fjärde leder det ökade välståndet till att födelsetalen faller brant. I Västlandet ligger vi redan under de 2,1 barn per kvinna som krävs för en stabil befolkning och resten av världen är på god väg ner till samma nivåer. Vid kommande sekelskifte kan det globala födelsetalet komma att ligga under 2.1.

För det femte leder den ökande kunskapen om hur andra människor lever (tillsammans med pågående krig) till en ökad migration.

Den här utvecklingen kräver att vi förändrar våra värderingar. I bästa fall kan det vi lär oss i vår egen anpassningsprocess underlätta samma processer i andra länder.

Hur ser det välfärdssystem som påverkas av förändringarna ut?

Välfärd 1.0

Begreppet 'Välfärd 1.0' används för att sammanfatta det svenska välfärdssystemet år 2016, med de bakomliggande värderingar och den människosyn som präglar systemet.

<i>Område</i>	<i>Omfattar</i>	<i>Andel av tot. off. utgifter</i>
Off. förvaltning	Inkl. SIDA	13,4
Försvar	Militärt och civilt	2,4
Samh.-skydd, rättsväsen	Polis, brand, domstolar, fängelser, . . .	32,6
Infrastruktur, ek frågor	Gruvor, transport, kommunikation, jord- o skogsbruk,	8,0
Hälso- och sjukvård	Vårdcentral, sjukhus, läkemedel, . . .	13,9
Utbildning	Allt från grundskola till universitet	13,4
Socialt skydd		41,7
sjukdom, funktionshinder	Sjukersättning, funktionshinder, . . .	8,7
ålderdom	Ålderspension, äldreomsorg, hemtjänst, . . .	20,8
efterlevande		0,6
familj/barn	Föräldraledighet, vab, . . .	5,0
arbetslöshet	A-kassa	2,6
boende		0,6
övrigt socialt skydd		3,4
(Summa Välfärd 1.0)		(69)
Övrigt	Miljöskydd, bostäder, rekreation, kultur, religion,	4,0

Tabell 1. Så här såg Sveriges offentliga utgifter ut år 2016 ("välfärdskostnaderna" är kursiverade).

'Hälso- och sjukvård' slukade tillsammans med 'sjukdom, funktionshinder' nästan

490 miljarder kronor, och 'ålderdom' (pensioner, äldreomsorg, hemtjänst mm), 453 miljarder. Det är de posterna som kommer att påverkas mest av åldrandet – och de kräver redan i dag ca 43 procent av 'samhällets' totala utgifter.

Framstegens konsekvenser

De viktigaste skälen till utgiftsökningarna är att Sveriges befolkning blir allt äldre och att den globala migrationen växer.

Åldersstruktur

Förändringen går fort. När min dotter Christina föddes år 1971 fanns det 24 personer i yrkesverksam ålder (20 – 64 år) för varje person som var 80 och äldre. När hon själv fyller 80 kommer det att finnas sex.

Den svenska åldersstrukturens utveckling ser ut så här (åldersgrupperna ställs i relation till hela den svenska befolkningen):

Tabell 2. Olika åldersgruppers andel av Sveriges befolkning 1860 – 2100.

Andelen unga har sjunkit brant under de senaste 150 åren och fortsätter sjunka, medan andelen 65 + stiger rejält. Den mest kostnadskrävande åldersgruppen, 80 +, är också den snabbast växande.

År 2010 publicerade Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) skriften *Framti-*

dens utmaning – Välfärdens långfristiga finansiering²/ där man gjorde en framskrivning av de svenska välfärdskostnaderna på grundval av den ändrade åldersstrukturen. Man drog slutsatsen att Välfärd 1.0 kommer att behöva 200 miljarder kronor extra år 2035 för att vi ska kunna behålla vår relativa välfärdsnivå.

Invandring

Sverige har alltid behövt invandrare. I dag behöver vi dem mer än någonsin. Enligt SKL skulle vi behöva 300.000 invandrare om året under de närmaste tio åren för att behålla 2010 års åldersstruktur – och redan den strukturen var en tung belastning på Välfärd 1.0.

Den allt mer lättillgängliga informationen om globala förhållanden samverkar med de pågående krigen till att allt fler människor söker sig till länder där de hoppas finna ett bättre liv. Sverige (och Europa) försöker begränsa flödet, men migrationstrycket kommer knappast att avta.

Under 1993 - 2012 kom i genomsnitt 25.000 asylsökande till Sverige varje år. Under 2013 - 2015 kom det 100.000 om året. De invandringsbegränsningar Sverige införde i slutet av 2015 har minskat antalet mottagna asylsökande – men flyktingtrycket över Medelhavet har inte minskat:

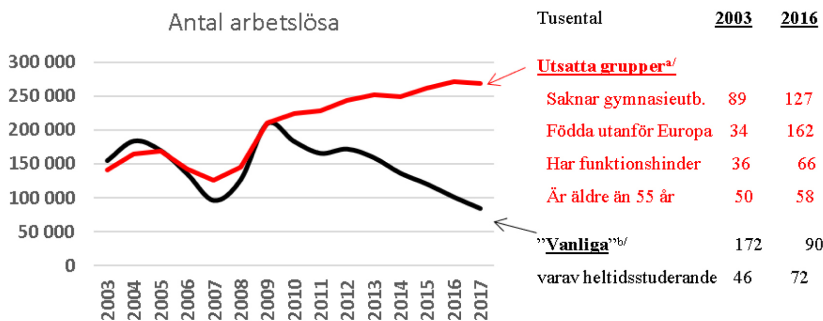

Tabell 3. Migrationsverkets prognos hösten 2018 ser ut så här³. Innebörden av prognosalternativen är snarast: "Vi vet inte".

Vi behöver tänka igenom hur vi ska förhålla oss till detta invandringstryck. Hittills har vi visat en betydande brist på realism. Se till exempel på hur många det är som

har svårt att hitta ett jobb – och på hur vi på formalistiska grunder visar ut många som har ett jobb och bidrar till sin egen och Sveriges försörjning.

En växande andel av oss som bor i Sverige har 'utländsk bakgrund' (är födda utomlands eller har föräldrar som båda är födda utomlands) – och vi 'gamsvenskar' har inte öppnat dörrarna för dessa nya svenskar så att de kan bidra till sin egen och vår gemensamma välfärd.

a/ Siffrorna för "utsatta grupper" innehåller dubbelräkningar av typen: "född utanför Europa och saknar gymnasieutbildning"

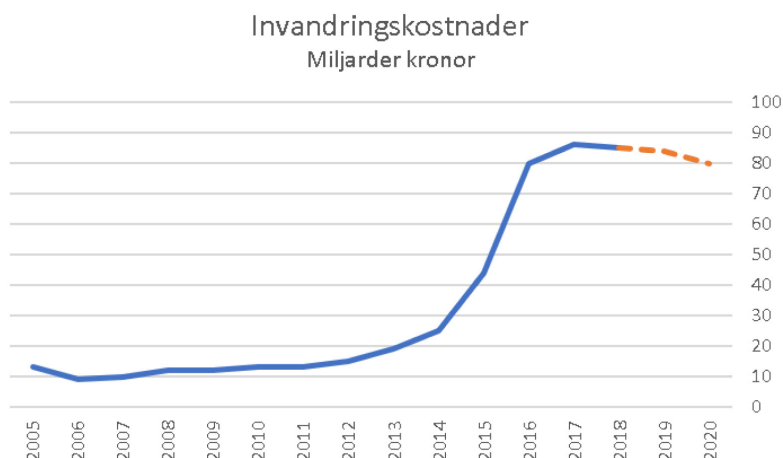
b/ Bland "vanliga" arbetslösa ingick heltidsstuderande personer

Tabell 4. Diagrammet visar en av konsekvenserna av våra tillkortakommanden^{4/}: Den röda linjen visar antalet arbetslösa som i november 2016 hörde till 'utsatta grupper'. Här finns personer som saknar gymnasieutbildning, som har fötts utanför Europa, som har funktionshinder och som är äldre än 55 år (se också noter under diagrammet). Den svarta linjen visar antalet "vanliga" arbetslösa.

Medan antalet "vanliga" arbetslösa snabbt började gå ner igen efter finanskrisen fortsatte antalet arbetslösa att öka i de utsatta grupperna. Det här handlar inte om "kompetenta människor som ingen behöver", utan om människor som inte är "anställningsbara" inom ramen för gällande regelverk och avtal – samtidigt som Sveriges ekonomiska utveckling hindras av brist på arbetskraft.

Ingen flykting blir registrerad som arbetssökande förrän efter asylprövningen och den följande flyttningen av etableringsansvaret till kommunen och Arbetsförmedlingen. Många av de nästan 70.000 som fick asyl 2016 finns troligen med i diagrammet ovan som arbetssökande, medan de nästan 64.000 som fått asyl sedan dess blir synliga först under kommande år.

Invandringen kommer enligt olika bedömare att kosta 50 - 80 miljarder kronor om året under de närmaste åren. Bilden nedan visar en bedömning som gjorts av Migrationsverket^{5/}.

Tabell 5. Det här är enbart Migrationsverkets egna kostnader. Till det kommer skola, vård och omsorg samt så småningom pensioner.

Åtgärder inom ramen för Valfärd 1.0

Eftersom Valfärd 1.0 redan slukar mer än två tredjedelar av de offentliga utgifterna är det uppenbart att situationen påverkar alla 'samhällets' olika funktioner.

Ett skäl till de stora vakanserna inom skola och sjukvård är att man har hållit igen på löneökningarna i den offentliga sektorn. Politikernas reaktion har varit 'lappa och laga', men problemen inom skola och sjukvård verkar nu tvinga fram en förändring.

Pensionerna ger en minskande andel av människors slutlön⁶ (vi talar i dag om 48 procent av slutlönen).

Äldreomsorgen bantas.

Polis och försvar får en allt mindre del av de tillgängliga resurserna (se nedan).

Det är tydligt att pengarna inte räcker till. 'Samhället' behöver både högre skatteintäkter och lägre kostnader. Då handlar det inte om enskilda åtgärder, utan om förändringar på en rad olika områden. Här behandlar jag dock olika områden var för sig.

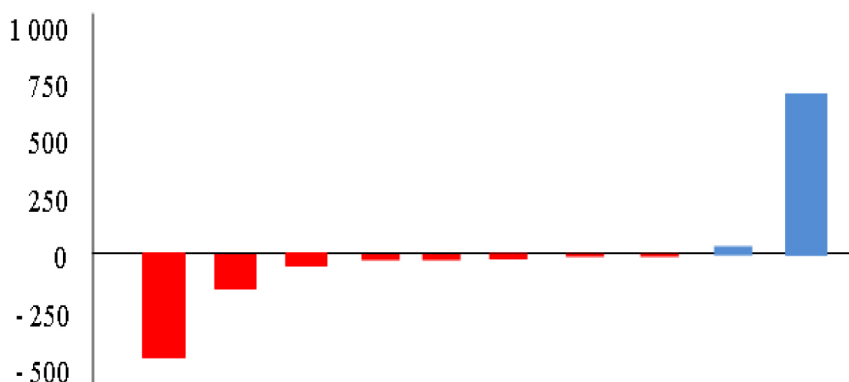
Högre skatteintäkter

Man kan höja skatterna för befintliga skattebetalare – eller öka antalet skattebetalare.

Höja skatten

Enligt den nämnda SKL-rapporten^{2/} skulle kommunal- och landstings-skatten behöva höjas till en bit över 45 kr för att ge de saknade 200 miljarderna inom ramen för den nuvarande arbetsmarknaden (i dag är nivån ca 32 kronor). En sådan höjning skulle sluka hela matkassan för en genomsnittsfamilj. Det stora flertalet svenskar lever från lön till lön redan i dag. Bilden nedan visar hur det såg ut år 2004^{7/}. Den vänstra stapeln visar att den "fattigaste" tiondelen av de svenska hushållen hade skulder på i genomsnitt ca 400.000 kronor exklusive fastigheter, medan den högra stapeln visar att den rikaste tiondelen hade upp emot 700.000 kronor i tillgångar, fortfarande exklusive fastigheter (SCB publicerar inte längre den här informationen).

Svenskarnas nettoförmögenhet (exkl. fastigheter) år 2004

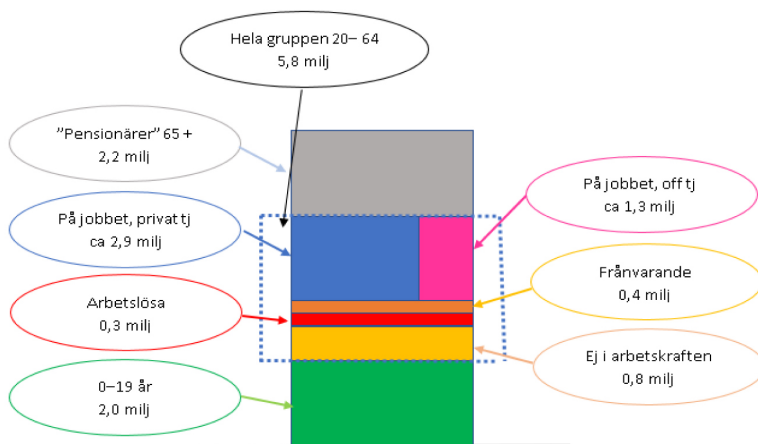
Tabell 6. Systemet skapar 'undersåtar'. Bara ett hushåll av fem har en buffert så att man klarar nästa hyra om lönen uteblir.

Bristen på handlingsfrihet leder till en rädsla för förändringar. I förlängningen skapar det en känsla av maktlöshet vilket gynnar populistiska strömningar.

Öka antalet skattebetalare

Det skulle behövas upp emot 800.000 nya heltidsjobb för att öka skatteintäkterna med 200 miljarder, och de jobben måste komma inom den privata sektorn eftersom de offentliganställda avlönas med just de skattemedel som tryter. Frågan är: Vilka som ska besätta de nya jobben – och varifrån jobben ska komma?

Så här såg befolkningsstrukturen ut hösten 2016^{8/} (miljoner individer, ytorna är proportionella mot antalet individer):

Tabell 7. Det blå fältet representerar den andel av Sveriges befolkning som ska försörja alla oss andra. (Jag har bortsett från de ca 250.000 individer över 65 som fortfarande är yrkesverksamma). Det finns 1,5 miljoner i yrkesverksam ålder som är sjuka, arbetslösa, på semester, föräldralediga, studerande – eller bara inte jobbar.

Det behövs fler jobb inom (den privata) företagsamheten. Då krävs:

- en ökad efterfrågan på arbetskraft i den privata sektorn, vilket förutsätter att många av dagens hinder tas bort eller ersätts av mera tillväxtvänliga regler;
- ökade incitament för företagare att anställa även från "utsatta grupper";
- ökade incitament för människor att faktiskt gå till jobbet.

Pensionsåldern kommer att behöva höjas, vilket förutsätter att tillräckligt många faktiskt behövs inom näringslivet. Varje års höjning skulle ge en "nettobesparing" i skattemedel på i mycket runda tal 10 miljarder⁹/ – om de berörda hittar ett jobb i den privata sektorn. Vid 50 % sysselsättningsgrad för dessa "pensionärer" skulle vi behöva höja pensionsåldern till närmare 80 år för att "få loss" 800.000 personer (jag har inte räknat på de kostnadsökningar som skulle belasta försäkringskassan och/eller a-kassan).

Det är inte realistiskt att sikta på så många nya jobb inom nuvarande ramar. Vi saknar både människorna och jobben. Fler invandrare skulle kunna ta hand om en del av bristen på människor – om jobben funnes. Med dagens förutsättningar gör de inte det.

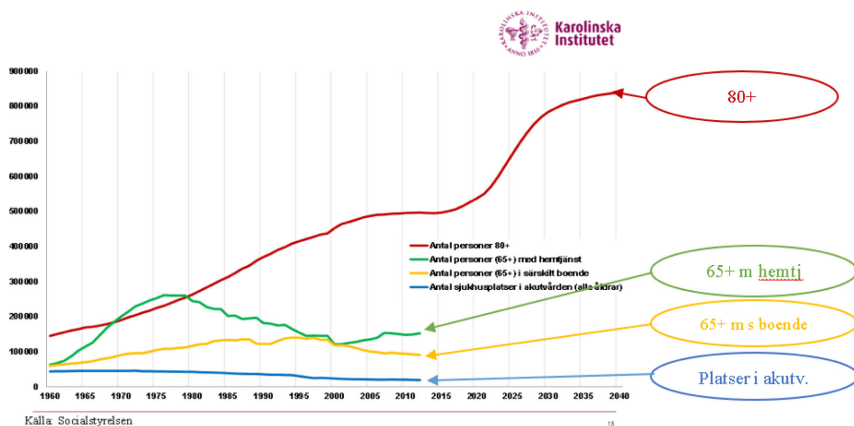
Begränsa utgifterna för Valfärd 1.0

Man kan minska utbudet/efterfrågan på välfärdstjänster – eller dra ner på utgifterna

genom rationalisering/automatisering.

Minska utbudet av välfärdstjänster

En omfattande minskning pågår redan, inte minst inom hemtjänst och äldreomsorg:

Figur 8. Under perioden 1975 - 2000 halverade kommunerna antalet individer som fått hemtjänst någon gång under året. Under samma period fördubblades antalet 80+åringar till 450.000. År 2035 kommer Sverige att ha runt 880.000 personer 80+.

Under 1990-talet började man också dra ner på antalet platser i servicehus/motsvarande – hittills har ca 40 procent av alla sådana platser försvunnit. I stället har 'kvarboende i hemmet' lanserats som en ny (och mycket billigare) policy. Dagens vård-/omsorgs-boende är i praktiken begränsat till den kategori sjuka som kommunerna fick ansvar för genom Ädelreformen 1992. Här måste man fråga sig vilka hälsoeffekter äldres ökade ensamhet kommer att medföra. Tillgänglig forskning pekar på att social isolering leder till en ökad risk för en rad olika sjukdomar^{10/}

Ett annat sätt att spara vore att göra det lönsamt för människor att minska sin efterfrågan på välfärdstjänster. Det skulle kunna ske genom att ge en "återbäring" vid lågt utnyttjande av de försäkringsliknande välfärdstjänsterna eller genom att ge alla en möjlighet till ett avdragsgillt 'välfärdssparande' kopplat till lägre ersättningar inom välfärden.

Ett tredje sätt vore att höja avgifterna för välfärdstjänster, och den diskussionen har redan startat.

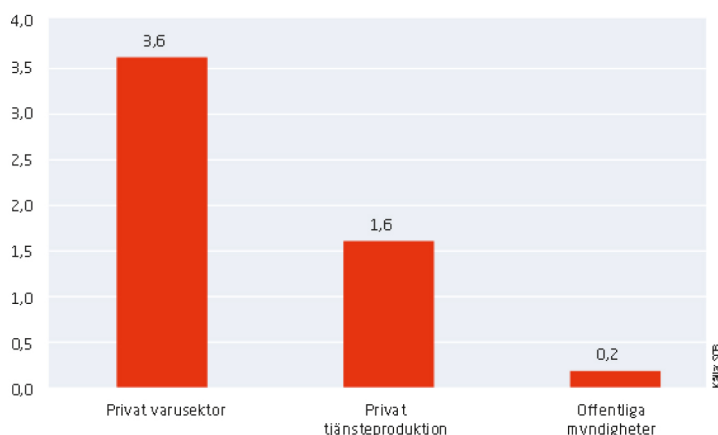
Effektivisera välfärdstjänsterna

Det går att automatisera delar av den offentliga verksamheten, men det är svårt att se att det är möjligt att på kort sikt (30 – 40 år) åstadkomma samma sorts förbättringar inom skola, vård och omsorg som inom industrin bland annat därför att rationaliseringsstrycket inte är lika påtagligt (offentlig verksamhet kan inte gå i konkurs).

Samtidigt kräver de offentliganställda samma löneutveckling som i industrin – och där bygger löneutvecklingen på en ökad produktivitet. Resultatet är att den offentliga verksamheten tar en allt större del av de totala resurserna i anspråk.

Diagram 6. Produktivitet inom några olika sektorer, 1994-2013.

Årlig procentuell förändring, fasta priser.

Figur 9. Bilden visar produktivitsutvecklingen för olika sektorer av arbetsmarknaden¹¹:

Bilden bekräftar den vedertagna uppfattningen att det är lättare att effektivisera varuproduktion än tjänsteproduktion – och att det är extra svårt inom den offentliga sektorn (i huvudsak tjänsteproduktion).

Här vill jag peka på två viktiga aspekter:

1. Det finns ingen reell motsättning mellan välfärd och näringsliv även om det ofta låter så i debatten. Privat och offentlig verksamhet lever i symbios med varandra. Utan en väl fungerande välfärd (skola, vård, omsorg) kan det privata näringsliv som ytterst finansierar välfärden inte fungera.
2. En stark och väl fungerande centralmakt är nödvändig för att demokratin ska fungera. Det är främst rättsväsendet och försvaret som ska sköta den saken. När man sparar på de områdena försvagas demokratin – och det är precis det som hänt un-

der åtminstone de senaste tjugo åren. Kostnaderna för rättsväsende och försvar har dragits ner från i genomsnitt 3,7 procent av BNP under 1995 – 1999 till 2,7 procent under 2011 – 2015. År 2015 motsvarade neddragningen (i förhållande till nivån 3,7 procent av BNP) ca 50 miljarder. Det beloppet motsvarar 80 procent av vad Sverige lade på hela rättsväsendet samma år. I december 2017 sade man (fritt citerat) från polisen att man inte kan ägna tillräckligt med tid åt de gruppvåldtäkter som anmäls.

Slutsats

Sverige kommer att få det mycket svårt att hantera utgifterna för den åldrande befolkningen och (den icke fungerande) flyktingmottagningen/integrationen inom varande ramar. Vi behöver bli mycket mer radikala i vårt tänkande.

Vilken sorts människa skulle klara radikala förändringar?

Människan

Det är nödvändigt att börja med den grundläggande frågan om vilken människosyn framtidens välfärd behöver bygga på.

Ur Upplysningen växte två bilder fram av hur vi människor fungerar och de bilderna har dominerat de senaste 200 årens samhällsdebatt^{12/}: Den obegränsade (utopiska) och den begränsade (tragiska) synen.

Enligt den *obegränsade* synen kan en klok och osjälvisk elit forma människan till en ansvarstagande medborgare.

Den synen är löftesrik, erbjuder ett hopp om att kunna skapa ett paradiset här på jorden genom att människor fostras till goda medborgare som 'ger efter förmåga och tar efter behov'. Målen för samhällets utveckling formuleras i termer av "hur det borde vara", av att skapa "rättvisa resultat".

Det är intressant att konstatera att många rörelser även på högerkanten bygger på den obegränsade synens elittänkande: "*jag vet hur samhället borde skötas och är villig att ta hand om saken!*"

Miljön är avgörande. Perspektivet är "*uppifrån-och-ner*". Nyckelorden är *stöt-skydd för 'massorna'* – och *kontroll*.

I den *begränsade* synen är människan resultatet av miljoner års kamp för överlevnad, mot rovdjur, mot parasiter och, inte minst, mot andra medlemmar av den egna arten, *homo sapiens*. Arvet från den tiden innehåller både överlevnadsinstinkternas självishet och behovet av nära samarbete inom och lojalitet mot flocken. Individer agerar utifrån sin egen tolkning av vad som är bra för henne/ honom och

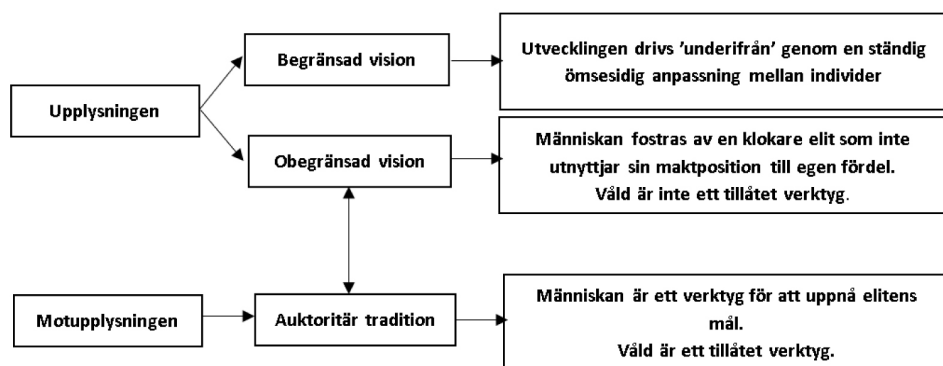
samtidigt ett behov av att skydda sin egen handlingsfrihet.

Målen formuleras i termer av: ”Det är i första hand du själv som har ansvaret för att kunna färdas väl genom livet! ’Samhällets’ uppgift är att skydda dina grundläggande fri- och rättigheter, inte att ta hand om dig!” – och att sedan öppna dörrar för individens egna val.

För att citera en amerikansk forskare: ”Att fråga vad som är viktigast, arv eller miljö, är som att fråga vad som är viktigast för en ytas storlek, längden eller bredden!”

Perspektivet är ”nerifrån-och-upp”. Nyckelorden är *stöttålighet* (resilience) – och *valfrihet*.

Upplysningen möttes snart av en ’Motupplysning’ som framhävde behovet av en stark centralmakt som kunde ’hålla ordning på massorna’. Individen var i det sammanhanget ett verktyg för centralmakten – en förbrukningsvara. Man betonade människans roll som medlem i ett kollektiv och sökte ’verkligheten’ i detta kollektivs historia, den egna gruppens tradition, känsla, styrka.

Figur 10. Så här skulle jag (med en stor förenkling) vilja illustrera sambandet mellan de tre bilderna av oss människor.

Motupplysningen är utgångspunkt för rörelser som ”äger Sanningen” och utifrån den vill skapa ett paradys på jorden – även om skapandet kräver våld.

När slutade dessa ägare av Sanningen att själva tro på sin sak?

De tre synsätten leder till olika sätt att beskriva samma verklighet:

- Utifrån den obegränsade synen talar man om vad jag skulle vilja kalla ”livets balansräkning”:

”Så här ser det ut just nu – är det ’rättvist’?”. Svaret blir nog ofta ”nej, det är det inte!”, särskilt om man likställer ’rättvisa’ med ’alla har lika mycket’. Bedömningar –

och lagstiftning – bygger därmed på en statisk bild baserad på statistiska genomsnitt.

- Utifrån den begränsade synen talar man i stället om ”livets resultaträkning”:

”Så här utvecklades livet under det här året, tycker du att du är på väg åt ett bra håll?

Bedömningar – och lagstiftning – bygger på en dynamisk bild av enskilda människors liv.

- Utifrån motupplysningen handlar det enbart om elitens mål. Människan är ett verktyg.

Ett av flera problem med den obegränsade synens tro på en osjälvisk elits förmåga att leda och forma sina undersåtar är att alla försök hittills har slutat i tyranni och miljontals människors död (Sovjet, Kina, Tyskland, Spanien, Venezuela, Kambodja, Etiopien, . . . listan är snart sagt oändlig). Samma grundläggande synsätt ligger bakom den svenska vänsterns tro på sin förmåga att ”uppifrån” skapa ett stötskyddande samhälle där medborgarna tilldelas vad samhällsingenjörerna anser att de behöver. Några aktuella exempel på det synsättet är Sveriges arbets- och bostadsmarknader, där en rad socialdemokratiska regeringar försökt styra marknaden för att säkerställa att alla ska kunna få (och behålla) ett bra och rimligt betalt arbete och en bra bostad. Resultatet illustreras av svårigheterna att integrera de nyanlända.

Mot denna tro på människors förmåga att planera och organisera åt andra står den begränsade synens som säger att samhället är alldeles för komplext för att kunna detaljstyras. Dessutom far människor illa av att sakna möjlighet att påverka sina egna liv.

Demokratins geniala bidrag är att den sätter gränser för hur långt en maktbävare kan ge sin självskhet spelrum – innan hen väljs bort. (Ett ”praktiskt” bekymmer i sammanhanget att det bara är aktiva medborgare som kan sätta sådana gränser.)

Exempel på ”uppifrån”-tänkande

Välfärd 1.0 formades av människor som utgick från den obegränsade människosynen. Samma vision låg bakom många andra delar av 1900-talets samhällsbygge. Här belyser jag två aspekter:

- byråkratin kring invandringen;
- arbets- och bostadsmarknaderna.

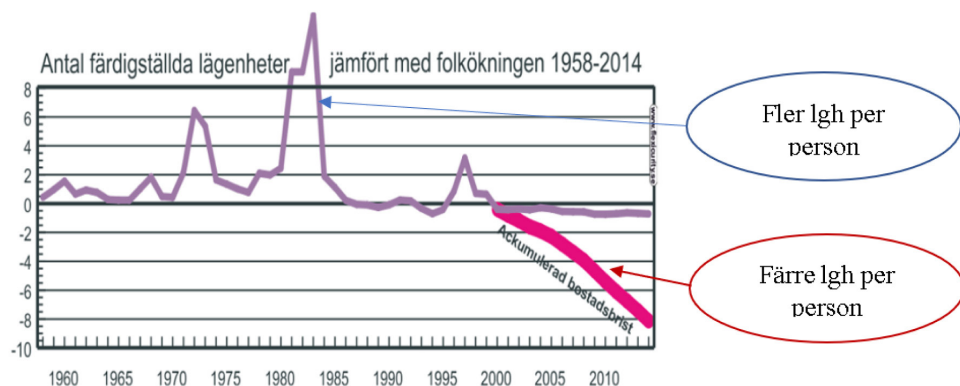
Redan före den stora flyktingströmmen 2014 - 2015 tog det sju år innan hälften av alla i yrkesverksam ålder hade en egen försörjning. Den tiden ökade till nio år under 2016. Arbetsföra människor som kommit till Sverige i hoppet om att starta ett nytt liv (många efter att ha levat i en krigszon) tvingas leva på försörjningsstöd år efter år.

När människor kommer till Sverige möter de:

- en av Europas högsta lägsta-löner-nivåer
- Europas minsta lönespridning (medianlön/lägstalön)
- en av Europas högsta arbetskraftskostnader (bruttolön + löneskatter)
- Europas minsta andel "enkla jobb".

Vi har i praktiken en arbetsmarknad som stänger människor ute. Detta sker tydligen för att upprätthålla lönenivåerna för dem som har ett jobb.

Hela 2000-talet kännetecknas av att det byggts alldeles för få bostäder för att hantera befolkningsutvecklingen. Den akuta bostadsbristen är ett svårt hinder för människor som vill etablera sig i Sverige.

Figur 11. Diagrammet visar i schematisk form skillnaden i ökningstakt mellan befolkningsökningen och tillväxten av antalet nya lägenheter¹³.

Det främsta skälet till den här utvecklingen tycks vara socialdemokraternas tro på sin förmåga att styra marknaden. Resultatet är att bostadsmarknaden är politiskt genomreglerad som få andra. Alltför många privata aktörer väljer därför att inte ta risker på en sådan marknad. De fokuserar på att bygga bostadsrätter eftersom man då slipper riskera framtida politiska ingrepp.

Exempel på "nedifrån"-tänkande

Enligt den israeliske forskaren Aaron Antonovsky¹⁴/ behöver individen finna livet begripligt, hanterligt och meningsfullt för att kunna 'färdas väl genom livet'. Det är

möjligt bara om individen ser sig ha kvar befälet i sitt eget liv, är en aktör snarare än ett 'objekt för någon annans välvilja'. Då behövs:

- ett socialt kapital i form av mänskliga nätverk där hon/han hen kan finna bekräftelse och stöd;
- ett ekonomisk kapital, så att man inte behöver leva enbart på senaste lönebetalningen;
- en "färdriktning" i livet, något som är värt att arbeta för.

Mot den bakgrunden är vårt stötskyddande system direkt kontraproduktivt eftersom det tenderar att göra oss till stötskyddade – och av 'samhället' beroende – undersåtar, snarare än medborgare som är fria att klara sig själv och att kunna påverka sina egna liv. Det är ingen bra plattform för människor som ska hantera stora förändringar.

Så, åt vilket håll behöver vi anpassa Valfärd 1.0?

Framtidens krav

Det akuta problemet är de stora utgiftsökningarna inom Valfärd 1.0. På längre sikt är det individernas bristande stöttålighet som leder till en otillräcklig förmåga att hantera de snabba förändringarna i omvärlden. Därför behöver Valfärd 2.0 fokusera på åtgärder som premierar en ökad återhållsamhet i utnyttjandet av välfärdssystemet och till ökade intäkter och till en ökad produktivitet i den offentliga verksamheten.

En ökning av återhållsamheten förutsätter dels ett större ekonomiskt oberoende (i form av en egen ekonomisk buffert), dels incitament som 'belönar' återhållsamhet. Varje vuxen skulle till exempel kunna ha en personlig sjukvårds-/sjukersättnings-budget baserad på hens förutsättningar (kön, ålder, yrke, . . .) – och en årlig "återbäring" till den som gör av med mindre. (Den som behöver en dyrare vård ska naturligtvis få den.) Individen uppmuntras därmed att ställa sig själv frågan: "Är jag så sjuk att jag behöver stanna hemma?". Ett motsvarande resonemang kan sedan föras kring alla beslut som påverkar utgiftsökande beslut – med sikte på beslutsfattaren.

Ökade intäkter måste i första hand bygga på fler jobb. Det kräver att hinder som begränsar antalet jobb inom det privata näringslivet reduceras – och att det finns många som kan och vill jobba.

Vi behöver bygga på den nya människobild som forskarna ger oss. Valfärd 2.0 behöver utgå från dels individens behov av att uppleva sitt liv som begripligt, hanterligt och meningsfullt, dels begränsa utgiftsutvecklingen.

Med tanke på de konstaterade svårigheterna att höja produktiviteten inom offentlig verksamhet behöver vi pröva möjligheterna att privatisera fler verksamheter

av service- eller försäkringskaraktär.

Hur få igång en anpassningsprocess?

Det enkla svaret är att anpassningen kommer att tvingas fram när välfärdens fortsatta finansiering blir uppenbart omöjlig. Det är svårt att sia om detta sker när populistiska partiers framgångar gör Sverige omöjligt att regera eller när en internationell finansiell kris slår undan benen på oss i Sverige. Eller kanske en kombination?

Alternativet är att vi startar en 'frivillig' anpassning – men vilka är det i så fall som är "vi"?

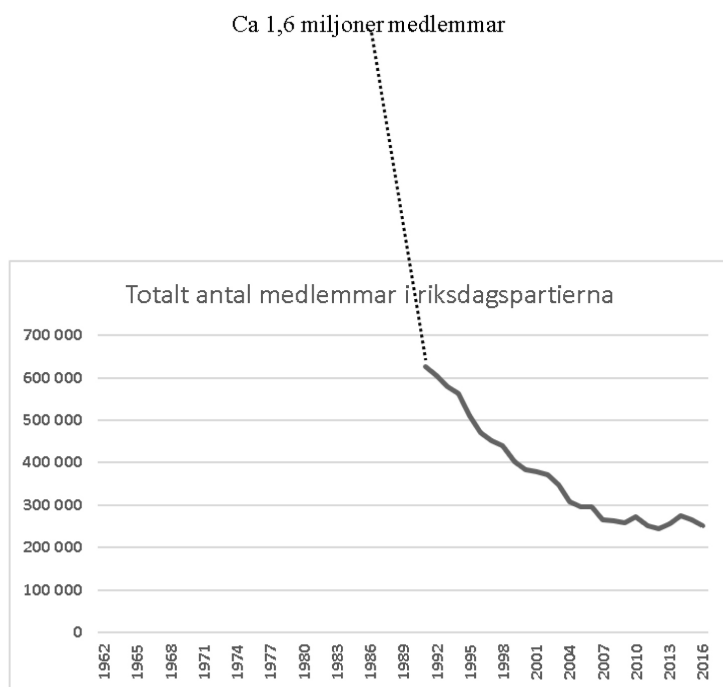
Jag ser två möjligheter: antingen går någon politiker eller ett politiskt parti i bräsch genom att börja tala klartext med oss väljare eller också gör tillräckligt många väljare ett demokratiskt uppror.

Politiker leder

Den svenske rikspolitikerens roll har förändrats under de senaste femtio åren.

Ett generellt partistöd infördes 1965 och har sedan dess höjts till totalt 1,2 miljarder år 2017¹⁵. Partiernas centralorganisationer fick: (s) 45, (m) 37, (SD) 22, (mp) 15, (c) 14, (v) 13, (l) 13 och (kd) 12 miljoner. Dessutom fick (fi) 2 miljoner och partiernas kvinnoförbund vardera mellan 1 och tre miljoner¹⁶. Utöver de här beloppen får kommuner och landsting "egna" pengar – som ofta (helt eller delvis) tycks gå in i den centrala partikassan. Partistödet täcker den stora merparten av partiernas verksamhetskostnader. Partierna behöver inte medlemmar – bara röster vid valen.

Man kan se ett samband mellan de förändringarna och utvecklingen av antalet medlemmar i de politiska partierna:

Figur 12. Den prickade linjen visar hur det såg ut när LO kollektivanslöt alla sina medlemmar till (s). Detta upphörde 1991.

Under i stort sett samma period blev politikerrollen allt mer en 'vanlig' yrkesroll. En riksdagsledamot jobbar heltid som politiker med en lön på (2019) 66.900 kronor i månaden, plus andra förmåner (traktamenten, frikort på SJ och SAS, bidrag till boende i Stockholm och fallskärm vid uppdragets slut). Det är ytterst mänskligt om dessa politiker omhuldar sina roller som de facto "statligt avlönade experter". Jag citerar (fritt) EU-kommissionens ordförande Jean-Claude Juncker: Vi vet alla vad vi behöver göra – vi vet bara inte hur vi ska bli omvalda efteråt.

Partiernas språkrör vill gärna betona partiernas demokratiska uppbyggnad, men i praktiken har den här utvecklingen gjort våra politiker ekonomiskt oberoende av sina medlemmar – annat än under valrörelserna. Det är en händelse som ser ut som en tanke att det politiska arbetet verkar fokusera alltmer på att erbjuda vad man tror att väljarna vill få – snarare än att berätta om vilka vägval man tror är bra för Sverige.

Det är tyvärr inte särskilt sannolikt att en effektiv anpassningsprocess kommer att startas av dessa politiker, inte för att de är mera själviska än vi andra, utan för att de är lika själviska som alla vi andra.

Den dag vi litar på att de valda politikerna – makthavarna – ska sköta demokratin åt oss andra har vi förlorat.

Demokratiskt uppror

Alternativet är att vi svenska medborgare startar ett ”demokratiskt uppror”? Det upproret behöver bygga på den sanning som ibland sammanfattas som TANSTAAFL: ’there ain’t no such thing as a free lunch’:

Vi svenskar har vant oss vid att ’samhället’ ”har råd” – saker ”måste ju få kosta”. Vi – så många som möjligt – behöver göra en ”lönsamhetskalkyl” kring demokratin genom att fundera över (bland annat) följande frågor:

Vad har jag och min familj att vinna på att leva i en demokrati?

Vad behöver jag och min familj göra för att kunna leva i en demokrati?

Den första frågan handlar om vilka personliga fördelar demokratin ger mig och min familj.

Demokratin kan överleva endast om individen ser sig vinna fördelar i sitt eget liv – och vill försvara dessa fördelar. Om vi väntar på att andra ska göra det är vi tillbaka i rollen som omhändertagen. Visst, det finns också många som arbetar för ett demokratiskt samhälle av ideella skäl, men det är bara när jag (och många andra) ser demokratin som en personlig fördel som den kan leva.

Här är mina svar på frågorna – vilka svar har du?

Vad kan jag vinna?

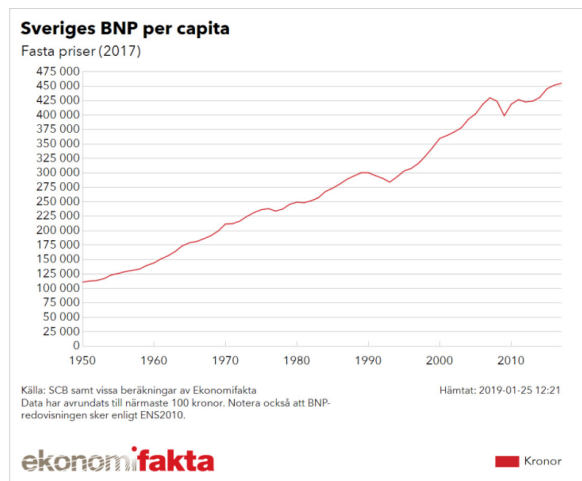
Jag behöver demokratin därför att den ger mig utrymme för ett eget liv, möjlighet att använda och utveckla min förmåga på det sätt jag själv vill.

Demokratin låter mig behålla det mervärde jag skapar genom mitt arbete, som anställd eller som företagare. Daron Acemoglu^{16/} hävdar att runt två tredjedelar av länders ekonomiska tillväxt kan förklaras utifrån hur väl skyddad egendomsrätten är.

Demokratin gör det möjligt för mig att skriva – och publicera – den här artikeln där jag kritiserar människor som skulle kunna påverka mitt liv negativt.

Demokratin borgar för att jag behandlas på samma sätt som alla andra om jag hamnar i domstol – och om jag tycker att det ändå blir fel kan jag dels överklaga, dels använda media för att presentera mina argument.

Sist, men inte minst: Demokratin har hjälpt min generation att bli fyra gånger så rik som min farfars generation var när jag gick i skolan.

Figur 13. Så här har svenskens köpkraft vuxit.

Nu kan du invända att jag är väldigt egocentrisk – och det har du alldeles rätt i – men det är just det som är min poäng. Inget samhällssystem överlever i längden om det inte ger sina medborgare tillräckligt goda skäl att hålla systemet vid liv. Det gäller både diktaturer och demokratier.

Demokratins styrka är att makthavarnas makt begränsas av en grundlag och av att medborgarna håller koll på sina makthavare. Då finns det (i bästa fall) inte utrymme för eliten att bygga egna maktpositioner.

Vilket pris behöver jag betala?

Välfärd 1.0 fokuserar på att skydda oss mot livets stötar, snarare än på att svenskarna ska bli stöttåliga, och det valet har vi gjort tillsammans. Ett resultat är att Sverige lägger en större andel av BNP på välfärden än något annat land – och att vi betalar höga skatter för att bli stötskyddade, omhändertagna.

Ett önskat, men med tanke på vår mänskliga natur oundvikligt resultat är att många belastar systemet därför att de anser sig ha rätt till pengarna – utan motpresstation. Här försvinner antagligen miljarder.

Ett annat (oönskat?) resultat är att vi har blivit beroende av makthavarnas beslut – och därmed lättstyrda.

Reagerade du på att jag påstod att vi har 'valt tillsammans'?

Det hoppas jag! När vi ser saker beslutas som står i strid mot våra egna värderingar men ändå tiger blir vi medansvariga för besluten.

Vi är alla medansvariga för att barn går ur grundskolan utan att ha de kunskaper

som de behöver för att hantera vuxenlivet (mer än var sjunde elev saknade behörighet till gymnasiet när de gick ut nian 2017).

Vi är lika medansvariga för att många människor lever i områden där man kastar sten på ambulansen när den ska hjälpa grannar att få vård. I sådana bostadsområden (med en halv miljon boende) såg det ut så här för några år sedan^{17/}:

- * mindre än 60 procent av alla i yrkesverksam ålder hade ett jobb

- * mindre än 70 procent av alla skolelever gick ut nian med fullständiga betyg och/eller

mindre än 70 procent av de röstberättigade deltog i senaste kommunalval.

Kan du leva dig in i hur det är att vara van vid att klara sig själv, och att plötsligt inte kunna påverka sitt eget liv?

När människor stängs in på asylboenden utan rimliga möjligheter att påverka sina egna liv, när de tvingas vänta i mer än ett år med minimal information innan de ser någonting hända, när de flyttas mellan boenden med mycket kort varsel, när de som får asyl i genomsnitt behöver nio år innan hälften av den "årskullen" invandrare har ett jobb – då är det en situation vi varit med om att skapa.

När vården plågas av att det inte finns personal som kan bemanna den, när sjuka människor förblir sjukskrivna längre än nödvändigt, när köerna till exempelvis cancer vården växer, när skolorna inte kan hitta kompetenta lärare – och vi inte reagerar, då hotas grunderna i den demokrati vi säger oss värdera.

Och hur "borde" vi reagera?

Jag har inget svar – och det finns en viktig poäng med min brist på svar. Det är enbart när var och en tar ställning till vad demokratin betyder för dem själva – och agerar. Jo, förresten, jag har ett svar i ett avseende! Den rådande stötskyddsinriktningen lockar – 'tvingar' – våra politiker att försöka fixa allt större delar av våra liv genom ett heltäckande system av lagar och regler blir alltmer detaljerade, allt mer styrande – snarare än gränssättande. Jag tror att det bidrar till att politiker verkar upplevas som 'en ny elit' som tar hand oss. Känner du igen den 'obegränsade' bilden?

Det stötskyddande 1900-talet utgick från människosynen "jag behöver ta hand om och skydda dig för att du ska kunna få det bra!". Det har bidragit till att vi svenskar i stor utsträckning känner oss som 'undersåtar', snarare än medborgare. Allting blir någon annans fel när man är omhändertagen.

2000-talets tema behöver bli:

'Samhället' ska skydda de demokratiska spelreglerna, men det är du själv som har ansvaret för din försörjning och för hur väl du färdas genom livet!"

Vi behöver bygga ett system som hjälper människor att bli vuxna.

Referenser

- 1 Norberg, Johan, *Framsteg, tio skäl att se fram emot framtiden*, Volante 2017, ISBN 978-91-88123-69-5
Pinker, Steven, *The better Angels of our Nature*, Penguin Books 2011, ISBN 978-0-141-03464-5
- 2 Sveriges Kommuner och Landsting, *Framtidens utmaning – Valfärdens långfristiga finansiering*, KL 2010, ISBN 978-91-7164-525-8
- 3 Migrationsverkets verksamhets- och utgiftsprognos 2017 -04-26
- 4 Arbetsförmedlingens statistik
- 5 Migrationsverket
- 6 Pensionsmyndighetens faktablad, <https://secure.pensionsmyndigheten.se/KortaPensionsfakta.html>
- 7 Kling, Dick, *Radhusproletärer och ombudskapitalister*, Timbro 2006, ISBN 978-91-7566-606-8
- 8 SCB, AKU november 2016
- 9 Boumedienne, Jimmy, Grahn, Göran, *Samhällsekonomisk analys 2015: Produktivitetsutveckling, investeringar och välbefinnande*,
- 10 Cacioppo, John T och Patrick, William, *Loneliness*, W.W.Norton & Co 2008, ISBN 978-0-393-06170-3
Orth Gomér, Kristina och Perski, Alexander (red), *Preventiv Medicin – Teori och Praktik*, Studentlitteratur 2008, ISBN 978-91-44-04015
Orth Gomér, Kristina, *Sociala relationers betydelse för hälsa och sjukdom*, Röda Korset 2009,
House JS, Landis KR, Umberson D, *Social Relationships and Health*, Science 1988, Jul 29:241 (4865):540-
- 11 Svenskt näringsliv.se/migration
- 12 Sowell, Thomas, *A Conflict of Visions, Ideological Origins of Political Struggles*, Basic Books, 2007, ISBN 978-0-465-00205-

- 13 http://www.verdandi.se/wp-content/uploads/2016/05/ModerSvea_low-Studieversionen-1.pdf
- 14 Antonovsky, Aaron, *Hälsans mysterium*, Natur & Kultur 2005, ISBN 978-91-27-11027-4
- 15 Heimersson, Alicia Dagens Arena, 12 februari, 2018
- 16 Acemoglu, Daron, och Robinson, James A, *Why Nations Fail*, Profile Books Ltd 2013, ISBN 978 1 84668 430 2
- 17 Edling, Jan, *Förorterna Moder Svea glömde*, Verdandi 2015, <https://www.svd.se/pensionen-allt-lagre-del-av-slutlonen>

Kosmopolitism och fredliga dispositioner - Dagens ungdom i tre europeiska länder

Maria D Los M Borgström

Målet med artikeln är att ge exempel på hur fredliga eller fientliga dispositioner hos ungdomar kan utvecklas beroende på olika kontexter. Artikeln diskuterar också relationen mellan kosmopolitism och fredliga dispositioner. Den har sin grund i ett forskningsprojekt med syftet att undersöka om och i så fall hur nya identitetskonstruktioner och kosmopolitiska, interkulturella inlärningsprocesser bidrar till fredliga eller fientliga etniska relationer i det mångkulturella globala samhället. Utgångspunkten är en undersökning om unga människors värderingar i Tjeckien, Polen och Sverige. I artikeln visas hur såväl det historiska som familjenarrativet påverkat ungdomarnas nya identitetskonstruktioner och hur dessa kan relateras till fredliga dispositioner.

Inledning

Amos Comenius uttryckte följande:

Vi är alla medborgare i en värld; vi har alla samma blod. Att hata en människa för att hon är född i ett annat land, för att hon talar ett annat språk eller för att hon har en annan åsikt om det ena eller det andra ämnet är en stor dumhet (D. K. Sharpes, 2002)

Vad Comenius påpekar i detta citat är att alla är medborgare i en värld. Är detta en utopi? Kan det vara möjligt att föreställa sig världen som en enda enhet, där man accepterar de annorlunda? Eller är det så att många har den uppfattningen att man kan vara medborgare i ett mer begränsat område så som ett land, och att endast acceptera de som ingår däri?

En stor del av globaliseringsforskningen samt forskningen om fred och fredsutbildning utgår ifrån västerlandet. Relativt liten uppmärksamhet har riktats mot Östersjöregionen, Öst- och Centraleuropa. I de tre länder vi undersökte, Tjeckien, Polen och Sverige, finns inflytelserika pedagoger, som på skilda sätt kopplat pedagogiken till fredsfrågan. Det gäller Amos Comenius (1592 - 1670) från det nuvarande

Tjeckien, som vid det trettioåriga krigets slut 1648 såg freden som pedagogikens viktigaste uppgift. I Polen verkade under andra världskriget den polsk-judiske barnpsykologen och pedagogen Janus Korczak. Han fick bland annat på hundraårsdagen efter sin död det tyska fredspriset. För den svenska pedagogen, Ellen Key, spelade frihet och fred en stor roll. Till skillnad mot Sverige som inte haft krig på 200 år har Polen och Tjeckien varit utsatta för två världskrig och militära konfrontationer med Sovjetunionen. Både Polen och Tjeckien har under historien präglats av en kosmopolitisk verklighet, men befolkningen har successivt blivit alltmer etniskt homogen som en följd av deras speciella politiska historia. Både den romska och den judiska befolkningen decimerades kraftigt under Förintelsen och även efter Andra världskriget. Dessutom fördrevs nästan hela den kvarvarande judiska gruppen från Polen på 1960-talet (Ilicki, 1988). Sedan delningen av Tjeckoslovakien 1993 blev även tjeckerna en etniskt homogen grupp. Idag utgör tjeckerna 95 procent och polackerna 97 procent av befolkningen (Czech Statistical Office, 2011 respektive Polish Eurydice Unit, 2010). I Sverige utgör svenskarna 80 procent, dvs. befolkningen minus nationella minoriteter och utrikes födda (Statistiska centralbyrån, 2010). Till skillnad från Polen och Tjeckien har Sverige haft fasta gränser i mer än hundra år och präglats av "monokultur" även om det sedan århundraden funnits nationella minoriteter inom landet (Lahdenperä, 2004). Medan större delen av befolkningen i Sverige och Tjeckien tillhör världens mest sekulariserade länder är den polska nationella identiteten nära knuten till katolicismen (Ilicki, 1988, Hanley, 2011). Tjeckien har liksom Sverige en längre historia av demokrati jämfört med Polen. Tjeckien (dåvarande Tjeckoslovakien) var det enda land i centrala Europa som förblev en parlamentarisk demokrati under mellankrigstiden. I dagens Tjeckien och Polen har människor snabbt fått anpassa sig från ett auktoritärt politiskt system med få möjligheter till internationella kontakter till en politisk demokrati som ingår i ett globalt ekonomiskt marknadssystem. Omställningen från en kommunistisk regim till en postkommunistisk stat har skett på kort tid och har påverkat de sociala relationerna, vilket i sin tur lett till identitetsbyten och förändringar av det dagliga livet, institutionerna, politiken och ekonomin men också lett till orättvisor och otrygghet. Interaktionen mellan ett postkommunistiskt system och de globala processerna är komplicerade. Det är viktigt att undvika förenklade antaganden om att Central- och Östeuropa dominerats av neoliberalism som eliten ivrigt anammat (Ganev, 2005; True Jacqui, 2003). Burjanek (2001) visar att främlingsfientligheten är större i de postkommunistiska länderna än i Västeuropa. Både Tjeckien och Polen har genom utbildningssatsningar strävat efter att förändra dessa stämningar. Främlingsfientligheten anser han sammanhånga med de svårigheter länderna i Central- och Östeuropa haft att transformera sig och utvecklas socialt och ekonomiskt. I Sverige har kasten i utvecklingen varit betydligt mindre dramatiska. Medan Tjeckien och Polen historiskt har förändrats från en jämförelsevis kosmopolitisk verklighet mot en

större etnisk homogenitet har Sveriges utveckling snarare varit den motsatta. Som en följd av globaliseringen ingår dock alla tre länderna i en process som omfattar en ny typ av kosmopolitism vilken varierar beroende på politisk historia och socioekonomisk utveckling.

Idag är Sverige ett av de länder som tar emot flest flyktingar medan Polen och Tjeckien tillhör de etniskt homogena staterna i Europa, och som inte är beredda att ta emot större grupper av flyktingar.

Globaliseringen, inklusive migration och olika typer av sociala media producerar idag olika processer som griper in i ungdomars vardagsliv på ett helt annat sätt än tidigare. Möten sker över kulturella gränser nästan dagligen, och genom resor, studier, arbete och olika typer av transnationella nätverk konfronteras ungdomar med andra tänkesätt än de är vana vid. Detta gäller mer i Sverige än i Tjeckien och Polen, men även dessa senare länder har dragits in i globaliseringsprocesserna genom sociala medier och större möjligheter till resor och arbete i andra länder. Vilken betydelse har det då att kosmopolitismen numera inte bara är en utopisk dröm utan har blivit en verklighet som man inte kan bortse ifrån, så som sociologen Ulrich Beck påpekat? (Beck, 2005, s. 22). Hur har dessa erfarenheter och gränsöverskridande kontakter påverkat lärandeprocesser och framväxten av nya sätt att förhålla sig till sin identitet? Hur förhåller sig ungdomar till dessa möten över etniska och kulturella gränser, och hur påverkar det deras inställning till fred och våld? Skiljer sig ungdomar i Sverige, där det inte funnits krig de senaste tvåhundra åren från ungdomar i Polen och Tjeckien, där andra världskriget på ett helt annat sätt än i Sverige gripit in i deras personliga familjehistorier?

Dessa var de frågor som vi ställde i vårt forskningsprojekt. I denna artikel diskuterar jag om den nya kosmopolitismen kan relateras till fredliga dispositioner och om dessa kan variera beroende på kontext.

Teoretiska begrepp

De teoretiska begrepp jag använder i denna artikel är: den nya kosmopolitismen, fredliga dispositioner och kosmopolitiskt lärande.

Den nya Kosmopolitismen

Den nya kosmopolitismen förutsätter öppenhet mot världen, en känsla av att tillhöra det mänskliga samhället och en expanderad världssyn, ett engagemang för universella mänskliga rättigheter; en acceptans av skillnad och mångfald och ett politiskt erkännande av flera identiteter och tillhörigheter och en aktiv strävan efter att upp-

nå juridiska och institutionella ramar för global rättvisa och social jämlikhet (Held, 2003; Dower, 2003; Lindell, 2014; Vertovec & Cohen, 2002).

Denna kosmopolitism har uppkommit som ett svar på nationalstatens förändrade roll, den internationella migrationen, det ökande resandet, mångkulturalismen, feminismen och andra faktorer. Den skiljer sig från tidigare varianter av kosmopolitism som utgått ifrån religiösa och/eller upplysningsbaserade universella anspråk och tar sig an de nya utmaningar som uppkommit genom den ökande globaliseringen. Med sin strävan efter gränslösa möten mellan mänskliga idéer, fred, inkludering och rättvisa ger den ett alternativ till samhällelig fragmentering, extrem nationalism och etniska motsättningar.

Beck (2005a) menar att man tidigare såg kosmopolitismen som storslagen men ogenomförbar, men att verkligheten numera har blivit kosmopolitisk. Han hävdar att vi för att överleva måste skaffa oss en kosmopolitisk blick och kosmopolitisk realism.

Ett sådant synsätt karaktäriseras bland annat av att acceptera skillnader och meningsskiljaktigheter inom världssamhället liksom av nyfikenheten på det annorlunda hos "de andra". Den uttrycker en medvetenhet om globala kriser och risker, där de gamla skillnaderna mellan "inne i och utanför", nationellt och internationellt och "vi och de andra" har förlorat sin bindande kraft.

Kosmopolitiseringen är enligt Beck (2005b) en flerdimensionell process som innefattar tillblivelsen av multipla lojaliteter, principen om kosmopolitisk empati, till exempel den globala protesten mot kriget i Irak, medvetenheten om att det ändå är omöjligt att leva i en värld utan gränser och slutligen blandningsprincipen, som innebär att kosmopolitiska, lokala, nationella, religiösa, etniska kulturer och traditioner förenas och blandas med varandra.

Fredliga och kosmopolitiska dispositioner

Enligt Vertovec (2010) består kosmopolitism av en kombination av attityder och handlingssätt, som karaktäriseras av att man erkänner den andre som en mänsklig varelse oavsett nationell tillhörighet. Det är en öppen och tolerant världssyn som inte är knuten till nationella kategorier utan är baserad på en medvetenhet om vår ökande ekonomiska, politiska och kulturella sammanflätning. Detta uppfattas som berikande snarare än hotande.

Fredliga dispositioner inkluderar insikt i vad våld och orättvisa innebär i det egna livet och världen samt reflektion över andras lidande och traumatiska erfarenheter i nuet och historiskt (Tamashiro och Fumari 2015). Detta kan relateras till begreppet kosmopolitisk empati, där medvetenheten om människors lidande inte begränsas till den egna nationen.

Interkulturellt och kosmopolitiskt lärande

Interkulturellt lärande definieras som en dynamisk process där individen uppnår kunskap och får verktyg för att handskas med kulturella och sociala skillnader inom ramen för ett demokratiskt och mångkulturellt samhälle.

Kosmopolitiskt lärande innebär att skaffa och utveckla ett moraliskt förhållnings-sätt som gäller hela världens befolkning. Redan på 1700-talet skrev Kant¹ om betydelsen av "moralisk kosmopolitism", det vill säga strävan efter att utveckla en moralisk princip som är giltig för alla människor. Det kan i dagens politiska situation till exempel gälla alla människors rätt till en fristad om de är på flykt (Lettevall, 2008).

För att uppnå kosmopolitiskt lärande förespråkar den amerikanska filosofen Martha Nussbaum (2010) kosmopolitisk utbildning som ett alternativ till nationell utbildning. Med utgångspunkt från de gamla stoikerna hävdar hon att det inte ligger någon motsättning i att samtidigt känna samhörighet med familj, bostadsort, etnisk grupp, landet och hela mänskligheten. Stoiska filosofer hävdar att det är en viktig uppgift för utbildningen att uppamma en inlevelse i det annorlunda. Och det kräver i sin tur att man skaffar sig en stor kunskap om det annorlunda. Det räcker inte med inlevelse i det annorlunda och med kunskap, utan det krävs också utvecklande av fredliga värderingar. Dessa kan i sin tur kopplas till Kants idé om en moralisk princip, som gäller hela mänskligheten.

Metod

Projektet utfördes med en blandad metoddesign, där både kvalitativa och kvantitativa metoder används. Det kvalitativa tillvägagångssättet är inspirerat av pedagogisk etnografi (Qvarsell, 1996, Bryman, 2002) och Paulo Freires teorier om dialog i pedagogiken (Freire, 2000, 1972). Först genomförde vi generativa gruppdiskussioner och intervjuer med ungdomar med olika sociala bakgrunder när det gäller fred och våld. De första generativa gruppdiskussionerna utgjorde grunden för diskussionsområdena för nästa samtal, som i sin tur bestämde frågorna för djupintervjuer. Den första fasen av kvalitativ datainsamling utgjorde grunden för utvecklingen av ett frågeformulär. Sammanlagt 25 generativa gruppdiskussioner och 29 intervjuer genomfördes och 1300 enkäter. I enkäterna har vi två delar, en kvantitativ och en kvalitativ. Den kvalitativa analysen genomfördes med datorprogrammet Atlas och de kvantitativa data analyserades med SPSS statistiska datorprogram.

I denna artikel presenterar jag hur nya identitetskonstruktioner kan påverkas av olika historiska och nationella narrativ och tar upp tre fall, konstruerade utifrån den kvalitativa delen av enkäten. Dessa analyseras med tanke på influenser av olika narrativ, graden av vad Beck (2005b) kallar kosmopolitisering och

fredliga dispositioner.

1) *Influenser av olika narrativ*: a) Historiska narrativ, b) Familjens narrativ

2) *Graden av kosmopolitisering*: a) tillblivelsen av multipla lojaliteter, b) kompetens att röra sig i olika sammanhang, c) medvetenheten om att det ändå är omöjligt att leva i en värld utan gränser, d) medvetenhet om globala risker, e) öppen och tolerant världssyn, f) acceptans av skillnad, g) erkänna den andre h) blandningsprincipen, som innebär att kosmopolitiska, lokala, nationella, religiösa, etniska kulturer och traditioner förenas och blandas med varandra, i) kosmopolitisk empati

3) *Fredliga dispositioner*: a) insikt i vad våld och orättvisa innebär i det egna livet och världen, b) reflektion över andras lidande och traumatiska erfarenheter i nuet och historiskt

Nya identitetskonstruktioner

Resultaten från projektet visar att ungdomarna i undersökningen utvecklar olika typer av nya identitetskonstruktioner som är mer eller mindre kosmopolitiska, och som kan ge uttryck för att vara öppna eller stängda för det främmande. I materialet finner vi exempel på ungdomar vars familjer representerar den traditionella synen på kosmopoliter. Det vill säga de som har haft ekonomiska möjligheter att resa och leva i olika delar av världen, men trots det förblir opåverkade. Det finns också motsatta grupper, sådana som alltid har bott på samma plats i många generationer. De har inte råd eller möjlighet att resa och instänger sig själva i en identitet och kan till och med uppleva både rädsla och otrygghet för en främmande identitet. Dessa två typer av identiteter har alltid funnits i historien.

Här är ett exempel från en ungdom som är född i Sverige och saknar anknytning till andra platser eller kulturer:

Jag är stolt svensk och skulle inte vilja vara något annat. [...] Nej, jag är inte världsmedborgare och har inte varit överallt (Sverige, Sol- och månskolan, 38).

En annan person vars familj tillhört Sverige under många generationer visar en slutenhet mot det annorlunda:

Alla mina släktingar är svenska. [...] Nej, jag är inte världsmedborgare. Jag känner hat mot en del av araberna och deras sjuka värderingar (Sverige, Källmarksskolan, 95).

Det finns också ungdomar som har haft möjlighet att röra sig fria i världen och upp-

skattar det:

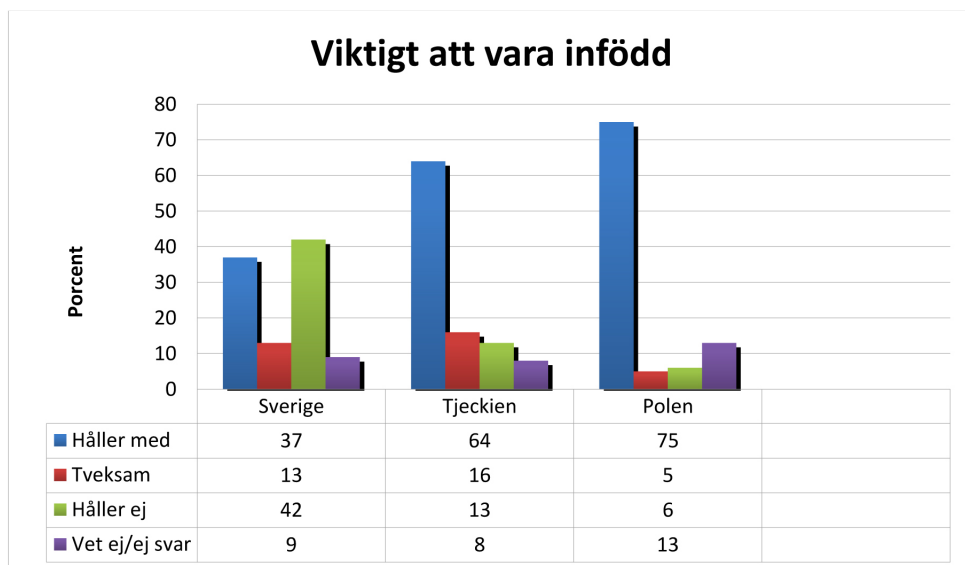
Jag har bott totalt sju år utomlands, så känner helt klart av det. [...] Ja, jag känner mig som världsmedborgare. Jag har bott i Asien, Europa och USA (Sverige, Internationella skolan, 18).

Men vi fann också i vårt material nya identitetskonstruktioner som skapats framför allt av ungdomar som har en blandad kulturell erfarenhet, eller som har rest mycket och har fått influenser från olika kulturer, samt kan ha en mer eller mindre positiv erfarenhet av globaliseringen.

De nya typerna av identitetskonstruktioner varierar inom olika länder beroende på deras historiska och nationella narrativ. Dessa i sin tur påverkas också av de narrativ som skolorna och sociala medier överför och varierar även beroende på enskilda familjers och personers upplevelser.

För att ta reda på ungdomarnas identitetskonstruktioner frågade vi bland annat om ungdomarna tyckte det var viktigt att vara svensk, tjeckisk eller polack.

I tabellen nedan visas att ungdomarna från Polen och Tjeckien är betydligt mer nationalistiska än i Sverige. I båda länderna anser en majoritet att det är viktigt att vara infödd, i Polen tre fjärdedelar (75%) och i Tjeckien två tredjedelar (64%). I Sverige håller bara en dryg tredjedel (37%) med om det medan en stor andel (42%) förkastar påståendet att det är viktigt att vara infödd.

Figur 1. Inställning till egen nationalitet. Ungdomar i Sverige, Tjeckien och Polen, 2013 – 2014.

Den polska och tjeckiska kontexten skiljer sig från den svenska på olika sätt.

I Polen och Tjeckien säger många ungdomar att de identifierar sig med hjältar. Först och främst med nationella hjältar, kanske något som uppstått efter andra världskriget. Men det finns också exempel på ungdomar som har släkt i många länder, och har många länders hjältar att identifiera sig med.

Min familj härstammar ifrån hela Europa (och inte bara det). Vi respekterar andra nationaliteter och jag är glad över att mina hjältar har varit så olika. (Kryzysztosfskolan, Polen, 100)

Trots att många polska ungdomar talar om hjältar, patriotism och nationell stolthet är det förvånande att också många är kritiska till sitt land och sina politiker och till och med skäms över dem.

Några exempel är de följande:

Ibland skäms jag över hur polacker utomlands betar sig (Polen, Solidaritetsskolan, 27).

Jag känner att jag är besviken på politiker, som bara pratar om en sak och om idrottsmän som förlorar hela tiden (Polen, Habitusskolan, 12).

De tjeckiska ungdomarna uttrycker också kritik mot sitt land, politiker och nuvarande situation i Tjeckien, även om det är mindre nationalistiska än polacker:

Jag bor bara i Tjeckien för att jag har min familj och mina vänner här. Jag tycker om Prag, men jag föraktar Tjeckien i största allmänhet. Jag tycker inte om lokalbefolkningen, deras mentalitet. Jag skäms över vår president och ofta också över mitt land. Jag trivs mycket bättre utomlands, till exempel i Storbritannien. (Tjeckien, Nadezdaskolan, 66)

Detta innebär inte att de inte samtidigt kan vara stolta över sitt land:

I vissa situationer skäms jag över mitt land, men jag är även stolt över att vara polack (Polen, Habitusskolan, 8).

Jag är glad över att vara tjeck, men vad som händer nuförtiden gör mig gråtfärdig (Tjeckien, Nadezdaskolan, 26).

I Sverige uttrycker ungdomar också en del kritik, den riktar sig framförallt mot förekomsten av Sverigedemokrater:

Bryr mig inte vad jag är. Innan var jag stolt att vara svensk, ett neutralt land. Men nu när SD är med i riksdagen, så skäms jag även att kalla mig svensk (Sverige, Mångfaldsskolan, 61).

Till skillnad mot tjecker och polacker tycks svenska ungdomars identitet påverkas av den positiva synen på Sverige utomlands:

Svenskar har ett bra rykte ute i världen (Sverige, Sol- och månskolan, 56).

I Polen och i Tjeckien talar man om statens inkräktande i deras liv och historiska minnen av Andra världskriget och erfarenheten av utländsk dominans.

Många tjeckiska elever nämner i större utsträckning än polska elever fördrivningen och den hårda behandlingen av tyskar och behandling av romer efter kriget. Detta även om det var flera som fördrevs i Polen.

Här är ett exempel från Tjeckien på hur landets narrativ kan påverka ungdomar:

Efter Andra världskriget – massakrerna av tyskar i de tjeckiska gränsområdena. Det har påverkat mig för jag har insett att tjeckerna kan vara precis lika grymma som tyskarna under andra världskriget. Jag tycker att det var meningslöst att hämnas (Tjeckien, Nadstola, 62).

Ett annat tema inom ramen för nationella narrativ är rasism och främlingsfientlighet. En nationalitet som särskilt ofta angrips i Tjeckien är romerna och tonen mot dem är hård:

Konstant problem med zigenare. När en vän till mig blev angripen för att hon bara tittade (Tjeckien, Nadstola, 53).

Zigenarna och deras sjuka mentalitet (Tjeckien, Zelenskaskolan, 35).

Jag skulle helst kasta ut romerna från vårt land. Dom bara orsakar problem (Tjeckien, Zelenskaskolan, 38).

Till skillnad från tjeckiska och polska ungdomar framträder de svenska ungdomarna som inte har upplevt Andra världskriget på samma sätt och som uppfattar frihet som en självklarhet. Det faktum att Sverige haft fred så länge och varit neutralt påverkar en del ungdomars identitet. Här är ett exempel tagen från ett generativt samtal:

Pelle: Sveriges historia är väldigt intressant. Vi blir matade ... så här att vi är så himla stolta över vår fred. Jag tror att det påverkar en, att man historiskt sett haft fred i vårt land. Så liksom vi får höra sedan vi är små att demokrati är jättefint och fred är något vi ska uppnå. Vi får intrycket att vi ska sträva efter fred överallt. Och så här har vår historia sett ut de senaste hundra åren. Tidigare var Sverige en stor krigsmakt, och det är nästan som om man försöker suddas ut det ... Jag tror att det verkligen har påverkat oss att vi haft fred. Vi har lärt oss historien om Sverige, att vi haft krig tidigare, men vi ser nu hur

bra vi har. Inte bara vi, även om vi inte var helt neutrala under andra världskriget. Att vi höll oss utanför kriget har hjälpt oss och även andra (Sverige, Internationella skolan).

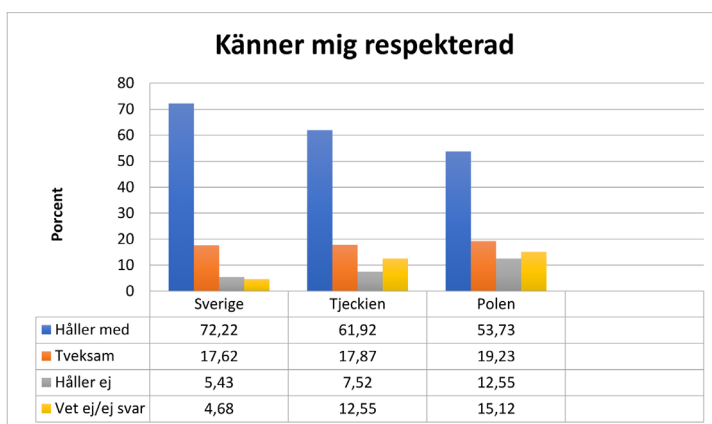
Flera tar upp Sveriges neutralitetspolitik med en kritisk ton:

Vi var “neutrala” under andra världskriget. Det var bra, men vi kunde också ha valt sida – de godas sida! Annars finns det inget som haft stor betydelse för fred (Sverige, Mångfaldsskolan, 61).

Vi är neutrala, vilket har gett oss fred, men fy och vad fegt! (Sverige, Internationella skolan, 23)

I Sverige bor ungdomarna i ett samhälle vars narrativ förutsätter att man handskas och tänker fritt, och att man kan resa obehindrat vart man vill. I narrativet ingår respekt för individen och ett stort mått av demokrati. Som framgår av World Values Survey befinner sig Sverige högt upp på en karta som beskriver individens frihet och sekulära, rationella värderingar.²

I alla de tre länderna känner sig de flesta respekterade, i Sverige enligt våra resultat känner ungdomarna sig mer respekterade än de gör i Tjeckien och Polen. Bland polacker säger sig bara drygt hälften känna sig respekterade.

Figur 2. Samhälle och känna sig respekterad, i Sverige, Tjeckien och Polen enligt våra undersökningsdata insamlade 2013-2014.

I alla tre länder tas upp bristen på tolerans för olikhet, etnisk, socialt, ålder och religion som orsak till att inte känna sig respekterad. Här kommer ett exempel från Sverige:

Ojämsställdhet gör att jag inte alltid känner mig lika respekterad som jag borde (Sverige, Källmarksskolan, 77).

I det polska och tjeckiska narrativet är den pågående processen från ett auktoritärt till ett mer demokratiskt samhälle underförstått. Det inbegriper en misstro mot och en känsla av hot och brist på respekt för individen från statens sida. Här följer ett exempel från Polen:

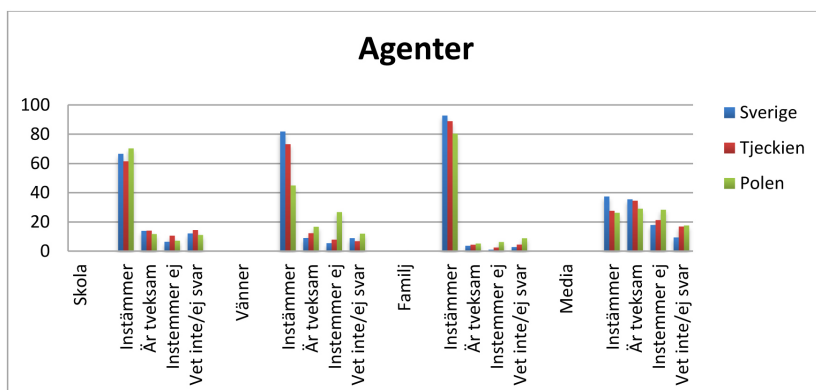
Jag känner mig inte respekterad, eftersom samhället och media förminskar det man själv kan känna (Polen, Habitusskolan,70).

Påtagligt många kritiserar politikerna och den dåvarande presidenten, Vaclav Klaus, upplevdes av många till och med som ett hot:

Om jag hade en annan president skulle jag känna mig mycket säkrare. Då skulle det också finnas mer plats för tolerans och respekt (Tjeckien, Nadezdaskolan, 44).

Den största fienden är staten (Tjeckien, Jicinskolan, 129).

Historiska och familjens narrativ påverkar ungdomarnas identitetskonstruktion och syn på världen. Skolan (lärare, läromedel), vänner, familj och media är också viktiga agenter som medierar mening genom kommunikativa handlingar och utbyte av information som bär på ett visst värdeinnehåll. Ungdomarna tolkar och förhandlar dessa värden i deras skapande av ny mening. Dessa agenter medierar och reproducerar olika typer av rådande diskurser och narrativ på ett medvetet eller omedvetet sätt. De uttrycks via utsagor och begrepp som kan ha betydelse för ungdomarnas referensramar, världsuppfattning och handlingar. För att komma åt hur olika slags agenter påverkar ungdomarnas värderingar frågade vi dem i hur stor eller liten utsträckning skolan, familjen, vänner och media gjort dem till fredliga människor.

Figur 3: Agenter

Ungdomarna i skolorna instämmer med att familjen var den viktigaste agenten i deras utveckling av värderingar. Enkäternas kvantitativa resultat visar att i alla tre länderna ansåg mer än 80 % av respondenterna att familjen var den viktigaste agenten. I den svenska skolan var summan 93%, i Tjeckien 89% och i Polen 80 %. Vänner kommer på andra plats i Sverige (82 %), i Tjeckien (73 %) och i Polen 45%). I Polen tar skolan den andra platsen (70, %) och vänners betydelse en tredje plats. I Sverige och Tjeckien tar skolans betydelse en tredje plats, 67 % i Sverige och i Tjeckien 61%. Medias betydelse i de tre länderna får en fjärde plats, Sverige (37 %) Tjeckien (28%) och i Polen (26%). Vi tolkar det som att ungdomarna inte uppfattar att media har en stor betydelse i formandet av deras utveckling av fredliga värden.

Det finns flera faktorer som påverkar ungdomarnas mer eller mindre fredliga eller fientliga dispositioner. Vi kan inte dra en enkel linje och säga att ungdomarna från Polen är mer fredliga eller fientliga än svenskarna eller tjeckiska ungdomar eller tvärtom. Vi kan inte heller utifrån vår undersökning komma med entydigt resultat. Men vi kan se att det existerar parallella processer i samhällen och att inte allt handlar om terrorism, främlingsfientlighet och hat. I exemplen nedan presenteras tre ungdomar som skapat nya identitetskonstruktioner, påverkade av landets historia och familjens narrativ samt andra agenter, och som visar fredliga dispositioner.

Mikis berättelse

Miki bor i Sverige, familjen stammar från olika länder. Han umgås med människor från hela världen, vilket gjort att han börjat känna sig som en världsmedborgare och förkastar ett etnocentriskt synsätt. Miki har olika tillhörigheter:

Jag är grekalan och svensk.

Han visar öppen och tolerant världssyn och kompetens att röra sig i olika sammanhang:

Mina närmaste vänner har olika ursprung och hudfärg, vilket gynnar mångfalden i gruppen och gör varje argument mycket mer intressant.

Han berättar att den historiska händelsen som påverkat honom var:

[...] Händelser som har påverkat mig är Izmirmassakern 1922, som tvingade grekerna att lämna sina hem och flytta till utlandet, och de fick leva som flyktingar under usla förhållanden. Det fick mig att tänka på att ett diplomatiskt steg alltid är den bästa vägen.

Detta har gjort honom medveten om vilka konsekvenser som olika historiska hän-

delser kan få, så som att familjen fick fly från Grekland. Samtidigt har dessa händelser gjort att han börja reflektera och lära sig av dem.

Mina föräldrar fick åka ifrån Grekland. Människor kan ha sina konflikter, men de kan alltid lösa dom på ett fredligt sätt. Det fick jag lära mig av dessa upplevelser. [...]

På frågan om det finns många invandrare i Sverige svarade Miki:

Invandring sker av olika orsaker, ekonomiska, krigsrelaterade med mera, och den svenska befolkningen har varit snäll nog att öppna sitt hjärta för alla dessa folkgrupper. Antalet människor med invandrarbakgrund i Sverige kan aldrig bedömas som högt, eftersom dessa invandringsfrågor orsakas av hemska och tragiska händelser, något som ligger till grund för invandring.

Han förstår att invandring till olika länder sker av olika orsaker, samtidigt är han medveten om den öppna inställning som Sverige visat med invandring. Svaret på frågan kan tolkas som om han är benägen att acceptera mångfalden och skillnader.

Miki är också medveten om att invandring kan vara ett bra sätt att hjälpa människor i nöd, men samtidigt kan, som han uttrycker det, det vara ett bra sätt för Sverige att trygga ekonomin.

Invandring är ett bra sätt att rädda den svenska produktionen och hjälpa människor i nöd. Men i en perfekt värld skulle alla bo trygga och glada i sina länder. Alla vill väl ha ett ställe att kalla för sitt land, eller hur? [...]

Samtidigt visar han empati för andra när han säger att egentligen vore det bättre om alla kunde ha en plats som de kan känna sig trygga i och kalla för sitt land.

Flytten till Sverige har gjort att han blivit påverkat av det svenska narrativet, som han uppfattar mer öppet och mer kosmopolitisk.

Jag vill införliva den svenska tankegången i mitt liv, men vill också inkludera internationell mentalitet, som inte begränsas av etnocentriska attityder [...]

Tanken att bli världsmedborgare har förstärkts rejält hos Miki sedan han gick på språkinstruktionen och umgicks med människor från hela världen. Det svenska skolsystemet baserat på demokratiska grunder har påverkat den undervisning han fått i Sverige och i sin tur hans fredliga dispositioner.

Den undervisning jag fick i Sverige förvandlade mig till en fredlig människa. Medan samma undervisning som jag fick i Grekland indirekt förespråkade våld och rasism (Sverige, Källmarksskolan, 31).

Aleksandrs berättelse

En polsk pojke, Aleksandr bor i innerstaden i Wroclaw. Föräldrarna som är födda i Polen är högtbildade och båda har medelinkomst. De är katoliker, men själv har han ingen religion. Han verkar ha insikt över betydelse av fredliga handlingar och hur man kan bete sig. Han berättar om en episod i grundskolan, efter vilken han blev medveten om vad våld kunde föra med sig.

Man har alltid lärt oss att våld är något ont och att man inte löser problem med hjälp av våld. Ändå kunde det hända att lärare i årskurserna 1 - 3 sade irriterat: Har han gjort illa dig igen? Men ge tillbaka någon gång! Detta tog ofta barn till sig, och när man reagerar på våld med våld då finns det ingen möjlighet att göra sig av med den...

Aleksandr som så många andra polacker har fått höra många fördomar från sina farföräldrar mot minoriteter så som judar och tyskar, men han visar sig efter betänksamhet vara en öppen och tolerant människa.

Jag är en fredligt och en tolerant inställd människa. Däremot så har min farfar fördomar mot mörkhyade, judar och tyskar. Jag fick höra mycket om detta ämne då jag var barn, tyvärr...

Han tycker det är viktig att känna sitt lands historia, dvs Polen, och visar sig ha en förståelse för att landet inte ger honom samma möjligheter som om han bodde i andra länder.

På grund av ekonomiska skäl så ger Polen inte mig samma möjligheter som andra länder. Men jag tycker det är viktigt att känna till mitt lands historia...

Han visar vikten av att ha en öppen internationell kommunikation som en väg till skapande av tolerans och detta tack vare de möjligheter som internet erbjuder.

Internet underlättar internationell kommunikation vilket har, på det stora hela, en positiv inflytelse över tolerans.

Aleksandr är medveten om vad våld innebär, om människors lidande och dess konsekvenser

...Kulturella förändringar påverkar människors moral och det sin tur gör att man kan träffa på många otrevliga situationer. Så har det alltid varit. Den lätta tillgängligheten till rusningsmedel resulterar i stölder, våldtäkter och överfall...Världen ser ut på så sätt att vi skapar klyftor mellan folk...

Han har också öppet sinne och tror på det positiva med mångfalden. Detta framför allt tack vare möjligheter med resande över gränserna som underlättar kommunikationen mellan människor. Samtidigt som han menar att med tanke på Polens begränsade möjligheter är det trots allt många invandrare i landet.

Det faktum att jag har kontakt med många nationaliteter betyder inte att vi inte fortfarande är medlemmar i en...Det är en intressant och bildande erfarenhet och lär oss tolerans... Världen stängs inte inom gränserna av en enda nation, vi kan med lätthet resa och kommunicera med andra...Med tanke på alla begränsade möjligheter till exempelvis utbildning i Polen så är det ändå många invandrare som är här. (Polen, Krzysztofskolan, 97)

Boreks berättelse

Borek är från Tjeckien. Han är halv tjeck, halv rom. Han är uppväxt med sin mor som enligt honom har lärt honom vad som är rätt eller fel. Han anser att skolan å andra sidan inte har lärt honom varken hur han ska bete sig eller tolerans. När vi frågade honom om skolan hade gjort honom fredlig, svarade han:

Beteende och tolerans, mest av allt, ingen respekt för någon och någonting

Han känner sig inte trygg i Tjeckien, som samhället som det ser ut idag.

Nuförtiden är det så-det är ett slags samhälle där det är omöjligt att känna sig trygg.

Och inte heller respekterad:

Äldste medborgare eller högt rankade människor respekteras inte nuförtiden
När det gäller min ålder är jag definitivt inte respekterad.

Eftersom han har olika tillhörigheter, kan han jämföra olika beteenden. Han verkar vara medveten om det tjeckiska narrativet gällande romer. Han vill inte säga allt om dem, men han tycker att några är öppnare än tjecker.

Jag är en halv romani, jag säger inte att alla av dem men vissa är närmare varandra än tjeckerna.

Han visar öppenhet för skillnader

Jag upptäcker nya saker, människor och jag lär mig ständigt.

Om frågan om det finns många invandrare i Tjeckien svarade han:

Jag tror att det inte finns tillräckligt med jobb för tjeckerna ännu mindre för invandrare.

Han känner igen sig i historieber beskrivningar i böckerna. Han är mycket intresserad om vad som hände i Tjeckien speciellt vad som rörde romer.

De händelser som har påverkat honom mest är vad han har läst och sett i dokumentärfilmer om första och andra världskriget och genom ett besök till Terezinkoncentrations läger. Hans besök där har gjort att han fått förståelse för många frågor, fått insikt och sett allt annorlunda, samt känsla för andra.

Jag tittar på allt annorlunda, jag uppskattar mer vad jag har och jag behandlar de jag älskar bättre.

Han tror trots allt att skolan kan göra något för att åstadkomma fred men han tror sig inte själv kunna göra något.

Skolan kan påverka mycket tror jag - utbildningen, uppväxten etc...

Jag har ingen aning - jag kan inte göra mycket själv. (Tjeckien, Zelenskaskolan 39)

Slutsats och diskussion

Dessa tre berättelser visar tre ungdomar som har utvecklat nya identitetskonstruktioner i de olika kontexter de har ingått i. De kan betraktas som nya därför att det karakteriseras av blandad kulturell erfarenhet, öppenhet och en känsla att tillhöra världen.

Mikis, Aleksandrs och Boreks identiteter skiljer sig inte avsevärt från varandra. De har influerats av globaliseringsprocesserna, så som internet och möjlighet att resa eller ha kontakt med människor från olika delar av världen. Det som skiljer deras identiteter är påverkan som de har fått beroende på deras lands historia och familjers narrativ.

Miki har blivit påverkad av både sin egen familjehistoria och av de värderingar han fått i Sverige. Han har införlivat svensk mentalitet som är mer öppen och inte så egocentrisk enligt honom. Han ser också de demokratiska värderingar som han har fått i den svenska skolan som orsak att han har blivit fredlig.

Aleksandr har blivit influerad av det polska narrativet, och av familjens narrativ. Han är medveten om vad Polen kan erbjuda honom själv och andra och varför hans farföräldrar visat fördomar till vissa minoriteter så som judar och tyskar. Denna insikt har gjort att han fått en tankeställare och blivit tolerant i stället. Han förespråkar öppen kommunikation över gränserna. Hans kontakt med "andra" har blivit en del av utveckling av hans fredliga dispositioner.

Borek, själv halv romani är medveten om den rasism som existerat mot romer

i Tjeckien. Men han har fått förståelse över andras och sin egen historia efter att ha besökt Terezin koncentrationsläger. Han har då fått insikt om vad som har hänt historiskt och över andras lidande. Han har ändrat sina värderingar och förespråkar nu empati för andra.

Miki, Aleksandr och Borek visar att deras egna värderingar skapats i en mix av historisk-, nationell- familje- och interkosmopolitisk miljö. Dessa ungdomar har lärt sig att acceptera skillnader, att vara nyfikna på det annorlunda hos den ”andre”, att få insikt om vad våld och orättvisa innebär och sätta sig in i andras lidande både i nuet eller historiskt. Dvs ungdomarna har utvecklat fredliga dispositioner genom att konfronteras med olika värden och genom att kontrastera olika erfarenheter och kunskaper, alltså genom interkulturella kosmopolitiska lärandeprocesser. Dessa lärandeprocesser sker i möte med andra, det är därför viktigt att satsa på möte och sociala relationer över gränserna. Ingelstam (2017) framhäver betydelsen av dialog och grannsämja, när det gäller Sveriges relation till Ryssland för att stimulera till samarbete istället för konfrontation mellan länderna.

Dialog och öppenhet över gränserna är en del av ett kosmopolitiskt synsätt som kan leda till en fredlig inställning till världen. Kanske är vi fortfarande idag långt ifrån att alla ska känna sig delaktiga i samma värld, så som Comenius menade. Men som det framstår i denna artikel, finns ungdomar som skapat nya identitetskonstruktioner och anammat ett kosmopolitiskt synsätt. Så världen går inte endast mot en riktning.

Noter

1 Kant tänkte sig förmodligen den europeiska människan som en förebild för hur den ”moraliska” människan skulle te sig, men i dagens samhälle menar vi att detta bör förstås som ”människan” i ett globalt perspektiv.

2 World Values Survey, 2015.

Referenser

- Beck, Ulrich (2005a). *Den kosmopolitiska blicken eller: ”Krig är fred”*. Göteborg: Daidalos.
- Beck, Ulrich (2005b). The Cosmopolitan Perspective: Sociology in the Second Age of Modernity. I Vertovec, Steven & Cohen, Robin (red.), *Conceiving Cosmopolitanism. Theory, Context, and Practice*. New York: Oxford University Press.
- Bryman, A. (2002). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Stockholm: Liber.
- Burjanek, A. (2001). ”Xenophobia among Czech Population”, *Czech Sociological Review*, 1.
- Czech Statistical Office (2011). Demographics of the Czech Republic 2011

- [http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_the_Czech_Republic], nedladdat 28/3, 2011.
- Dower, N. (2003). *An introduction to global citizenship*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fairclough, N. (2001) "The Discourse of New Labour: Chritical Discourse Analysis" s. 229-266. I Wetherell, M., Taylor, S. & Yates, SJ, *Discourse as Data: A guide for analysis*.
- Ganev, V. I. 2005. "The Triumph of 'new Liberalism' Reconsidered: Critical remarks of ideas Centred Analyses of political and Economic Change in Post Communism". *East Europeans politics and Societies*, 19, 2005, 343-78.
- Freire, Paulo (2000). *Pedagogy of the Oppresses*. New York: continooon.
- Hall, Stuart (1996). *Question of Cultural Identity*. Denmark: SAGE publication Ltd.
- Hall, Stuart (2008). Political bonding in a world of multiple identities. I Steven Vertovec & Robin Cohen, 2008. *Conceiving Cosmopolitanism. Theory, Context, and Practice*. Oxford University Press.
- Hanley, Séan (2011). *The New Right in the New Europe. Czech Transformation and rightwing politics, 1989-2006*. London: Routledge, 2011.
- Held, David (2003). *Kosmopolitism: ideal och verklighet*. Göteborg: Daidalos.
- Ilicki, J. (1988). *Den föränderliga identiteten. Om identitetsförändringar hos den yngre generationen polska judar som invandrade till Sverige under åren 1968-1972. En rapport från forskningsprojektet "Judisk identitet – i förändringar i samband med migration"*. Uppsala universitet: Sociologiska institutionen.
- Ingelstam, Lars (2017). *Grannlaga. Kontakter med ryssar och Ryssland*. Bromma: Fredens väg.
- Kuan-Hsing, Chen (1995) "The Formation of a diasporic intellectuall. An Interview with Stuart Hall". I David Morley & Kuan-Hsing Chen, 1995. *Stuart Hall: Critical dialogues in cultural studies*. London, 1996 s. 485-503.
- Lahdenperä, P. (2004). *Interkulturell pedagogik i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lettevall, R. (2008). The Idea of Kosmopolis: Two Kinds of Cosmopolitanism. I R. Lettevall and M. Klockar Linder, *The Idea of Kosmopolis. History, philosophy and politics of world citizenship*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Lindell, Johan (2014). *Cosmopolitanism in a Mediatized World. The Social Stratification of Global Orientation. Avhandling*. Karlstad University studies 2014:23.
- Nussbaum, Martha (2010). Patriotism and Cosmopolitanism, *Boston Review*, volym 19, nr. 5, 1994, s. 3-34, hämtad 2010-12-19 från <http://bostonreview.net/BR19.5/nussbaum.php>
- Polish Eurydice Unit (2010). *The system of Education in Poland*. [http://www.eurydice.org.pl/files/the_system_2010.pdf], nedladdat 28/3, 2011.
- Qualitative data analysis software - ATLAS.ti [http://www.google.se/search?hl=sv&source=hp&q=Atlas.ti&meta=&rlz=1W1SKPB_sv&aq=f&aqi=

- g7&aql=&oq&=&gs_rfai=), nedladdad 1.4.10
- Qvarsell, B. (1996). *Pedagogisk etnografi för praktiken - en diskussion om förändringsfokuserad pedagogisk forskning*: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet. Statistiska centralbyrån. *Befolkning efter bakgrund 2010* [http://www.scb.se/Statistik/BE/BE0101/2010A01b/Utrikes_fodda_och_utlandsk_bakgrund.pdf], nedladdat 28/3, 2011.
- Taylor, S. (2001) "Locating and Conducting Discourse Analytic Research" s. 5-12 I Wetherell, M., Taylor, S. & Yates, SJ, *Discourse as Data: A guide for analysis*. London: Sage Publications LTD.
- True Jacqui, *Gender, Globalization and Post socialism: The Czech Republic after Communism*. New York USA: Columbia university Press, 2003, p.2.
- Tamashiro, Roy och Ellen Fumari, 2015 "Museums for Peace: agents and instruments of peace education", *Journal of Peace Education*, 2015 Vol 12, nr 3 223-235. Routledge Taylor & Francis Group: Hawai.
- Vertovec, S., Cohen, R. (2002). "Introduction". I Steven Vertovec & Robin Cohen, 2002. *Conceiving Cosmopolitanism. Theory, Context, and Practice*. Oxford University Press, 1996.
- Vertovac, Steven Cosmopolitanism, Diasporas. Concepts, Intersections. Eds Kim Knott and Seán McLoughlin, 2010. London: Zed Books Ltd., s. 64, artikeln s. 63-68.
- Sharpes, Donald K. (2002). *Advanced Educational Foundations for Teachers: The history, Philosophy and Culture of Schooling*. London, 2002, s. 203. (min översättning.)
- World Values Survey*, 2015.

Att undervisa i interkulturell kommunikation

Elisabeth Ahlsén & Jens Allwood

1. Introduktion

Ett av de tillfällen där värderingar och normer ofta spelar stor roll och ofta diskuteras är när människor med olika nationell eller etnisk kulturell bakgrund möts. En av anledningarna till detta är att många värderingar och normer är kulturbundna och skiljer sig mellan kulturer och därför måste medvetandegöras för att möjliggöra en så god kommunikation och harmoniskt samarbete som möjligt. Skillnader i värderingar och normer spelar på så sätt en viktig roll i interkulturellt samarbete. Inte minst av denna anledning har interkulturell kompetens och interkulturell kommunikation lyfts fram som medel att främja en ökad internationalisering. Enligt en nyligen gjord revidering av föreskrifter för universitetsutbildningar i Sverige (februari 2018) ska Interkulturell kompetens förvärfvas i alla högskoleutbildningar.

Målet med den ökade internationaliseringen ska vara att bättre utnyttja de möjligheter som idag redan finns men som, enligt den svenska utbildningsministern, försummas. Interkulturell kommunikation kan och bör här ges en viktig roll, som instrument för ökade interkulturella insikter, ökad interkulturell förståelse, ökad tolerans och ökade färdigheter i att hantera interkulturella relationer. Vad detta kan komma att innebära och hur det ska åstadkommas är emellertid en fråga för diskussion och planering.

Denna artikel försöker ge ett bidrag till besvarandet av denna fråga, genom att ge en beskrivning och diskussion av vad interkulturell kommunikation (IKK) är, vad undervisning i IKK kan innehålla och hur den kan utformas.

Både begreppet "interkulturell kompetens" och begreppet "interkulturell kommunikation" förutsätter begreppet "kultur", som kan användas på många sätt. Här används den definition som ges i Allwood (1990). Med "kultur" avser vi egenskaper som är gemensamma för majoriteten av människorna i en viss social gemenskap vid en viss tidpunkt och som inte direkt givits av naturen. I linje med definitionen är förmågan att gå gemensam för de flesta människor i de flesta kulturer, men är natur snarare än kultur. Bruket att gå med skor på är däremot kultur snarare än natur, eftersom det inte ges direkt utan kräver "kultivering" av naturen. Kulturer kan förändras så att vad som är gemensamt vid en viss tid inte behöver vara det senare. Jämför tilltalsformer i Sverige på 1950-talet med tilltalsformer idag. Kultur kan

anknytas till många olika kulturbärare, t ex organisationer, städer, regioner, nationer, etniska grupper. Kulturer tillåter också situationell variation, man kan tex bete sig annorlunda på jobbet än hemma etc. Vårt kulturbegrepp är alltså dynamiskt och öppet för grupp och situationsvariation.

Vad vi fokuserar i denna artikel är emellertid nationell-etnisk kultur, dvs vad som är gemensamt i olika situationer för majoriteten eller stora grupper i en nation eller etnisk gemenskap.

2. Fyra aspekter av kultur

(Allwood, 1990)

Fyra aspekter av kultur kan urskiljas och fokuseras i undervisningen:

- Tankesätt
- Beteende
- Artefakter
- Spår i naturen.

När det gäller många kulturföreteelser, inklusive kommunikation, kombineras ofta de fyra aspekterna. Vi uttrycker våra tankar med ord, gester (beteende), skrift och bilder (artefakter), vilka lämnar akustiska eller optiska spår i naturen.

2.1 Tankesätt

Hur man tänker påverkas av och påverkar den kultur man tillhör. En ökad medvetenhet om olika synsätt i olika kulturer och hur de kan påverka kommunikation och samarbete är viktig för interkulturell förståelse och undvikande av missförstånd. Hur en person tänker märks inte alltid i det yttre beteendet, utan det behövs bakgrundskunskap om kulturen i fråga för att förstå dess tankesätt. Attityder, värderingar, traditioner och erfarenheter/bakgrundskunskap utgör flera olika typer av tankesätt, som kontinuerligt influerar varandra.

Exempel: Två personer från olika kulturer (A och B) förhandlar för sina företags räkning om hur man ska lösa ett gemensamt problem. A får intrycket att B är undvikande och inte vill komma till ett beslut. Detta visar sig bero på att i Bs kultur måste alltid en överordnad chef fatta beslutet, medan i As kultur beslutet är delegerat till den som förhandlar. A och B tänker alltså olika beträffande förhandlingssituationens procedur och kanske även om dess mål. Om A och B i förväg känner till denna skillnad kan förhandlingen underlättas och missförstånd undviks.

2.2 Beteende

Skillnader i människors beteende mellan olika kulturer är lättare att direkt observera än skillnader i tankesätt, men kan vara minst lika svåra att förstå. Här är medvetenhet om variationsmönster i beteende och deras bakgrunder i t ex tankesätt viktig. Flexibilitet i acceptans av olika beteendemönster, liksom i att själv använda olika beteenden i olika kulturer är också något som kan tränas och vara till stor nytta i interkulturell kommunikation.

Exempel: Två personer från olika kulturer (A och B) står och samtalar under en kaffepaus på ett internationellt möte. A flyttar sig hela tiden närmare B, medan B hela tiden backar bort från A. A försöker alltså skapa ett mindre avstånd mellan talarna, medan B försöker öka avståndet. Skillnader i talaravstånd mellan personer som samtalar är stora mellan olika kulturer. Ofta är detta omedvetet, men när personer från olika kulturer samtalar kan det skapa en känsla av obehag hos dem. I detta fallet kan B uppfatta A som påträngande, medan A uppfattar B som undvikande eller ovillig att fortsätta kommunikationen. Medvetenhet om kulturella skillnader i talaravstånd kan vara en klar hjälp i att underlätta kommunikationen och undvika missförstånd av beteendet.

2.3 Artefakter och spår i naturen

Artefakter (alla konstgjorda föremål, t ex hus, bilar, pennor) och mönster i naturen är konkreta uttryck för en viss kultur, som säger mycket om hur denna kultur fungerar och om dess traditioner och levnadssätt. Äldre artefakter kan t ex studeras på museer, men även användandet av artefakter i nutid kan studeras. Vi kan t ex observera hur kinesiska elever i 10 skolor använder mobiltelefoner och internet, jämfört med svenska elever i 10 skolor. Spår i naturen vittnar om hur olika kulturer har utnyttjat och förändrat den naturliga omgivningen och sina liv under historien. En kulturs agrikultur är en mycket viktig del av dessa processer. Information av denna typ kan vara till nytta för att förstå och kommunicera med personer från andra kulturer.

Att beakta alla fyra aspekterna och relationerna mellan dem ger en mer nyanserad helhetsbild och förståelse av en viss kultur. Detta gäller också vid jämförelse mellan olika kulturer, där det leder till bättre förståelse att se samspelet mellan aspekterna än att till exempel fokusera enbart på beteende eller kognition. Inte minst gäller detta jämförande studier av kommunikation i olika kulturer eller studiet av kommunikation mellan personer med olika kulturbakgrund.

3. Relationer mellan kulturer (interkulturell, tvärkulturell, multikulturell och transkulturell)

(Allwood, 2011c)

Förutom "interkulturell" kommunikation, kan man också tala om "tvärkulturell", "transkulturell" eller "multikulturell" kommunikation, där alla termerna innebär kontakt mellan flera kulturer eller över kulturgränser men kan ges och har getts mer olika mer specifika betydelser.

Termen "interkulturell" används ofta när man talar om kontakter mellan människor med olika kulturbakgrund. "Tvärkulturell" används ofta när i vill göra jämförelser mellan olika kulturmönster, t ex sättet att undervisa i Frankrike och Kina. "Transkulturell" används för något som ligger "bortom" eller "över" en eller flera givna kulturer, t ex om en ny "tredje" kultur uppstår i interaktion mellan människor med olika kulturell bakgrund. "Transkulturell" kan också användas när mönster överförs från en kultur till en annan. "Multikulturell" ("mångkulturell" eller "flerkulturell") används när flera kulturer på något sätt finns på samma plats eller tidpunkt. En stad, en nation eller en person kan vara multikulturell, genom att samtidigt härbergera flera nationella eller etniska kulturer. Det är här värt att lägga märke till att en nation kan vara multikulturell, t ex Schweiz, utan att en majoritet av dess invånare är det. På samma sätt kan en i princip monokulturell nation, t ex Sverige, ha många multikulturella medlemmar.

Vi kan även notera att en "interkulturell" relation förutsätter en "multikulturell" situation. Detsamma gäller "integration", som kräver att människor med olika kultur samverkar. "Integration" är därför något annat än "assimilation", som innebär att en person överger sin ursprungliga kultur för att "assimileras", dvs övergå till de tankar, beteenden, artefakter och naturmönster som är typiska för människorna i en annan kultur.

I linje med ovanstående, får vi nu en skillnad mellan "interkulturell kompetens" och "multikulturell kompetens", där "interkulturell kompetens" står för förmåga att kommunicera och samverka över kulturskillnader, t ex genom att använda ett gemensamt tredje språk (Lingua Franca), idag ofta engelska eller en kombination av Google translate och gester. Ofta innebär interkulturell kompetens också interkulturell flexibilitet (se nedan). "Multikulturell kompetens" står istället för förmågan att bete sig adekvat som en medlem av flera kulturer. Man kan vara interkulturellt kompetent utan att vara multikulturellt kompetent, t ex en världsvan "globetrotter", som överallt kommunicerar på engelska. Kanske kan man också vara multikulturellt kompetent utan att vara interkulturellt kompetent.

Utgående från ett antal teman och frågeställningar i relation till dessa teman beskriver vi nu nedan några möjliga dilemman och val som gäller innehåll och utformning av undervisning i interkulturell kommunikation mellan människor från

olika nationell eller etnisk kultur.

Interkulturell kommunikation kan definieras som ”kommunikation mellan människor som inte har samma kulturella bakgrund” och förekommer idag i många olika former (Allwood, 1982,1985). Vill man ha en vidare definition som inkluderar datorprogram som används i träningssyfte för interkulturell kommunikation (Johnson, 2010, Aylett & Paiva, 2012, Allwood & Ahlsén, 2009, Allwood, Ahlsén & Lu, 2012) eller kommunikation mellan djur, där samma art visat sig kunna ha olika ”kulturer”, t ex olika ”fågeldialekter” (Marler & Tamura, 1964) kan vi istället för människor sätta in ordet ”agenter i definitionen, så att den lyder ” kommunikation mellan agenter med olika kulturell bakgrund”.

En av formerna för interkulturell kommunikation äger rum över internet vilket idag ofta innebär kommunikation över nationella kulturella gränser med hjälp av ett för båda parter andra eller tredje språk (idag ofta engelska) eller med hjälp av ett översättningsprogram. Information som skapats i och för en kultur överförs till en annan, ofta utan analys av hur denna information kan tänkas tas emot i den nya kulturen. I många sammanhang, t ex olika professioner inom arbetsliv eller vetenskap, är interkulturell kommunikation daglig och tas för given. Många, särskilt unga, rör sig mycket mellan olika kulturer och ser sig själva som mer globaliserade medborgare. Andra former av interkulturella kontakter skapas genom den stora arbetskrafts- och flyktningmigration som äger rum både i Sverige och resten av jordens länder. I alla dessa sammanhang konfronteras personer från mer eller mindre olika kulturer, mer eller mindre frivilligt och måste lösa problemet att samexistera och samverka i ett samhälle som ofta kontinuerligt förändras. Interkulturell kommunikation har genom denna globala samhällsutveckling blivit ett allt viktigare kompetensområde.

4. Undervisning i interkulturell kommunikation

4.1 Allmänt eller specifikt perspektiv?

Undervisning i interkulturell kommunikation kan antingen ges ur (i) ett allmänt perspektiv, grundat på och med ambitionen att vara tillämpligt på vilka nationella/etniska kulturer som helst eller (ii) ett mer specifikt perspektiv med en mer specifik inriktning på en mer specifik etnisk/nationell kultur, t ex kinesisk eller fransk. Både (i) och (ii) kan konstrueras med utgångspunkt i att förstå den egna kulturen bättre, för att sedan relatera denna förståelse till en eller flera andra kulturers kommunikation (Allwood, 1985, 1990).

Med ett generellt perspektiv är målet att ge insikter i och beredskap att handskas med olika faktorer (t ex normer och värderingar) som påverkar möten mellan människor från olika kulturer och att ge en djupare förståelse för hur dessa faktorer

påverkar kommunikationen. Detta perspektiv är vanligt t ex i universitetsprogram med inriktning mot IKK. Ett mer specifikt perspektiv används ofta i mer handbokslika utbildningar, t ex för personal som ska arbeta i en specifik annan kultur, t ex företagsanställda som ska tjänstgöra i Kina eller Indien eller biståndsarbetare, som ska arbeta i ett specifikt land i Afrika eller Asien. De två perspektiven kan med fördel kombineras för att ge en ökad förståelse av den egna kulturen genom jämförelse med andra kulturer (Allwood, 1985, 1990).

4.2 Målsättningar med undervisning interkulturell kommunikation

Antingen undervisningen har en mer allmän eller en mer specifik inriktning kan den ha tre olika målsättningar (Allwood, 1985, 1990).

1. *Medvetenhet* och information om olika nationella/etniska kulturer och deras kommunikationsmönster
2. *Flexibilitet* och villighet att prova på andra sätt att kommunicera, särskilt gällande det som eventuellt är målkulturen för en viss elev
3. *Förmåga* att bete sig som en person i specifika mål-kulturer. Här spelar inläring av dessa kulturers språk en mycket viktig roll.

Den första målsättningen uppnås genom att ge/ta del av information om olika kulturer och om hur dessa kulturer är förbundna med sina kommunikationssätt. Genom bland annat jämförelser mellan den egna kulturen och dess sätt att kommunicera, som på detta sätt görs mer medvetna, och andra kulturer och kommunikationssätt skapas medvetenhet om vad som kan variera och varför. Att prova på att kommunicera på andra sätt än den egna kulturens är nästa steg, vilket ger en ökad flexibilitet, villighet och beredskap för interkulturell kommunikation i verkliga situationer. Det tredje, mer ambitiösa målet är att helt kunna smälta in eller assimileras i en viss kultur, utan att avvika, att tillägna sig denna kulturs kommunikationssätt, inte minst språket, innefattande även t ex kroppskommunikation och samspelsmönster.

De tre målsättningarna är inbördes relaterade, så att förmåga förutsätter flexibilitet som i sin tur förutsätter medvetenhet. Ofta är det av tidsskäl lämpligt att börja med medvetenhet, gå vidare till flexibilitet och sedan till förmåga, även om det går att växla mellan de tre, efter olika aktuella behov.

4.3 Metoder för undervisning i interkulturell kommunikation

Ett antal metoder kan användas i undervisning om och i interkulturell kommuni-

tion (Allwood, 1990).

- Föreläsningar och andra former av information, som filmer, litteratur mm om flera olika kulturer (t ex olika uppfattningar, värderingar och normer) och deras kommunikationssätt eller specifikt om en kultur och dess kommunikationssätt. Alla dessa former kan användas för alla tre målen ovan, särskilt mål 1 (medvetenhet) och 3 (förmåga).
- Ett användbart verktyg är s k ”Kritiska incidenter”, dvs att utgå ifrån situationer och händelser där kultur- och kommunikationsskillnader blir tydliga och spelar en viktig roll. Kritiska incidenter kan användas på olika sätt, som att läsa texter med exempel, se dramatiserade filmsnuttar med exempel, utgå från deltagarnas egna berättade erfarenheter, särskilt för mål 1 (medvetenhet) och 2 (flexibilitet) och /eller spela rollspel, särskilt lämpligt för mål 2 (flexibilitet) och 3 (förmåga), som grund för diskussion och ökade insikter och färdigheter.
- Rollspel kan användas efter att ha läst, sett eller berättat kritiska incidenter, för att utforska olika alternativa sätt att kommunicera interkulturellt i just dessa situationer. Men rollspel kan också användas mera allmänt för att levandegöra nya sätt att tänka eller bete sig.
- Faktiska interkulturella möten, antingen mellan personer från olika kulturer i en undervisningsmiljö eller genom studiebesök och resor, är ytterligare metoder där alla tre målen (medvetenhet, flexibilitet och förmåga) kan uppnås.

4.4 Innehåll i undervisning om interkulturell kommunikation – Hur ska vi förstå kulturskillnader?

För att bestämma vad undervisning i interkulturell kommunikation ska innehåller behöver vi först fundera över hur vi ska förstå kulturskillnader (Allwood, 2011b).

Vi kan här skilja på fyra olika betraktelsesätt på kulturskillnader, som förekommit i olika kulturer och under olika perioder i historien (Allwood, 2011b).

- (i) Rasism – biologisk determinism (kultur identifieras med ras)
- (ii) Kulturdeterminism
- (iii) Statistiska frekvensskillnader i tankar, beteenden, artefakter eller miljöpåverkan
- (iv) Kontextsensitiva stereotyper

De två första av dessa betraktelsesätt är deterministiska på individnivå, dvs de ser

kulturskillnader på individnivå som mer eller mindre statiska och förutbestämda av ras (kultur) eller kultur. De två andra är icke-deterministiska på individnivå och ser kulturskillnader som probabilistiska, mer påverkbara och dynamiska.

Det första deterministiska betraktelsesättet utgörs av biologisk determinism eller rasism. Rasism innebär i detta fall att kulturskillnader är medfödda och nedärvda och inte alls kan påverkas. Var och en ärver alltså sin kultur och därmed sitt sätt att kommunicera.

Det andra deterministiska betraktelsesättet är Kulturdeterminism. Den innebär att en viss kultur inte är genetiskt nedärvd, men väl socialt nedärvd, dvs vi föds in i en viss kultur och därmed är vår kulturtillhörighet och vårt sätt att kommunicera förutbestämt. Under andra världskriget kom ett skifte från biologisk till kulturell determinism med antropologerna Margaret Mead (1962) och Ruth Benedict (1989).

När det gäller icke-deterministiska typer av betraktelsesätt är den första den Statistiska. Den ser kulturskillnader som representerande vissa statistiskt sannolika, typiska beteenden, utifrån en "normalkurva", där det också finns mindre typiska beteenden, även om dessa är mindre sannolika. Det statistiska betraktelsesättet tillåter prediktioner om kulturer på en kollektiv nivå, men inte på en individuell nivå.

Även den andra icke-deterministiska typen, Kontextsensitiva stereotyper, ser vissa beteenden som typiska för en specifik kultur, s. k. stereotyper, men dessa stereotyper kan modifieras utifrån olika faktorer i kontexten, t ex fysisk och social omgivning. Stereotypa kulturskillnader ses som resultatet av forskares och/eller kulturbärares generaliseringar om vad som är typiskt i en viss kultur. Eftersom dessa generaliseringar ibland är förhastade eller dåligt grundade kallas de ofta stereotyper. Eftersom dessutom många människor är medvetna om sina uppfattningars stereotypa karaktär är de villiga att modifiera dem, både i förhållande till sig själva och andra, vilket innebär att de kan förändras.

Vi har alltså fyra betraktelsesätt:

	Kulturskillnader
Deterministiskt Förbestämda på individnivå	Biologiskt nedärvda Rasism
	Socialt nedärvda eller skapade Kulturdeterminism
Dynamiskt påverkbara på individnivå	Statistiska modeller
	Kontextsensitiva stereotyper

Vad har då de fyra olika perspektiven på kulturskillnader för konsekvenser?
(Allwood, 2011b)

Att se kulturmönster som biologiskt nedärvda innebär, som nämnts, ett rasistiskt synsätt, dvs personer från olika kulturer tillskrivs olika genetiskt betingade sätt att bete sig, vilka, eftersom de är förutbestämda och nedärvda, är omöjliga att ändra. Genom detta kan så kallade rasbiologiska argument framföras om statistiska egenskaper hos olika grupper och kulturskillnader blir egentligen omöjliga att överkomma genom insikt, flexibilitet och ändrat beteende. Kulturskillnader blir fasta och oföränderliga. Idag representeras denna syn t ex av de nynazistiska rörelser som åter finns i Europa. Multikulturell kompetens är omöjlig med ett rasistiskt betraktelsesätt. Man kan inte tillhöra flera raser samtidigt. Även interkulturell kommunikation blir omöjlig eller mycket problematisk. Man kan inte på djupet förstå människor med annan ras än ens egen.

Som nämnts ovan kom denna syn, som var mycket framträdande t ex under 1900-talets första hälft att därefter hos många övergå till så kallad kulturdeterminism, där kulturmönster visserligen inte ses som biologiskt nedärvda, men däremot fortfarande ses som statistiskt förutbestämda, nu utifrån kultur och socialt sammanhang. Var och en blir så starkt påverkad av socialiseringen i sin kultur att mönster och skillnader inte går att modifiera. En kulturdeterministisk syn kan idag ligga bakom negativa attityder mot olika invandrargrupper, särskilt mot invandrare från kulturer som skiljer sig mycket från den svenska. Går kulturmönster inte att ändra, kan man diskutera om man helt enkelt, för att bevara ett visst lands kultur, inte ska ta emot vissa grupper. En kulturdeterministisk syn är ofta en del av de högerpopulistiska rörelser som blivit vanliga i Europa. Precis som med rasism blir multikulturell kompetens med en kulturdeterministisk syn omöjlig. Man kan inte på djupet tillhöra fler än en kultur. Man blir som bäst "halvkulturell" eller "halvspråkig". På samma sätt blir interkulturell kommunikation problematisk. Hur ska man på djupet förstå människor med annan kultur än ens egen?

Ett statistiskt perspektiv gör förutsägelser på gruppnivå, men eftersom dessa endast gäller med viss sannolikhet på individnivå är perspektivet dynamiskt och ger inte definitiva förutsägelser för varje individ, vars beteende kan vara mer eller mindre typiskt för en viss kultur och också ändras i mötet mellan kulturer. Ett statistiskt synsätt innebär alltså en öppenhet för att kulturmönster och kulturskillnader kontinuerligt påverkas och förändras och att individer inom en kulturgemenskap kan vara sinsemellan mycket olika. Det innebär också att multikulturell kompetens och interkulturell kommunikation blir möjliga. Kulturella skillnader ses inte som lika bestämmande för en individs möjligheter att tänka och handla.

Ett perspektiv med kontextsensitiva stereotyper, innebär också ett dynamiskt förhållningssätt, där det finns typiska beteendemönster, inklusive typiska sätt att

kommunicera för olika kulturer, men där dessa mönster är beroende av situation och omgivning, vilket innebär att det finns en variation mellan olika sociala verksamheter inom en viss kultur och mellan olika kulturer, och att beteendemönstren är möjliga att påverka genom att variera situationens villkor. Precis som med det statistiska perspektivet på kulturella skillnader blir multikulturell kompetens och interkulturell kommunikation möjliga. Det finns inga deterministiska hinder utan handlar bara om vilka erfarenheter olika individer haft och vilka färdigheter de tillägnat sig.

5. Studiet av kommunikation - Fyra perspektiv på innehåll och uttryck

Fyra aspekter av såväl innehåll som uttryck behöver beaktas i studier av kommunikation i relation till kultur (se Allwood 1985, 2013a, 2013b):

5.1 Produktion (Uttal, ljud och ljudkombinationer, röststyrka kvalitet, skriftsystem, retorisk tradition, kroppsspråk)

Olika språk skiljer sig på många sätt som ofta är relevanta att känna till för interkulturell kommunikation. Ordförrådet skiljer sig på så vis att världen struktureras lite olika i olika språk och kulturer, ofta beroende på olika livsvillkor i olika miljöer. Svenska har ett mer nyanserat ordförråd för typer av snö än många andra språk (skare, slask, driva, nysnö, kramsnö etc), medan arabiska har ett mera nyanserat ordförråd för typer av sand. Detta påverkar tänkandet kring dessa fenomen och kan också leda till svårigheter i ömsesidig förståelse.

Även språkljud, ord och grammatiska konstruktioner skiljer språk, och sådana skillnader kan spela stor roll för hur personer förstår och uppfattar varandras kommunikation. Till exempel kan språkets och uttalets ljudkombinationer, uttalsmönster, tonfall och röststyrka påverka tolkningen av attityder och känslor. En ljudstyrka och ett tonfall som är normalt i en kultur och ett språk kan uppfattas som aggressivt och påträngande för talare av ett annat språk.

Andra exempel är hur man argumenterar och diskuterar, beroende på olika retoriska traditioner i olika kulturer. I en del kulturer är det mer vanligt att vädja till känslor, i andra mer till auktoriteter, i en tredje kanske mer till logiskt resonemang och presentation av fakta.

Sist, men inte minst, spelar kroppsspråket – gester, miner och vilket avstånd man har

till samtalspartnern en stor roll och här finns stora skillnader i t ex hur stora gester som används och hur nära varandra deltagarna står. Olika specifika gester och miner har också, liksom ord, olika betydelser på olika språk.

5.2 Interaktion (Turtagande-mönster, Återkoppling, Typiska sekvenser)

De olika aspekter av produktion som nämnts ovan spelar roll för interaktionen, dvs samspelet under samtal. Även beträffande denna finns också skillnader i kulturella mönster.

Ett sådant mönster är hur man fördelar "turen", dvs rätten att ha ordet. I vissa kulturer, t ex i länderna runt Medelhavet, är det vanligt med en snabb fördelning av turen och vanligt att falla varandra i talet och tala samtidigt, medan det i andra, t ex nordiska, är vanligt att låta var och en tala till punkt och även naturligt att det kan bli en paus mellan olika talares yttranden, utan att denna paus känns som en pinsam tystnad. Turmönster är ofta omedvetna, men kan orsaka irritation om de är olika mellan talare från olika kulturer.

Ett annat fenomen som skiljer sig mellan kulturer är återkoppling, dvs hur man visar sina reaktioner på vad samtalspartnern säger. Till exempel kan det variera hur ofta den som lyssnar nickar och säger ord som mm, ja, och nej, eller hur ofta man upprepar vad föregående talare sagt. Olika kulturer använder i olika hög grad sådana återkopplingsord (dvs ljud-återkoppling) eller mer intensiv ögonkontakt och ansiktsuttryck för att ge återkoppling och även detta påverkar samtalsmönstren och hur samtalspartnern uppfattas.

Ett tredje interaktionsfenomen utgörs av typiska samtalssekvenser, dvs serier av yttranden som typiskt följer på varandra, t ex för att hälsa på varandra, samtala i en affär, köpa biljetter i biljettlucka, konversera vid en middag osv..

5.3 Förståelse (t ex av attityder och värderingar)

Medan produktion och interaktionsmönster är beteenden som, mer eller mindre medvetet, kan observeras och uppmärksammas, är förståelse svårare att fånga. Detta beror bl a på att förståelse i hög grad är beroende av den förförståelse olika personer har, vilken formas av den kultur de levt och/eller lever i. Exempel på skillnader i förförståelse kan t ex gälla värderingar och det som i Sverige kallas "värdegrund". Bland olika typer av värderingar intar estetiska och etiska värderingar en särskilt

viktig plats. Sådana värderingar kan delvis vara av universell natur, men är också i många fall kulturberoende. Uppfattningar om vad som är vackert eller om vad som är korrekt beteende ur såväl etisk som mer etikettmässig synpunkt kan skilja sig från en nationell-etnisk kultur till en annan. De religioner som påverkat kulturen i en viss nationell-etnisk omgivning spelar ofta en stor roll här. Bland normer och värderingar som kan skilja sig och åtminstone delvis är av etisk natur finns följande. (För en mer uttömmande diskussion, se Allwood 2011a, 2014).

1. Arbetsmoral
2. Sexualmoral
3. Attityder gentemot annat (andra) kön.
4. Respekt för äldre, kunnigare och mäktigare personer
5. Gästfrihet

Listan kan göras längre (se Allwood, 2011a, 2014), men de nämnda områdena är ofta viktiga i möten mellan människor med olika nationell-etnisk kultur. Värderingar är ofta djupt förankrade i människors kognition, tas för givna och är svåra att förändra och/eller relativisera. Brist på förståelse och missförstånd tas ofta upp som problem i interkulturell kommunikation. För att känna till, förklara, förebygga och lösa upp sådana och andra problem relaterade till interkulturell förståelse krävs en hel del insikter i vad interkulturell kommunikation innebär och vilken förförståelse som deltagare från olika kulturer kan tänkas ha i förhållande till en viss kommunikationssituation

5.4 Kontext

Kommunikation sker i en mängd olika sociala verksamheter (aktiviteter). Dessa sociala aktiviteter kan vara unika för en viss kultur eller olika utformade i olika kulturer. Några sociala aktiviteter som kan skilja sig väsentligt är, till exempel, hur man köper mat, hur man kommunicerar i skolan och hur läkare och patienter kommunicerar med varandra. Det är därför viktigt att ta hänsyn till hur man kommunicerar i en viss social verksamhet i olika kulturer, för att förstå kontextens roll i interkulturell kommunikation. Det kan handla om vilka mål och värderingar som verksamheten i sig innebär, vilka mål deltagarna kan tänkas ha, vilka roller som ingår och vilka sociala, psykologiska och omgivningsmässiga omständigheter som kommunikationssituationen innebär och vad kulturbakgrund här kan spela för roll. En viktig roll intas här av estetiska och etiska värderingar (se ovan), som präglar verksamheten och den allmänna kulturella miljön, ofta skapad och underhållen av utbildningsväsende, lagar och massmedier. En annan viktig roll spelas av olika demografiska faktorer som ålder, kön,

regional tillhörighet, socialklass eller yrke, vilka alla samspelar med verksamhetstyp och uppvisar skillnader och likheter mellan olika nationella-etniska kulturer.

6. Modeller som kan användas för undervisning i interkulturell kommunikation

6.1 Relation till globala taxonomier

Genom att undervisa om (i) de tre nivåerna i interkulturell kommunikation – medvetenhet, flexibilitet och praktisk färdighet, (ii) de fyra aspekterna av kultur – tankar, beteende, artefakter och mönster i naturen, och (iii) de fyra perspektiven på innehåll och uttryck i kommunikation – produktion, interaktionsmönster, förståelse och kontext, kan man få med mycket som är av värde för studier i interkulturell kommunikation.

Utöver vad vi diskuterat i denna artikel, kan det vara av intresse att notera att undervisning i interkulturell kommunikation också kan bedrivas på andra sätt, t ex med utgångspunkt i någon av de generella taxonomier som beskriver drag hos olika kulturer och i interkulturell kommunikation. Taxonomierna skiljer sig något, men har också gemensamma drag. De tenderar att beskriva kulturer på ett mycket övergripande plan, som inte alltid kan relateras direkt till konkreta personer från olika kulturer som kommunicerar i konkreta sociala aktiviteter (se artikeln av Allwood i denna volym). Men de fångar ofta vissa abstrakta aspekter, ofta gällande attityder och värderingar snarare än beteenden, artefakter eller spår i naturen, som kan vara av betydelse för undervisning i interkulturell kommunikation och utgör bra utgångspunkter för kritisk granskning, diskussion och egna empiriska studier. Taxonomierna, t ex dem som utarbetats av Hall (1973), Hofstede (1980), Trompenaars och Hampden-Turner, World Values Survey (Inglehart och Weitzel, 2013) och flera andra (se artikeln av Allwood i denna volym), är också viktiga att känna till, eftersom de används i många olika sammanhang där interkulturell kommunikation lärs ut, t ex av konsulter och på kurser för personer som ska arbeta utomlands eller med invandrare i Sverige. Ett kritiskt förhållningssätt till dessa taxonomier som ofta är för abstrakta och bygger på enkäter utan grund i observation av faktiskt beteende (se artikeln av Allwood i denna volym) är emellertid viktigt för att nå en mer nyanserad syn på interkulturell kommunikation.

6.2 Internationella elevgrupper som deltagare i levande laboratorier i undervisningen

Dagens samhälle har snabbt blivit allt mer internationaliserat. Det är inte ovanligt att en grupp studenter, kursdeltagare, arbetskamrater eller skolelever innehåller personer från flera olika kulturer. Detta gör gruppen i sig till en viktig källa för informa-

tion, jämförelser och gemensam reflektion gällande interkulturell kommunikation. Några exempel på hur gruppens egna resurser kan användas följer här.

1. Stereotypier - typiska drag i en kultur – vad bygger de på och hur väl stämmer de?
2. Vad står det om en viss kultur eller om likheter/skillnader mellan två specifika kulturer i läroböcker och i modeller för IKK – stämmer det med deltagarnas egna erfarenheter?
3. Användande av scenarier som kritiska incidenter eller rollspel – hur skulle du i din kultur göra i den här situationen – jämför med hur man gör i en annan kultur
4. Intervjuer med en person från en viss kultur (annan än den egna) och presentation av resultatet för gruppen
5. Genomgång av de fyra aspekterna på innehåll och uttryck (produktion, förståelse, interaktion och kontext) – arbete i par som representerar olika kulturer och jämförelse mellan kulturerna

Alla dessa arbetssätt gäller alla aspekter av kultur - tankar, beteende, artefakter, spår i naturen, (men kan om man så önskar fokusera på bara tankesätt, t ex värderingar och värdegrunder) och bidrar till att ge en nyanserad bild av likheter och skillnader mellan olika kulturer, vilket i sin tur kan ge en förståelse och flexibilitet i förhållande till interkulturell kommunikation.

Rreferenser

- Allwood, J. (1982). Finns det svenska kommunikationsmönster? I *Vad är svensk kultur? Papers in Anthropological Linguistics 9*, University of Gothenburg, Department of Linguistics.
- Allwood, J. (1985). Tvärkulturell kommunikation. I Allwood, J. (Red.) *Tvärkulturell kommunikation, Papers in Anthropological Linguistics 12*, University of Gothenburg, Department of Linguistics.
- Allwood, J. (1990). On the Role of Cultural Content and Cultural Context in Language Instruction, *Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics 60*, University of Gothenburg, Department of Linguistics.
- Allwood, J. (1999). Are There Swedish Patterns of Communication? I H. Tamura (Red.) *Cultural Acceptance of CSCW in Japan & Nordic Countries*, Kyoto Institute of Technology, s. 90-120.
- Allwood, J. (2011a) Ethics and intercultural communication. Opublicerat manuskript. STIAS, Stellenbosch, 2011.
- Allwood, J. (2011b). How should we understand cultural differences? Opublicerat manuskript. STIAS, Stellenbosch, 2011.

- Allwood, J. (2011c). On some features of a theory of intercultural communication. Föredrag presenterat vid NIC- Nordic Network for Studies of Intercultural Communication Konferens, Helsingfors, 1-3 dec., 2011.
- Allwood, J. (2013a). A framework for studying human multimodal communication. I Rojc, M. & Campbell, N. (eds) *Coverbal Synchrony in Human-Machine Interaction*. Boca Raton, FL: CRC Press, Taylor & Francis Group, s. 17-39.
- Allwood, J. (2013b). A multidimensional activity-based approach to communication. I Wachsmuth, I., de Ruiter, J., Jaacks, P. & Kopp, S. (Red.) *Alignment in Communication*. Amsterdam: John Benjamins, s. 33-55.
- Allwood, J. (2014). Ethics, intercultural differences and intercultural communication. YouTube Lecture. <https://www.youtube.com/watch?v=HcN8Cm-c7OU>. Retrieved 29 augusti, 2018.
- Allwood, J. & Ahlsén, E. (2009). Multimodal Intercultural Interaction and Communication Technology - A conceptual framework for designing and evaluating Multimodal Intercultural Communicators. I Kipp, M., Martin, J-C., Paggio, P., & Heylen, D. (Red.) (2009). *Multimodal Corpora*. Berlin: Springer.
- Allwood, J., Ahlsén, E. & Lu, J. (2012) Some challenges for multimodal intercultural artificial communicators. I *Proceedings of IVA 2012*, Reykjavik, Iceland.
- Aylett, R. & Paiva, A. (2012) *Computational Modelling of Culture and Affect. Emotion Review*, 4 (3), s. 253-263.
- Benedict, R. (1989). *The chrysanthemum and the sword: patterns of Japanese culture*. Med förord av Ezra F. Vogel. Houghton Mifflin.
- Hall, E. T. (1973). *The Silent Language*. Anchor.
- Hofstede, G. (1980) *Culture's Consequences International Differences in Work-Related Values*. London: Sage Publications.
- Inglehart, R. & Welzel, C. (2013). "The WVS Cultural Map of the World". WVS. Arkiverad från originalet 19 oktober, 2013. Retrieved 6 oktober 2014. <http://www.worldvaluessurvey.org/>
- Johnson, W. Lewis (2010). Using immersive simulations to develop intercultural competence. I *Culture and Computing: Computing and Communication for Crosscultural Interaction*, s. 1-15.
- Marler, P. & Tamura, M. (1964). Culturally transmitted patterns of vocal behavior in Sparrows. *Science*, 146:1483-1486.
- Mead, M. (1962). National character. I S. Tax (Red.) *Anthropology Today*. Chicago: University of Chicago Press.
- Trompenaars, F. & Hampden-Turner, C. (2011-12). *Riding the Waves of Culture*. McGraw-Hill.

Immigration and values from a psychological perspective

Shahram Shaygani

I came to Norway on a cold September evening in 1988 and applied for asylum. I was 20 years old then and now I am almost 50. I spent most of my life in my new homeland, Norway, and never had the opportunity to go back to my old home country Iran again. I was forced to leave Iran against my wish and this is unfortunately the destiny of millions of people around the world, who we call refugees and asylum seekers. In addition to this, there are millions, who emigrate every year from their homeland, not by force, but for different reasons. The reason people leave their home country is different, but all of them share the same destiny. They have to go through separation, mourning and face the challenges of immigration and integration. This chapter is about them who I call for immigrants.

Most people think about immigration as a physical displacement of a person or a group from one place to another. Most of the time, we forget about the psychological process, which is also involved in the migration.

Immigration has a huge impact on one's psyche, leaves a lasting impression on one's identity, core sense of being and belonging. But, most of these experiences are repressed, denied or dissociated from the conscious part of the mind; and the immigrant is totally unaware of them. To be unconscious about these impacts does not mean that they do not affect the immigrant. On the contrary, the immigrant is on a daily basis, but unconsciously, affected by the impact of immigration, for a long period or may be even for the rest of his life after the physical journey has ended.

In my new homeland, Norway, I had the opportunity to study medicine and psychiatry, and later on, I did my training in psychoanalysis. As a psychiatrist and psychotherapist, I have practiced in the field of transcultural psychiatry for many years. The following chapter is in many ways influenced by my own experiences as an immigrant, but is also inspired by thousands of hours of psychotherapy and psychoanalytic treatment of patients with immigrant background. As my patients shared their stories with me, I could grasp better what immigration means from a psychological point of view.

Most immigrants start their journey with hope for future, but no matter how positive their attitude toward the host country is, they may trigger anxiety and skepticism in the native population. This can be for a number of different reasons; rational and irrational factors are at play.

Immigrants are very heterogeneous group. They have different cultural backgrounds, values and codes. Some come from countries with a similar culture to the host country. Others have huge cultural differences from the natives. When cultural background is very different, the move to make contact may be an obstacle for both parties. The cultural distance between them can work against integration. This is unfortunate because integration is of common interest for both immigrants and host country. Immigrants need to be close to the natives to learn the language, culture, traditions and values. The natives too benefit from immigrants, which succeed in their new home, not only economically but also culturally.

Immigrants can bring new values and cultural codes, which can stimulate the host culture. If the cultural values of immigrants are compatible with the host country, it will enrich the native country. The new cultural value can survive as its own but it can also merge with the native culture and mutate to new cultural codes. The chance for developing a positive exchange increase when the immigrants and natives communicate openly, also about the things that frustrate them. Politically correctness and an attitude of avoidance can suppress the conflicts but will not solve them. In the long run, will conflicts which are repressed return in different forms.

A psychological perspective on immigration can help the natives to understand the newcomers. A deeper psychological understanding will also help the immigrants to get in touch with their feelings and experiences specific to migration. The reconnection to the self is vital for immigrants in order to work through the process of mourning. Working through the mourning is essential for being in a position to re-attach one self, make new relationships, which is the most important part of integration, as I see it.

The psychological journey starts before the physical journey

The immigrant's journey does not start on day they leave their home country. The journey starts mentally, before the physical journey itself. I would also add that the psychological journey does not end when the migrant arrives at his destination, but will continue on, perhaps for the rest of the life.

It takes time to plan and arrange the process of immigration. Many keep their plans to emigrate hidden, sometimes for a long time.

At this point, something will happen to all emigrants, but almost all of them are unaware of it. I believe our mental health is very much depending on an inner balance, a feeling of being in control of our feelings, thoughts and experiences. What we actually call stress in everyday life, is a shift of this sense of inner balance and control. Stressful events work like destabilizing forces in the psyche. They rob us from this sense of inner balance or control. We can all relate to our own experiences of

stressful events in everyday life. A person experiencing stress (de-stabilizing forces) mobilizes his inner and outer resources to deal with these forces. Thinking about leaving his home country starts a destabilizing force in the psyche. At the same time, the emigrant mobilizes the inner and outer resources to counter these forces, to regain the inner balance.

This dynamic, which starts at the beginning of the emigrant's journey, at the time of actual decision, will be going on for a long time. Immigrants, before, during and after the process of immigration, will experience this tension between destabilizing and stabilizing forces, and have to live with it.

When emigration is imminent, the emigrant begins to prepare himself for the loss and separation, and various emotions that arise in him.

The decision to leave splits the relational world of emigrants. They must deal with two relational worlds that are now in conflict with each other. They must pretend that everything is like before, continue with their everyday tasks and work. They spend time with family and friends as they have always done, but they know that things are different now. They are conscious of the fact that they will leave all this in the near future.

These processes are even more complicated for those leaving their country illegally. The secrecy about their journey may be of vital importance. It is not hard to imagine that emigrants carry difficult thoughts and feelings during this period. These feelings are not only painful, but also inappropriate. After all, emigrants need to focus on the planning and the actual journey ahead.

My experience as a transcultural psychiatrist is that most of the immigrants try to protect themselves from this inner tension by repressing all the unwanted feelings and thoughts.

On the one hand, one must prepare himself for future losses, but on the other hand, one must also deal with the feeling of guilt by having caused these losses. An emigrant who leaves his family, worries about what might happen to those he leaves behind. What pain does he inflict upon his family? Will his parents survive this emotional agony? Who will take care of them after he has left? In their therapeutic sessions, my patients tell me about these painful thoughts and feelings that have haunted them for a long time.

Mood of being

Transit country

Emigrants especially those with refugee background travel often through one or several countries. I call these countries transit countries. When the refugee gets out

of his country and enters the transit country, he moves into what I would call a transit existence. Transit countries are like a limbo state, the migrant does not feel any sense of belonging or attachment to them as long as he knows that the final goal is still ahead. Sometimes the transit experience is harder for refugees than the original traumatic experiences they had in their homeland. In this transit state, many refugees will be degraded from “somebody” to almost nobody. Since many refugees stay illegally in transit countries, they are denied some basic rights and have to survive a harsh condition.

They enter a new and strange world. They are forced to socialize with people they would otherwise never talk to. Some must negotiate with criminals, people who will cheat them, smugglers, local police, etc. They have to think about safety, survival, secrecy and anonymity. This transit state of existence forces them into a paranoid state of mind. They have to be skeptical about the world around them to survive. It is to their advantage that people know as little as possible about them. The refugee has to survive, and when survival is a priority, there is little time for understanding what is going on inside. They have to numb their feelings, transitioning into a cold survival mode of being. The transit environment is an extremely tough experience, but most people who work with refugees forget to address it or to consider it in the overall picture.

Arrival

When the immigrant finally arrives, he/she experiences a kind of relief. All the pressure, harshness and stress from the journey is now over. The immigrant is proud, joyful and happy about making it so far. The new country offers new experiences which may be found interesting. It is a dreamlike situation; the immigrant feels that he is living in a strange kind of reality. Those with refugee background know that for the moment they are safe.

Immigrants are however unaware about the fact that their psychic reality will sooner or later backfire. Arrival means the affirmation of separation. It means that the immigrants are finally, and for many of them permanently, separated from their country of origin. It is the hallmark of the mourning process, but still many immigrants are not aware of this.

The immigrant is now moving into another kind of splitting state. I call it, the time-splitting. The immigrant is engaged with either the past or the future. He/She can think back about good things and bad things that have happened in the past. He/She also thinks ahead, toward the future, about how to survive the new situation. How to learn the new language, find a job, find a place to live or find new friends? Being in the past or the future has a price; he/she loses the connection with here and

now, which is the core of existence. Many immigrants look back at the first years of their life in the new country and realize that they were not actually living, their existence was a mere struggle with the past and the future. From the moment they arrive, the immigrants get involved in a new and lifelong process: integration.

Integration

I have been very interested in the topic of integration in recent years from a psychological perspective. In these days, integration is a much debated issue. Usually, when people talk about integration, they refer to learning the language and getting a job. I argue that integration must not stop there. I believe that some immigrants may speak the native language and have jobs, but they are far from integrated in their new country.

For me, integration does not stop at mastering the language and getting a job but is more about a psychological attachment to the country the immigrant has chosen to move to. If immigration is about attachments that have been broken, integration is about re-attachment. Integration is about healing the relational wounds, making new relations and a new home. What does it take for someone to call a place home? The person has to feel most of all attached to that place, feel responsible for the place, appreciate and take care of it, work to make that place a better place, take care of the people who live there, and so on. Only when the immigrant feels in this way about his new country, he is really integrated. I do not mean that the new home never frustrates or disappoints the immigrant. Of course, the new home will also cause such feelings, but if he/she is integrated, the deep attachment to new country will help him/her to survive these frustrations.

Between two cultures

Here I would like you to introduce ethics and core values in this cultural context as our anthology is about values and differences in value system, and as an immigrant you observe the differences in value system and how and in what extent you adopt the new system and where and why you stay with your native value system.

It takes time to get there, to the state where you evolve a deeper bond of attachment to the new country. In the beginning the immigrant stands between two cultures, one, which is known (his home country), and the one which is unknown (the country he arrived in). Nevertheless, as time passes, something new happens; the old culture, because of the effect of time and space, acquires some unknown qualities, while the new culture becomes more familiar.

What I mean by this, is that the familiar home culture starts to become unfamiliar while at the same time, the new home culture starts to become familiar. So, both cultures become known/unknown at the same time. I believe that in this phase of integration the immigrant is very vulnerable. Culture offers support, understanding, helping the individual to feel connected and is vital for the sense of identity and belonging. In this middle position, where both cultures have the quality of known/unknown at the same time, the immigrant can feel insecure. The sense of belonging is weakened and the immigrant can experience an identity crisis.

He is not in the position to get support from the old and familiar cultural and social resources as he did before, at the same time, he is not familiar enough to rely on the new culture and his social resources are scarce.

His inner life is in a dynamic conflict between two forces; the first one is a force towards new attachments and bonding to a new home, new country and future. The other force drags him back towards the past. In this phase, the immigrant can choose to turn around and step back, sometimes with full force. The fear for what lies ahead and the anxiety of not being in full contact with his culture, makes him take the choice to move backwards. He can even become more fanatic about his own cultural or religious heritage, what I call “cultural contraction”.

In our time of technological advances, with Skype, Facebook, Facetime and cell phones, the immigrant has much easier access to his old culture. In a place where the immigrant can find other immigrants from the same background, it is an easy solution to establish a society similar to what he came from back home. The worst-case scenario here are small communities of immigrants settling together, forming parallel societies, living their lives apart, not feeling attached to the new country at all.

In my opinion, integration is about attachment to the new country. If this attachment survive the test of time, the core value of host country will internalized in immigrants psyche in a natural way. After a while, these codes become a part of the psychological structure of immigrants.

Moving forward

In my opinion, there is a risk for misunderstanding in how the host country should meet the new arrivals. I think by now it is well proven that respecting everything in the name of cultural relativity has been a bad solution.

From a macro perspective, the host country should facilitate the process of integration (getting attached) and prevent cultural contraction with political solutions. Receiving nations, like the Scandinavian countries, should be very clear about their core values. I have called these core values the “secular values” and define them as follows; complete freedom of speech and thought (including critique of all religi-

ons), equal rights between men and women and separation of religion from state (education, healthcare and law enforcement).

No cultural or religious rules should be superior to those secular values in my opinion and this has to be clear from day one for immigrants. At the same time, the host country should show a genuine interest in the part of the cultural and religious background of immigrants which is compatible with modern and civilized societies. I believe that if a common ground is found, with belief in and respect for human rights and secular values, immigrants and the natives can co-exist in a multiethnic society. The host country shall help immigrants to be connected to their cultural and religious background in a constructive way, preventing cultural contraction. Immigrants have the right to be in touch with the past, but this connection should help him move forward.

Integrating and des-integrating

Integration, in my opinion, is a never ending and dynamic process. There is no such thing as a final end for it. Integration, for me, are the forces which keep the immigrant attached to his new home. I call all forces working against it des-integrating forces. An immigrant will face these des-integrating forces in one way or another and from time to time. Sometimes new challenges in the new homeland, sometimes events in his previous homeland, trigger these des-integrating forces. According to my experience as an immigrant, but also as a transcultural psychiatrist, immigrants can always fall back into a des-integration process. The immigrant, no matter how well integrated he is, can face situations that threaten his integration.

There is always a risk of de-attachment from his new country. I think this can explain how some immigrants become radicalized, join radical Islamic movements and become terrorists. In my opinion, these individuals have become detached from their host countries in some way. I will demonstrate my point here with a clinical vignette.

Example: Sirus asked for help

Sirus contacted me and asked for help for a mild depression. At the time he started treatment he was 29 years old. Sirus was originally from Iran. He was 16 years old when he came to Norway with his mother and 5 years younger brother. The parents were politically active. His father left the family when he was 9 and joined a resistance movement that fought against the Iranian government. His father was killed a year later.

After his arrival, Sirus adjusted himself quickly in Norway. He completed se-

condary school, high school and took an economics education. He started working as an engineer. When he started therapy with me, he was working full time, had a relationship with a woman and had a good social network. A theme that emerged was his father, grief, his conflictual relationship with mother and girlfriend. To me, it seemed that Sirius had typical psychological challenges like any other ordinary Norwegian patient I see in my practice. He spoke fluently Norwegian and preferred to speak Norwegian during therapy sessions than farsi which was his (and mine) mother language. He was very secular, calling himself an atheist and said several times during therapy sessions that he will never return to Iran.

During treatment, a conflict started at his workplace in 2012. A co-worker humiliated him constantly, gave indirect xenophobic statements, harassed him with a dismissive behavior. The conflict escalated and on one occasion, this co-worker came very close up to him, looked at him with what Sirius referred as a menacing look. After this episode, Sirius developed considerable anxiety, panic, and was unable to go to work after this incident. He suffered terrible insomnia. He got panic attacks when he tried to force himself back to work. The whole thing was incomprehensible to me as a therapist. His reaction was out of proportion. Then he told me something more:

Conflict with peool

Sirius lived with his mother and brother in Iran after his father left them. The family was on heavily surveillance. When Sirius was 14 years old, he invited some friends home. They put on loud music and had a party. A neighbor alerted the police who made a raid at his home. The police discovered some forbidden literature that belonged to the family. This led him and the mother to prison and his brother was sent to an aunt. Sirius was separated from his mother and stayed in prison for three months. His cellmates were a mixture of political activists, but also usual criminals. The condition in prison were frightening and chaotic. Sirius was sentenced to 100 lashes in court. The sentence was carried out in prison and he was then immediately sent by ambulance to the hospital for treatment. His mother came out of prison a year later.

I was helplessly witnessing the Sirius mental health became worse. He began to report typical symptoms for Posttraumatic disorder (nightmares, flashbacks, intrusive thoughts, irritability and difficulty for concentration). In spite of all that, he managed to go back to work, but was quite vulnerable, still affected by traumatic symptoms. An odd behavior started to appear during therapy sessions. He started talking in a cruel way about Norway, for example, he could say, "we (immigrants), no matter how good we are, will never be accepted in Norway." He started also to devaluate other minority groups as well. He could say that Pakistanis smell bad or Somalis are primitive and that he hated them. He began to isolate himself, stopped

going out. The relationship with his girlfriend ended. Sirus new attitude made him a terrible person to be with. He came often in conflict with people around him. A new unfortunate situation in his job made things much worse.

This time he had called a man from Somalia who worked as a cleaner a “dirty nigger” and this incidence got him fired. In a few months, he developed psychotic symptoms. He could hear a voice calling his name or felt that authorities are watching him. His antipathy and paranoia against Norway and Norwegians escalated. In a meeting that I arranged between him and the social office, he refused to sit with Norwegians in the same room. The social worker, who was a very nice woman, was shocked when she saw how ill he was.

Now, in the therapy session, he just talked to me in Persian and refused to talk in Norwegian. He became more and more religious. He started talking about Islam, had grown a long beard and dressed more and more like a conservative Muslim. He felt that he was getting a call from God and started to rapport that he communicated with animals who gave him advices. Sirus began with antipsychotic medication, and the psychotic symptoms were somewhat subdued, but the function never got better.

In this case, we see how an well integrated immigrant became des-integrated.

Final words

And in your final words I would prefer if you integrate the value system in your article once again Psychological understanding of immigration is about bringing a new dimension to the topic. Immigration is about the breach of old relations and a process of mourning. Integration is about getting attached again, to a new home. Successful integration by immigrants means developing emotional bonds towards a new place. It means also that the cultural values of the host country gradually internalize in the psyche of immigrant, become a part of his/her psychological structure. These internalized values will function unconsciously for immigrant in an advanced level of integration. He or she is not aware of them but affected by them. At the same time, integration is a never-ending process and always faces forces working against it. To immigrate to a new place is like being born again. Like every birth, there can be complications or unique opportunities.

Synpunkter på World Values Survey. Nutid och framtid

Gudmund Bergqvist

Inledning

I vår tid diskuteras mycket värderingar, värdegrunder, värden och "values". Varje förening, bolag, olika andra aktörer som t.ex. Skolverket har utgivit specifika skrifter över sina värderingar (Skolverket.se/varderingar). Och det finns även kommentarer kring liknande (Olivestam C.E. & Thorsén H. 2011).

Under hösten 2017 har ämnet varit synnerligen aktuellt genom #metookampanjen som ju i mycket handlar om värderingar, uppförande (brist på hyfs) och jämlikhet.

Internationellt har sedan länge studerats olika värderingar och bland annat regelbundet sedan 1980-talet av World Values Survey (WVS). Den drivs som oberoende forskningsprojekt i olika länder. Motsvarande studier görs kring regionala surveys. Det finns andra undersökningar om värderingar gjorda av t. ex Gallup, och Förenta Nationerna.

World Values Survey utvecklades initialt från europeiska studier och bedömdes i början därför som eurocentrisk i sin uppläggning. Sedan har karaktären förändrats då flera olika världsdelar tillkommit och den omfattar nu flertalet av världens länder. En utförlig beskrivning av WVS med historia, metoder och kortfattade resultat (30 punkter) finns på (evripedia.org/wiki/WVS). Se resultaten i bilaga.

Under 1990-talet ökade antalet demokratiska stater med deras värderingar kraftigt och det fanns de som talade om "end of history" med liberal konstitutionell demokrati som slutgiltig segrare (Frances Fukuyama.1992). Samuel Huntington (1996) en annan amerikansk historiker betonade dock under denna tid hur olika kulturer ej var förenliga och var tveksam till framtiden och ansåg att all utveckling borde ske inom den egna kultursfären. Även Fukuyama (2014) har därefter delvis omvärderat sin uppfattning och nedtonat sin optimism.

Under 2000-talet har auktoritära eller diktatoriska stater ökat i antal. Ryssland, Turkiet, Thailand, Sydafrika, Filippinerna blir alltmer auktoritära och världens största diktatur Kina är snart världens ledande makt (hegemon) medan USA speciellt med sin nuvarande president verkar dra sig allt mer tillbaka och ej värda demokratiska värden. På västra halvklotet är Venezuela och Cuba diktaturer. Till och med i EU märks förändringar med framför allt Ungern men även Polen som siktar på att bli "illiberala demokratier". Brexit har visat hur stark en nationalism kan vara. Den

och Donald Trumps valseger i USA utgör troligen en "protest" mot samhällsförändringar med andra värden och effekten av den snabba globaliseringen i världen och digitaliseringen samt automatiseringen. Detta är en orosfaktor speciellt med tanke på den fortsatta utvecklingen kan medföra att inom några decennier 30 - 50 % av arbeten i de industrialiserade länderna kan komma att försvinna (Frey, CB. & Osborne, NA. 2013. Bergqvist G. 2016. Aven, R. 2018).

I Afrika och Mellanöstern liksom i alla postsovjetiska "Stanstater" (som t.ex. Kazakstan, Uzbekistan etc.) är diktatur regel. Med vissa få undantag gäller detta också i Afrika. Den arabiska våren ledde ej till demokratisering utan till splittring, inbördeskrig och återgång till diktatur.

Det verkar för närvarande som om en mycket stor del av mänskligheten lever i stater som är auktoritära eller diktaturer. Samtliga dessa faktorer gör att det är synnerligen viktigt att kunna följa utvecklingen i olika länder beträffande möjliga friheter och olika surveys är därför av stort intresse politiskt, inte minst för dem som vill bevara the liberal world order med demokrati, mänskliga rättigheter och rättsstatsideal. Därför är kvaliteten på föreliggande undersökning viktig.

World Values Survey

World Values Survey bygger på många hundra frågor i olika ämnen i enkäter. Dessa placeras sedan in i en fyrfältsmatris med traditionell versus sekulär-rationell på y-axeln och överlevnad respektive livskvalitet (ekonomi och självförverkligande) på x-axeln (Inglehart och Welzel). Dessa 4 parametrar motsvarar 70 % av 10 olika parametrar och har använts för att förenkla och göra det hela mera överskådligt.

Det bör påpekas att detta välkända och ofta använda diagram är endast ett av de sätt som WVS publicerar sina resultat och att ett stort antal böcker och publikationer har utgivits. Det finns också möjlighet att få fram diagram för enstaka parametrar. Dessa olika alternativ överskuggas dock av det stora intresset för 4-fältsmatrisen.

I denna ligger Sverige liksom övriga nordiska länder och europeiska protestantiska länder i övre högra hörnet d.v.s. hög sekularisering, hög trygghet, bra ekonomi och "moderna" värden. Afrikanska och islamiska länder ligger i motsatt hörn med traditionella värden, auktoritärt styrelsesätt, svag ekonomi, låg trygghet (WVS 6 2015).

Dessa enkäter har utförts med jämna mellanrum sedan 1980 talet och möjlighet finns att få en uppfattning hur värderingsprofilen för olika länder har skiftat under denna tid. WVS 6 är den senaste där enkät och resultat är tillgängliga. Man kan där även finna en sammanfattning på 30 olika punkter. Denna andas en viss optimism med utveckling mot "moderna värderingar" (se bilaga). Sedan 2017 arbetar man med WVS 7. Denna är dock ej tillgänglig för andra än de som är med i projektet

(2018 meddelande från WVS). WVS 7 har utökats med mera frågor kring demokrati, tillit(trust) och korruption vilket är bra och minskar en del av min kritik mot WVS 6.

Synpunkter på WVS 6 (2015) - Presentation

Den använda matrisen (Inglehart - Welzel) är ej lättolkad och bör kunna göras på annat sätt. Man bör ha möjlighet att lättare kunna följa förändringar under åren i de olika regionerna och världen som helhet. Vid jämförelse med t.ex. Gapminder.org framstår presentationen som rörig och överskådlig.

Länderna har placerats på kartan utan hänsyn till sin befolkningsstorlek. Betydelsen globalt av länder som Kina och Indien kan ej jämföras med t.ex. Island eller Luxemburg. Detta ger för läsaren - bedömaren en falsk bild av hur många människor som omfattar vissa värderingar. I t.ex. Gapminder har storleken på länderna markerats med olika stora ytor.

Relationen mellan hälsa och ekonomi visar initialt en linjär förbättring men med ökande inkomst en avtagande effekt. Dessutom finns ju mellan ekonomiskt likställda länder en stor spridning beroende på effektiviteten i hälso-sjukvård och samhällets funktion i sin helhet (välfärd).

Beträffande lycka är den än mer komplicerad och en relation finns endast hos den allra fattigaste gruppen. Postsovjetiska och östasiatiska länder har sämre lycka än sin ekonomi medan latinamerikanska har bättre (Gapminder.org, Deaton A. 2013).

Kurvan hos Inglehart - Welzel diagrammet visar beträffande placering en överensstämmelse med detta trots att de upptar även andra faktorer! Relationerna mellan välfärd "satisfaction index" och andra med inplacering i WVS kurva vore av värde.

Man har sedan avgränsat olika så kallade kulturområden protestantiska, katolska, ortodoxa, sydasiatiska, konfucianska etc. Man har tidigare gjort skillnad på afrikanska och islamska (t.ex. WVS 2008) men senare slagit ihop dem. Oklart därför att Norra Afrika är muslimskt medan Afrika söder om Sahara ej är det. Borde man haft en med subsahariska Afrika? Med tanke på befolkningarnas storlek vore en separation av värde. Ett problem med Afrika är dock att det finns ett antal länder som ej är med i undersökningen.

Intressant är att man kan särskilja de postsovjetiska länderna (som ju tidigare haft en "ateistisk religion") detta med tanke på deras utveckling.

Uppdelningen i olika kulturområden sammanfaller mycket med Huntingtons. Det förefaller som om stater med välstånd och välfärdsstat hamnar i övre högra hörnet med hög sekularisering och individualism.

Även andra faktorer än de religiösa kan nog spela in, t.ex. politiska och adminis-

trativa inklusive för Sverige storskiftesreformen på 1750-talet som starkt bidragande till att vårt land är så individualistiskt.

När man ser på matrisen upptäcker man att Grekland är landet lagom inte Sverige!

I olika presentationer - översikter bör man överväga att mera använda diagram nedbrutna till separata faktorer och ange specifika regressionstal samt ange för dessa specifika statistiska betydelse. En del verkar endast ha svag statistisk signifikans, men detta kanske ej så oväntat om det rör sig om relativt korta tidsperioder.

Den holländske sociologen Geert Hofstede (2001) som ju har ett eget system omfattande maktavstånd, individualism-kollektivism, manligt-kvinnligt, relation till osäkerhet, lång respektive kort tidsaxel samt en om konfucianism ansluter sig i stort sett till samma slutsatser som WVS.

Utförande

Svaren har tagits fram vid intervjuer med ett antal personer i varje land (vanligen mer än 1000) och man uppger att hänsyn tagits till olika minoritetsgrupper och geografi. Vanligen har man haft stora grupper som tillfrågats men i en del fall har de varit små, varför resultaten från de länderna blir osäkra. Utförandet har gått till så att utfrågaren har visat frågor för den utfrågade.

Överförande av frågor till språk kan ha avgörande betydelse för resultatet. I fråga om betydelse av ett ord till vietnamesiska gav skillnad mellan "significans" och ej (Washington Post 2014).

En väsentlig fråga om tekniken gäller speciellt auktoritära länder: hur uppriktiga är man när man svarar? Hur mycket litar man på utfrågaren och dennes opartiskhet och oberoende av statsmakten eller andra som t.ex. klan, familj, parti?

Hur har man gjort i geografiskt stora länder? USA, Kina och Indien är stora som världsdelar och har många olika delstater. Många delstater i USA kan ha mycket olika syn på värderingar vilket ju visats i diskussionerna kring det senaste presidentvalet.

Intressant vidare vore att se en jämförelse mellan USA och EU. En annan intressant fråga är för t.ex. Sverige hur de sista årens stora invandring från huvudsakligen muslimska länder med en inte oväsentlig del lågutbildade påverkat resultaten.

Frågor

Här kommentarer till några av frågorna i WVS 6 och beträffande vissa av dem förslag på kompletterande frågor. Numren och frågor finns även i tabeller.

Tabell 1 visar frågor som kommenteras antingen kort i tabellen eller separat utförlig kommentar.

Nr

37	Om bo granne med person av annan ras /religion
61	Om Hållbarhet Man har ej tagit med ekologisk och ekonomisk hållbarhet
63	Ej tagit med religionsfrihet
66	Om försvar av sitt land
67	Utbildning ej med
80	Om prioriteringar
95	Om vänster - högerideologi
108-	Om myndigheter
131	Man nämner ej rättsstat
141	Om mänskliga rättigheter
144	Vad är religion?
153	Religion -vetenskap

Nr 37 Man kan ju t.ex. ha olika värderingar och uppskattningar om olika raser och religioner. Det kan finnas de som ej har något emot att ha en kines men kanske en arab.

Undersökning beträffande förekomst av rasism i olika länder visar att den är vanligast i Indien (kanske ej oväntat med tanke på deras kastsystem) och Mellanöstern medan relativt ovanligt i Västeuropa och Nordamerika (Washington Post med karta gjord på WVS material 2014).

Denna undersökning kritiserades starkt av Laksmi Chaudry & Sandip Roy (2016), som anser att man mäter fel saker i ett land med så pass komplicerad kultur som Indien.

I en norsk undersökning kring syn på boende och grannar sade 4 % att de ej hade något emot att bo med en invandrare, men 26 % ej ville bo granne med muslim (Aftenposten 17-12-16).

Man tar ej upp olika socialgrupper. I delar av världen kan mycket rika människor bo granne med extremt fattiga i t. ex Sydamerika om det inte är rena "favellas". Frågan är alltså synnerligen komplicerad och har ej bara med ras att göra. Bör kompletteras med andra variabler.

Nr 66 Ge denna fråga både till män och till kvinnor. Det måste vara väsentligt att kvinnornas inställning kommer med. Man bör kanske dela upp vilka som placerats i stridande förband respektive andra verksamheter. Bör också kanske anges om landet har värnplikt respektive plikt för den yrkeskategori som personen tillhör.

Nr 80 Många av dessa faktorer kring prioriteringar är hopkopplade och kan vara svåra att särskilja. Man måste också ange vad som är problem just nu eller på sikt.

Nr 86 Det uppenbara är att rösta och gå med i politiskt parti.

Nr 95 Numera räcker det ej bara med vänster-höger. Det finns ju även andra riktningar t.ex. kring miljö-hållbarhet, inställning till teknologi-naturvetenskap.

Nr 108 - 126 Man nämner centrala myndigheter men ej regionala och lokala. Man har ej tagit med sociala media vilka är väsentliga på gott och ont för mångas värderingar.

Nr 141 Borde inte mänskliga rättigheter specificeras och uppdelas på de olika rättigheterna!

Nr 144 Vad är religion? Skall konfucianism räknas dit liksom taoism och fitness, new age?

Nr 148 Ej skrivit gudar - hinduism och olika religioner i t.ex. Afrika har många gudar. Detta är anmärkningsvärt eftersom hinduismen är en av de stora religionerna omfattande cirka 1 miljard personer.

Nr 153 Man talar här om religion mot vetenskap. Borde kompletteras med ideologi mot vetenskap. Denna fråga diskuteras senare mera utförligt.

I Sverige har skolvärlden kört med konstruktivism, som av en del betecknas som ideologi men varit kallsinnig till moderna vetenskapliga studier med användande av neurodidaktiska och psykologiska metoder (Wikfors 2017).

Det klassiska exemplet kommer från Sovjet med Lysenkos idéer om jordbruk som orsakade hungersnöd. Varning för pseudovetenskap! och ideologier som lanseras som vetenskap.

Nr 228 etc. Man tar ej upp om röstat tidigare på annat parti eller röstar nu på olika partier lokalt, regionalt, nationellt och överstatligt. Det förekommer ju en betydande omflyttning i väljarkåren mellan olika partier. Man kan rösta på olika partier nationellt, regionalt och lokalt och det finns också de som "stöd- och taktikröstar".

Ytterligare specifika frågor som skulle kunna vara med:

Högre utbildning t.ex. Filosofie Doktor, Medicine Doktor eller liknande

Tidigare generations utbildningsbakgrund och ekonomiska bakgrund

Man tar ej upp möjligheten av flera språk i hushållet vilket är vanligt i många länder och ökar med internationalisering och migration.

Generella kommentarer och diskussion kring ytterligare frågor

I enkäterna finns en mängd frågor kring attityder som t ex din inställning till abort, b. lär ha funnits kan du tänka dig bo granne med färgad (kul fråga i Afrika) senare ändrad till annan ras, c. hur är din inställning till homosexuella etc.

Vad jag ej kan finna är några raka svar - frågor

Man har frågor som ej är klara utan mera indirekta beträffande dessa ämnen: tror du på demokrati? är du för religionsfrihet? är du för tryckfrihet? tror du på rätts-samhället? och hur ser du på tillit (trust)?

Dessa områden behöver alltså få flera frågor! Vilket de tydligen fått i WVS 7 men oklart ännu hur de fördelats. Hur vanligt är det att många i ökande omfattning ej tro på demokrati? Om skälen till detta skriver R Foa & Y Mounch i NY Times 2015-09-15. Dessa förändringar i värderingar måste tas på allvar.

Andra frågor som bör tas upp är vad anser du om att byta religion, barnen gifta sig med person av annan religion eller ras, åsikter kring polygami och äktenskapsålder. Detta speciellt då det i Mellan Östern och Afrika ej är ovanligt förekommande (och i många länder lagligt) både med polygami och äktenskap i låg ålder för framför allt flickor. En intressant artikel i The Economist (2017-12-23) påtalar sambandet mellan polygami, instabila samhällen och kvinnors lägre utbildningsnivå.

Relation mellan stat och klan är av betydelse i många utvecklingsländer och kanske inte bara där. Ett problem i många länder är att de består av olika klandominerade områden som ej kan samsas. (klan kan vara stam, språkområde, ekonomisk korrumperad grupp med flera) Detta är en av orsakerna bakom "failed states".

M. Weiner (2015) påpekar behov av både gemensam lag och dömande makt för att ett samhälle skall fungera och ändras från klansamhälle till rättsstat. Han varnar dessutom för att om ej rättsstatens funktioner fungerar kommer samhället falla tillbaka till klansamhället.

Kan ej finna någon fråga kring inställningen till dödsstraff, som ju finns i många länder.

Tabell 2 Frågor kring medicin och vetenskap. Dvs. hur rationella är vi?

Några områden

Alternativ medicin respektive vanlig medicin	Faktaresistens falska ideologier
Ekologi-global uppvärmning	Faktaresistens falska ideologier
Föroreningar	okunnighet ekonomiska motiv
Utveckling teknologi	ointresse okunnighet
Naturvetenskap	ointresse okunnighet
Biologi	ointresse okunnighet

Har du sista åren sökt "traditionell medicin" (I t.ex. Kina är troligen många som söker detta och i många delar av världen är nog detta vanligt) eller alternativ medicin (väst)? Tror du på t.ex. homeopati, healing, kristallterapi och andra?

Dessa kallas så i motsättning till den "vanliga" vilken man kallar skolmedicin.

Det är troligen vanligare hos oss än man vill erkänna Singh& Ernst (2008) Wikipedia (2018 -01-05) där upp till 40 - 50 % gjort så i västländer, men definitionen kan växla liksom vara olika i olika länder.

Ett problem som just nu varit aktuellt i Sverige anser frågan om hur många som varit adekvat vaccinerade mot mässlingen och att det till och med bland sjukvårdspersonal funnits ovaccinerade. Det har ju i vissa grupper av befolkningen spridits åsikter om framför allt skadan av mässlingsvaccination vilka saknat vetenskaplig grund. På motsvarande sätt har motstånd mot poliovaccination i vissa länder varit ett hinder för kampanjen End Polio Now, som syftar till totalt utrotande av denna fruktade sjukdom.

Det är väsentligt att i olika länder få fram aktuell information för att hjälpa beslutsfattare så att befolkningen i länderna har en hög vaccinationsgrad för att förhindra olika epidemier. Tvekan på dessa punkter är ej rationell.

Enligt de absolut flesta vetenskapsmän pågår en uppvärmning av planeten orsakad framför allt av en ökande koldioxidhalt i atmosfären. Det finns dock en del så kallade "klimatförnekare" bland annat f.d. chefen för USA:s miljömyndighet och som kronan på verket USA:s nuvarande president. Hur vanligt är detta bland vanliga människor i olika länder? Nästan alla stater har ju dock skrivit på Parisavtalet.

Ett stort problem i världen är olika föroreningar. Det kan vara luftföroreningar i Beijing eller Delhi, Nox halt i våra större städer, olika kemikalier i naturen på land och i hav, inte minst plast både som mikropartiklar och större partiklar. Det kan utgöra ett hot mot framtida fiske d.v.s. ett allvarligt hot mot folkförsörjning i många länder.

Vad är inställningen i olika länder i dessa frågor? Kunskap om både fakta och värderingar behövs.

En bra sophantering t.ex. kan minska förekomsten av nedskräpning med bland annat plast, men hur värderar man den och hur mycket arbete och pengar är man beredd att lägga på detta och vad behövs av upplysningskampanjer och ändrade lagar?

Ett område som utvecklas snabbt är teknik – naturvetenskap i olika former. De kommer att forma våra framtida samhällen likaväl som sociala förändringar och kommer att vara det som driver dessa. Hur är inställningen till denna utveckling? Hur stort intresse har du att följa utveckling inom teknik-elektronik, biologi och naturvetenskap i största allmänhet? Bör kunna motivera ett stort antal frågor. Är av intresse för beslutsfattare för att kunna stimulera ökat intresse hos ungdomen för dessa liksom att adekvat stödja utveckling.

Världen har genomgått flera revolutioner-skiften: från jakt till jordbruk, den industriella revolutionen på 1800-talet den elektroniska på slutet av 1900-talet och den nu pågående ”fjärde industriella revolutionen” vilken i många länder helt kommer förändra livet för medborgarna. En översikt kring detta visar olika punkter Bergqvist (2016).

I och med en utveckling där ett stort antal arbetstillfällen kommer ersättas av robotar och genom fortsatt digitalisering och automatisering. Frey & Osborne (2013) kommer arbetsveckorna att kortas och en del kanske får medborgarlön utan arbete! Liksom många kommer arbeta ”on demand” som frilansare. Därför behövs mera uppgifter kring värderingar kring arbetsfri tid. En ökande del av arbetstiden kommer användas till ”continued education” inom arbetsfältet.

Tabell 3. Olika aktiviteter och värdering kring arbetsfri tid. Vad vill man göra och vad anser man vara viktigt?

Verksamhet aktivitet	Aktiv-passiv
Musik av olika slag	Lyssna, spela
Konst - målning - skulptur	Studera, iakttaga utöva praktiskt
Idrott	Åskådare, aktiv deltagare
Litteratur roman – novell, poesi	Läsa - diskutera författa
Dans: traditionell, annan dans	Deltaga
Friluftsliv - land -hav – sommar - vinter	Deltaga
Resor	Semester kultur-studieresor
Hantverk - reparationer av egendom	Aktivt
Systematiska studier i ej yrkesinriktade	Sällskap-högskola MOOC
Religiös verksamhet	Deltaga- studier
Politisk verksamhet	Studera - deltaga inklusive fritidspolitiker
Annan föreningsverksamhet och fester	
Volontärverksamhet	Inom olika samhällsområden

Dessa måste belysas i kommande surveyer.

Tillgängligheten till musik, litteratur etc. på internet och andra medier är redan nu stor men kommer ytterligare öka i framtiden och MOOC (massive open online course) från olika universitet och andra institutioner av synnerligen hög klass kommer vara tillgängliga i ökande omfattning.

Ur folkhälsosynpunkt för att undvika psykisk ohälsa är det synnerligen väsentligt att alla får en så meningsfull fritid som möjligt och därför är att det värdefullt att kunna följa utvecklingen av olika värderingar av vad man gör på "fritiden".

Ytterligare kommentar till sekulär - rationell

Det finns skäl att anta att sekulär - d.v.s. ej styrs av religiösa dogmer - ej alltid betyder detsamma som rationell. Det kan finnas andra ideologier som omfattas med närmast religiös entusiasm såväl som vanlig banal vidskeplighet och okunskap. I kommande mätning borde nog förekomsten av ej vetenskapliga teorier som astrologi, homeopati, kristallterapi finnas med. Detsamma gäller förekomst av tro på alternativa fakta, alternativ medicin i väst och traditionell medicin i andra länder och hur ofta det finns kunskapsresistens.

I detta har medverkat dels den tekniska utvecklingen med massspridning på sociala media, dels teorier kring alltings relativitet - postmodernism och relativism och att ej lita på specialister samt att alla ideologier har ej lika värde! De som anser så bör tillfrågas om de anser att nationalsocialism och liberalism har lika värde?

Fakta är sådant som bygger på reell kunskap och som kan evidens-verifieras. Beträffande Sverige som rationellt land visar Philipson i sitt bidrag i denna antologi på fakta vilka ej visar på lika stor rationalitet och tilltro till demokrati som man skulle kunna tro av WVS 6. Hela 25 % anser sig ej tro på demokrati.

Tro på "troll och knytt" verkar ej vara så ovanliga. Och vad man kan se av massmedia finns ett inte så litet intresse för astrologi, spöken, konstiga dieter, marijuanaism, alternativ medicin och annat liksom för nymodiga "religioner" av New Age typ och av ideologier som omfattas med närmast religiös hängivenhet. Dessa trossatser är nog i Sverige mera förekommande än man vill medge! I många västliga länder inklusive Sverige utnyttjar en stor del av befolkningen alternativ medicin d.v.s. behandlingar som ej är vetenskapligt bevisade (Wikipedia 18-01-05 Singh & Ernst 2008).

Kommentar till slutsatserna (30 punkterna i bilaga)

Beträffande alla dessa punkter handlar det om vad som hänt med olika värderingar under samhällenas förändring från jordbrukssamhälle – industrisamhälle – konven-

tionellt kunskapssamhälle av den typ vi sett under 1900-talet och under 2000-talet första år med en måttlig globalisering och automatisering. De är också från en tid när de västliga ekonomierna är de starkaste ekonomiskt och militärt. De avspeglar ideologiskt något av Fukuyama (1992). I framtiden kommer dock ”västvärldens” andel av världens totala BMP vara betydligt mindre vilket kommer kunna påverka utvecklingen av värderingar (Mounk Y & Foa RS. 2018. Bergqvist 2018).

Framtidens värld kan vara mera speglad av Huntingtons (1996) uppfattning med helt separata kultursfärer, en ny hegemon eller möjligen flera konkurrerande. En annan geopolitisk labil situation kompliceras också av stora klimatförändringar med översvämningar, torka, förändrade sjukdomsförhållanden allt som förorsakar stora befolkningsomflyttningar. Samtidigt sker en fullständig automatisering i utvecklade länder med helt förändrade arbetsförhållanden där arbete ej finns för alla och möjligen en ökande inkomstskillnad i dessa länder. Detta är en explosiv mix som kan leda till storpolitisk oro, revolution, krig men också helt nya värderingar. Detta har historiskt skett i samhällen vid övergång från en samhällsmodell till en annan.

Att frågor om detta ej tagits med är kanske ej så underligt då det ännu ej skett, men man bör tänka framåt för täcka in kommande samhällsförändringar.

Slutord

I vår nuvarande tid med ökande antal auktoritära stater och att om något år diktaturen Kina är den ekonomiskt starkaste makten i världen finns starka skäl att följa utvecklingen av olika värderingar. Kina har ju också i grunden historiskt andra än västerländska värderingar med sin konfucianska bakgrund förutom att det är en kommunistisk enpartistat. Redan nu försöker Kina sprida sina värderingar genom att motverka demokrati och genom att tysta de som har kritik mot dess politik genom användande av sin ekonomiska makt.

Detta påpekas i en bekymrad ledare och bifogad artikel i The Economist (2017-12-16). Man talar om ”sharp power” ett mellanting mellan hård (militär) och mjuk (ekonomisk, moralisk). Hur blir det i framtiden då Kina även militärt kanske är den dominerande makten (Jaques M 2012)? I Kina finns dock finns gräsrotsförändringar i motsatt riktning, dels en demokratisörelse och dels ett snabbt ökat antal kristna inom en ökande medelklass (Woolridge 2014).

Det moderna samhället med dess digitala teknik har inte endast medfört en kraftigt ökad möjlighet för medborgare att uttrycka sina åsikter, men också att staten och även stora multinationella bolag som Google och Facebook att effektivt följa dessa och påverka på olika sätt med bland annat ”filter ” och genom trollfabriker som sprider åsikter.

Det finns också på helt andra sätt möjlighet för utomstående stater att via dessa

tekniker påverka länder (cyber war). Dessa metoder lär komma att spela en allt större roll i kamp mellan olika stater, ideologier och grupperingar och man drar sig inte för om oskyldiga drabbas.

I västvärlden finns numera en tendens till att många tror på alternativa fakta. Det finns ett motstånd mot specialister och en kunskapsresistens liksom en del postmoderna och relativistiska ideologier av närmast sektliknande natur och populistiska partier. Detta är problematiskt och behöver följas.

En annan aspekt på behovet av att följa värderingar uppstår då genom robotisering och automatisering. Inom ett par decennier kanske kommer 30-50 % av nuvarande arbeten försvinna. Visserligen kommer en del nya att tillkomma, men det finns starka skäl att tro att vår arbetsfria tid kommer att öka.

Vi kommer att se kraftiga förändringar i hur samhällena kommer att fungera (Ryan Aven 2018) ger en inte alltför optimistisk bild av olika utvecklingsmöjligheter där det finns stora risker för att det går fel med revolutioner "failed states", krig och annat.

Ett område där behovet av studier kring värdegrunder behövs är synen på de klimatförändringar som sker. Hur stor vikt lägger man vid dessa och hur mycket är man beredd att satsa ekonomiskt etc. för att nå en hållbar värld?

Riskerna är stora med torka, vattenbrist men samtidigt översvämningar, hungersnöd, stora flyktingströmmar, "failed states" och krig. Därför kommer det bli av stort intresse att se vilka värderingar som finns beträffande ett framtida samhälle.

Kontinuerliga mätningar av förändringar är av stort värde för dem som tror på demokrati, rättsstat och mänskliga rättigheter enligt FN:s deklarationer 1948 och 2015. Detta är inte bara västliga världen utan de är generella. Vi bör hålla på dem vid kontakt med andra kulturer och ideologier så att de ej relativiseras (Ferguson N 2011). Framtiden är ej klar. Tyvärr verkar Huntingtons teorier kunna slå igenom, vilket ej ger en enad värld utan bäddar för framtida konflikter.

Med alla dessa potentiella problem är en bedömning av olika värderingar av stort värde för de som skall styra världen mot en bättre och säkrare framtid. De ger möjlighet att välja olika metoder och områden för att med olika insatser kunna påverka värderingar så att det gynnar framväxten av ett gott framtida globalt samhälle. Att kunna mäta förändringar är alltså av stort intresse! Det ställer alltså stora krav på materialet.

Den nuvarande WVS bör kunna ändras och förbättras för att dels ge en aktuell bild dels kunna besvara kommande adekvata frågor för framtiden. När det gäller val av dessa måste man komma ihåg: som man ropar i skogen får man svar. Man måste även kunna belysa obehagliga och i våra länder olagliga värderingar för att kunna bedöma utvecklingen i hela världen.

Nästa version av WVS skulle vinna på att vara mera lättolkad grafiskt d.v.s. genom att använda andra modeller och göra uppdelningar i flera matriser.

Det finns inom området en stor möjlighet till förbättringar av dessa betydelsefulla studier i en tid när våra samhällen går in i en ny fas. Det sker genom teknologisk utveckling med stora förändringar i arbetsliv, en mera labil geopolitisk situation med ny hegemon, stora klimatförändringar och stora befolkningsomflyttningar med risk för kulturkrockar i olika samhällen.

Referenser

- Aftenposten 2017-12-16.
- Aven R. *How robots will wreck politics*. Politico 2018-01-05.
- Bergqvist G (2018) *Dör demokratin?* ISBN 978-91-86607-49-4. Strömstad akademi.
- Bergqvist G (2016) *Hur förutse framtiden* ISBN 978-91-86607-33-3. Strömstad akademi.
- Chaudry L& Roy S (2016) i Firstpol.com.
- Evripedia.org/wiki/WVS.
- Fergusson N;(2011) *Civilization. The West and the Rest*. Allen Lane.
- Foa R & Mounch Y. NY Times 2016-09-15 *Across the globe a growing disalignment with democracy*.
- Frey CB & Osborne NA. (2013) *The Future of Employment. How susceptible are jobs to the computerization*. OMS working papers Sept 2018.
- Fukuyama F (1992) *End of History and the Last Man*. Free Press.
- Fukuyama F (2014) *Political Order and Political Decay*. Farrar, Strauss&Giroux.
- Deaton A (2013) *The great escape*. Princeton University Press.
- gapminder.org.
- Hofstede G (2001) *Cultures Consequences*. Sage Publications, pp33-34.
- Huntington S (1996.) *Civilisationernas kamp*. Atlantis Axess.
- Jacques M (2012) *When China Rules the World. The End of the Western World and the Birth of a New Global Order*. Penguin Books.
- Olivestam C E &Thorsén H (2011) *Värdegrund i förskola och skola. Om värdegrund, yrkesidentitet och praktik*. Stockholm.
- Philipson S (i denna antologi).
- Singh S & Ernst E (2008) *Salvekveck och kvacksalveri. Alternativmedicinen under luppen*. Leopard. Stockholm.
- Skolverket.se /skolutveckling /vardegrunder.
- The Economist 2017-12-23.
- The Economist 2017-12-16.
- United Nations (1948). *Declaration on human rights*.
- United Nations (September 2015) *Transforming Our World – the 2030 Agenda for Sustainable Development*.

Washington Post 2014-09-02.

Washington Post 2013-05-15 Max Fischer, *A fascinating map of the world's most and least racially countries.*

Weiner M. (2015) *Klanvälde. Från stamsamhälle till rättsstat.* Dualis.

Wikfors Åsa. *Alternativa fakta.* Fri tankeförlag 2017.

Wikipedia 2017-12-13 om värdegrunder.

Wikipedia 2018-01-05 om alternativ medicin

Woolridge A et al. (2014) *Gud i vår tid.* Axess September 2014.

WV 6 questionnaire.

WVS 7 (online).

Appendix

Some of the survey's basic findings are:

1. Much of the variation in human values between societies boils down to two broad dimensions: a first dimension of "traditional vs. secular-rational values" and a second dimension of "survival vs. self-expression values."
2. On the first dimension, traditional values emphasize religiosity, national pride, respect for authority, obedience and marriage. Secular-rational values emphasize the opposite on each of these accounts.
3. On the second dimension, survival values involve a priority of security over liberty, non-acceptance of homosexuality, abstinence from political action, distrust in outsiders and a weak sense of happiness. Self-expression values imply the opposite on all these accounts.
4. Following the 'revised theory of modernization,' values change in predictable ways with certain aspects of modernity. People's priorities shift from traditional to secular-rational values as their sense of existential security increases (or backwards from secular-rational values to traditional values as their sense of existential security decreases).
5. The largest increase in existential security occurs with the transition from agrarian to industrial societies. Consequently, the largest shift from traditional towards secular-rational values happens in this phase.
6. People's priorities shift from survival to self-expression values as their sense of

individual agency increases (or backwards from self-expression values to survival as the sense of individual agency decreases).

7. The largest increase in individual agency occurs with the transition from industrial to knowledge societies. Consequently, the largest shift from survival to self-expression values happens in this phase

8. The value differences between societies around the world show a pronounced culture zone pattern. The strongest emphasis on traditional values and survival values is found in the Islamic societies of the Middle East. By contrast, the strongest emphasis on secular-rational values and self-expression values is found in the Protestant societies of Northern Europe.

9. These culture zone differences reflect different historical pathways of how entire groups of societies entered modernity. These pathways account for people's different senses of existential security and individual agency, which in turn account for their different emphases on secular-rational values and self-expression values.

10. Values also differ within societies along such cleavage lines as gender, generation, ethnicity, religious denomination, education, income and so forth.

11. Generally speaking, groups whose living conditions provide people with a stronger sense of existential security and individual agency nurture a stronger emphasis on secular-rational values and self-expression values.

12. However, the within-societal differences in people's values are dwarfed by a factor five to ten by the between-societal differences. On a global scale, basic living conditions differ still much more between than within societies, and so do the experiences of existential security and individual agency that shape people's values.

13. A specific subset of self-expression values—emancipative values—combines an emphasis on freedom of choice and equality of opportunities. Emancipative values, thus, involve priorities for lifestyle liberty, gender equality, personal autonomy and the voice of the people.

14. Emancipative values constitute the key cultural component of a broader process of human empowerment. Once set in motion, this process empowers people to exercise freedoms in their course of actions.

15. If set in motion, human empowerment advances on three levels. On the socio-

economic level, human empowerment advances as growing action resources increase people's capabilities to exercise freedoms. On the socio-cultural level, human empowerment advances as rising emancipative values increase people's aspirations to exercise freedoms. On the legal-institutional level, human empowerment advances as widened democratic rights increase people's entitlements to exercise freedoms.

16. Human empowerment is an entity of empowering capabilities, aspirations, and entitlements. As an entity, human empowerment tends to advance in virtuous spirals or to recede in vicious spirals on each of its three levels.

17. As the cultural component of human empowerment, emancipative values are highly consequential in manifold ways. For one, emancipative values establish a civic form of modern individualism that favours out-group trust and cosmopolitan orientations towards others.

18. Emancipative values encourage nonviolent protest, even against the risk of repression. Thus, emancipative values provide social capital that activates societies, makes publics more self-expressive, and vitalizes civil society. Emancipative values advance entire societies' civic agency.

19. If emancipative values grow strong in countries that are democratic, they help to prevent movements away from democracy.

20. If emancipative values grow strong in countries that are undemocratic, they help to trigger movements towards democracy.

21. Emancipative values exert these effects because they encourage mass actions that put power holders under pressures to sustain, substantiate or establish democracy, depending on what the current challenge for democracy is.

22. Objective factors that have been found to favour democracy (including economic prosperity, income equality, ethnic homogeneity, world market integration, global media exposure, closeness to democratic neighbours, a Protestant heritage, social capital and so forth) exert an influence on democracy mostly insofar as these factors favour emancipative values.

23. Emancipative values do not strengthen people's desire for democracy, for the desire for democracy is universal at this point in history. But emancipative values do change the nature of the desire for democracy. And they do so in a double way.

24. For one, emancipative values make people's understanding of democracy more liberal: people with stronger emancipative values emphasize the empowering features of democracy rather than bread-and-butter and law-and-order issues.

25. Next, emancipative values make people assess the level of their country's democracy more critical: people with stronger emancipative values rather underrate than overrate their country's democratic performance.

26. Together, then, emancipative values generate a critical-liberal desire for democracy. The critical-liberal desire for democracy is a formidable force of democratic reforms. And, it is the best available predictor of a country's effective level of democracy and of other indicators of good governance. Neither democratic traditions nor cognitive mobilization account for the strong positive impact of emancipative values on the critical-liberal desire for democracy.

27. Emancipative values constitute the single most important factor in advancing the empowerment of women. Economic, religious, and institutional factors that have been found to advance women's empowerment, do so for the most part because they nurture emancipative values.

28. Emancipative values change people's life strategy from an emphasis on securing a decent subsistence level to enhancing human agency. As the shift from subsistence to agency affects entire societies, the overall level of subjective well-being rises.

29. The emancipative consequences of the human empowerment process are not a culture-specific peculiarity of the 'West.' The same empowerment processes that advance emancipative values and a critical-liberal desire for democracy in the 'West,' do the same in the 'East' and in other culture zones.

30. The social dominance of Islam and individual identification as Muslim both weaken emancipative values. But among young Muslims with high education, and especially among young Muslim women with high education, the Muslim/Non-Muslim gap over emancipative values closes.

Författarpresentationer

I Värdekartering

Peter Fritzell

är med dr och fil dr samt biträdande professor i ortopedi vid Strömstad akademi sedan 2012. Han är ordförande sedan januari 2017. Hans avhandling handlade om Lumbar fusion mot icke-kirurgisk behandling hos patienter med kronisk lungryggsmärta (CLBP). Han utnämndes till professor vid Uppsala Universitet 2006. Peter arbetar som chef för Sveriges ryggregister (Swespine: www.swespine.se). Han är engagerad i flera forskningsprojekt som handlar mest om kostnader och kostnadseffektivitet vid behandling av olika spinaldiagnostiska fält. Han har sedan 2012 arbetat som lärare och forskare vid "Futurum, Akademien för hälsa och vård" i Jönköpings län, och sedan februari 2018 som ryggkirurg på RKC, Stockholm. Från januari 2018 arbetar han 50% som registerchef. Fritzell har publicerat över 50 ursprungliga artiklar, redaktioner, flera rapporter och behandlingsriktlinjer.

Peter Fritzell, MD, PhD, is since 23 November 2012 Associate professor in Orthopedics at Stromstad Academy, where he is the chairman since January 2017. He graduated from medical school at Gothenburg University in 1974. He defended his thesis Lumbar fusion vs. nonsurgical treatment in patients with Chronic Low Back Pain (CLBP) in 2002. He is currently working 50% as the manager for the Swedish national spine register (Swespine: www.swespine.se), and is engaged in several research projects dealing mostly with costs and cost-effectiveness in the treatment of different spinal disorders. He is since 2012 working as a teacher/lecturer/researcher at "Futurum, the Academy for Health and Care" in the County of Jönköping, Sweden, and since February 2018 as a spine surgeon at RKC, Stockholm. Fritzell has published over 50 original articles, editorials, several reports and treatment guidelines.

Carl E. Olivestam

är professor i utbildningsvetenskap vid Strömstad akademi samt docent i ämnesdidaktik vid Göteborgs universitet. Han har gedigen erfarenhet av värdegrundsarbete både i teori och i praktik. Han framhåller särskilt det personliga förhållandet till läraryrket med sin bakgrund i skolpolitisk forskning, lärarutbildning och läromedelsförfattande. Tillsammans med kollegor inom pedagogiska institutionen och forskare vid Sahlgrenska akademien i Göteborg har han utvecklat en didaktik grundad på aktuell vetenskap Neurodidaktik (Neuroeducation). I boken När hjärnan får bestämma (Remus 2010) utvecklas denna didaktik i förhållande till de hundraåriga didaktikerna som fortfarande dominerar inom pedagogikämnet och i skolan. Han

har förutom forskning och undervisning varit utvecklings- och forskningsledare för mångåriga projekt i Nederländerna, Storbritannien och Ryssland.

Carl E. Olivestam is a professor of educational science at Stromstad Academy and an associate professor of Didactics at the University of Gothenburg. He has solid experience of value-based work both in theory and in practice. His has a background in school political research, teacher education and teaching aids. Together with colleagues in the Pedagogical Department and researchers at the Sahlgrenska Academy in Gothenburg, he has developed an education method based on Neuro Science: Neuro-education. In the book När hjärnan får bestämma (Stockholm: Remus 2010). This Education approach is developed in relation to the dominant educational views who still dominate the teaching in school. In addition to research and teaching, he has been a leader for many years of projects in the Netherlands, the UK and Russia.

Sten Philipson

är professor i etik och värderingsforskning vid Strömstad akademi. Han arbetade under 10 år som forskare och professor vid Karolinska Institutet i Solna, där han slutade 2013. Idag leder han Proetica AB, ett konsultbolag inriktat på värdegrundsfrågor, etik och företagskultur. Efter studier vid Uppsala Universitet avlade han där en teologie kandidatexamen 1969. Han studerade under denna tid även beteendevetenskap vid Stockholms Universitet, med inriktning främst på sociologi och statistik. Under åren 1980-81 studerade han filosofi och vetenskapsteori vid Harvard University och avlade där en mastersexamen 1981. 1982 disputerade han för doktorsgraden i Uppsala på en avhandling om filosofen och matematikern Alfred North Whitehead. Under åren 1986-1994 var Sten ledamot av kommittén för långsiktsmotiverad forskning (SALFO) inom dåvarande FRN. Under åren 1997-2009 var han också ledamot av Socialstyrelsens rådgivande nämnd för etiska frågor. Tiden 1985 – 2009 tjänstgjorde han som verkställande ledamot i Stiftelsen Arbetsetik. 1990-99 var Sten även ledamot av RFSU:s förbundsstyrelse, med särskilt ansvar för sexualetiska frågor. Han har publicerat 13 böcker och ett flertal vetenskapliga och populärvetenskapliga arbeten och artiklar.

Sten Philipson is Professor of Ethics and Value Research at Stromstad Academy. He has been a researcher and professor at the Karolinska Institute in Stockholm, a medical university. Today he is the CEO of Proetica Co. Ltd., a consultant firm, focusing on analysis and development of corporate culture and issues related to value foundations and ethics. Sten's basic education and research work has been within the field of science of religion and philosophy, especially epistemology and theory of science. He also underwent training at Stockholm University where he was educated in behavioral science, particularly sociology and statistics. From 1986-1994 Sten Philipson was a member of

a committee for Long-term Motivated Research (SALFO) within The Swedish Council for Planning and Coordination of Research (FRN). There he was primarily responsible for issues relating to ethics. During 1997-2009 Sten was also a member of the Council for Ethics within The Swedish National Board of Health and Welfare (Socialstyrelsen). 1986-2009 he served as an executive member on The Foundation for Work Ethics in Sweden. As ethicist Sten was, too, for many years member of the board of The Swedish Organization for Sexual Education (RFSU) and head of its federation committee.

Jens Allwood

är sedan 1986 professor (numera emeritus) i lingvistik vid Göteborgs universitet och styrelseordförande i Immigrantinstitutet. Han har lett och/eller deltagit i ett antal EU-projekt och nationella projekt med fokus på migration och utbildning i interkulturell kommunikation och har lång erfarenhet av internationell utbildning. Han är en av initiativtagarna till det internationella Master in Communication-programmet vid Göteborgs universitet. Han är även föreståndare för det tvärvetenskapliga centrumet SSKKII vid Göteborgs universitet. Hans forskning har varit relativt bred och resulterat i mer än 250 publikationer. Han har ofta haft en inriktning på teori om språk och kommunikation, tex semantik och pragmatik. Han har även undersökt talspråksinteraktion ur flera perspektiv, t ex korpuslingvistik, datormodellering av dialog, sociolingvistik och psykolingvistik, samt kommunikationens interkulturella villkor. Han är sedan 2016 professor i kommunikationsvetenskap vid Strömstad akademi.

Jens Allwood, now emeritus, has been a professor in Linguistics at the University of Gothenburg and chairman of the board of the Immigrant Institute. He has participated in a number of EU projects and national projects with a focus on migration and education in intercultural communication and has long experience of international education. He is also director of the interdisciplinary center SSKKII at the University of Gothenburg. His research has been relatively broad and has resulted in more than 250 publications. He has often focused on theory of language and communication, such as semantics and pragmatics. He has also studied speech language interaction from several perspectives, such as corpus linguistics, computer modeling of dialogue, sociolinguistics and psycholinguistics, as well as the intercultural conditions of communication. He is professor of Communication Science at Stromstad Academy since 2016.

II Värdeverkan

Anders Gustavsson

är professor i etnologi vid Strömstad Akademi och seniorprofessor i kulturhistoria vid Oslo universitet. Han har varit ledare för Centrum för Religionsetnologisk forskning vid Lunds universitet 1980-1984, professor i etnologi vid Uppsala universitet 1987-1997, vid Oslo universitet 1997-2010 och därefter seniorprofessor. Hans kompetensområden är kulturmöten, kulturarv, kulturminnen, kustkultur, gränskultur, livsövergångar, folklig religion, folklivsmåleri samt alkohol och nykterhet.

Anders Gustavsson is a professor of Ethnology at Stromstad Academy and senior professor of Cultural History at Oslo University. He has been the leader of the Center for Religious Technological Research at Lund University in 1980-1984, professor of Ethnology at Uppsala University in 1987-1997. His areas of expertise are cultural encounters, cultural heritage, cultural heritage, coastal culture, border culture, life transitions, popular religion, folk life painting and alcohol and sobriety.

John Fletcher

är forskarassistent i ekonomi vid Strömstad akademi och civilekonom (Handelshögskolan i Göteborg 1967). Han har en bred bakgrund inom näringslivet som ekonomiansvarig (Sverige, Canada) och VD (USA). Hans sista uppdrag inom näringslivet var 'Vice President, Long-Term Financing'. Han var medgrundare och delägare i den fristående grundskolan Söderbaumska Skolan i Falun 1994 – 2004 och ledamot i branschorganisationen 'Friskolornas Riksförbund' i sex år.

Han var medgrundare av gemenskapsboendet 'Tersen' år 2005 och ledamot i styrelsen för intresseorganisationen Kollektivhus Nu i sju år. Han har sedan 2007 arbetat med frågor kring det svenska välfärdssystemet och den människosyn som återspeglas i detta system samt de ekonomiska och demokratiska frågeställningar som bland annat åldersutvecklingen och folkvandringen ställer Sverige inför. Han driver sajten www.kan-vår-välfärd-räddas.se.

John Fletcher is a research assistant in economics at Stromstad Academy and a Master of Science in Business Administration at Gothenburg School of Economics. He has a broad background in the business sector as financial manager both in Sweden, Canada, and in US. His last assignment in business was as Vice President, Long-Term Financing.

Maria Borgström

är biträdande professor i pedagogik vid Strömstad akademi och vid Institutionen för barn- och ungdomsvetenskap, Stockholms universitet. Hon bedriver tvärvetenskap-

lig forskning inom områdena identitet, kultur, språk, globalisering, interkulturalitet, lärande och fred.

Maria var ansvarig för Institutionen för pedagogik för Södertörns universitet och dess interkulturella profil (2003 - 2009). Hennes erfarenhet av interkulturell pedagogik, kommunikation och närliggande områden har varit hennes starka sida under de senaste 20 åren. Hennes arbetserfarenhet omfattar Sverige, Argentina och Spanien. Borgström har precis avslutat ett forskningsprojekt som rör frågor om nya identitetskonstruktioner och kosmopolitiska interkulturella lärandeprocesser i det globala samhället. En jämförande studie om ungdomars värderingar i Östersjöområdet - Tjeckien, Polen och Sverige. Projektet bedrevs tillsammans med professor Katrin Goldstein-Kyaga och professor Ana Graviz. Projektet har finansierats av Östersjöstiftelsen i Sverige och redovisas bland annat i en nyutgiven publikation: *Ungdomar och den nya kosmopolitismen - identitet, lärande och fred. En undersökning i Sverige, Polen och Tjeckien*. Akademiska studier 74. Huddinge 2019: Södertörns högskola.

Maria Borgström is Assistant Professor of Education at Stromstad Academy and at the Department of Child and Youth Studies, Stockholm University. She conducts interdisciplinary research in the fields of identity, culture, language, globalization, interculturalism, learning and peace.

Elisabeth Ahlsén

är professor emerita i neurolingvistik vid Göteborgs universitet, där hon verkat som professor sedan 1997, och professor i neurolingvistik vid Strömstad akademi. Hon har en bakgrund i lingvistik, logopedi, pedagogik och engelska. Hennes forskningsområden är neurolingvistik, afasiologi, pragmatik, logopedi, multimodal kommunikation, analys av talad interaktion, korpuslingvistik och interkulturell kommunikation. Hon har undervisat i lingvistik, logopedi, kommunikation och kognitionsvetenskap och har haft ett antal internationella expertuppdrag inom dessa områden.

Elisabeth Ahlsén is professor emerita in neurolinguistics at the University of Gothenburg. She is also professor of neurolinguistics at Stromstad Academy. She has a background in linguistics, speech therapy, pedagogy and English. Her research areas include neurolinguistics, aphasiology, pragmatics, speech therapy, multimodal communication, analysis of spoken interaction, corpus linguistics and intercultural communication. She has had several international expert assignments in these areas.

Shahram Shaygani

er utdannet lege fra Universitetet i Oslo, spesialist i psykiatri og rus og avhengig-

hetsmedisin. Han er psykoanalytiker og veileder i psykoterapi. Han sitter i utvalget for transkulturell psykiatri i regi av norsk psykiatrisk forening. Shaygani jobber som forskningsleder ved Trasoppklinikken i Oslo.

Shahram Shaygani holds a doctor's degree from the University of Oslo, a specialist in psychiatry and intoxication and addiction medicine. He is a psychoanalyst and mentor in psychotherapy. He is a member of the committee for transcultural psychiatry under the auspices of the Norwegian psychiatric association. Dr. Shaygani works as a research leader at the Trasoppi Clinic in Oslo.

Gudmund Bergqvist

är biträdande professor i pediatrik (barnsjukvård) vid Strömstad Akademi. Han är barnläkare med bred bakgrund beträffande utveckling av sjukvård. Han har utbildat specialister inom sitt område. Han har internationell erfarenhet från engelskt och amerikanskt sjukvårdssystem. Han har arbetat i u-land och med projektarbete för utveckling av barnsjukvård i Lettland och Ryssland.

Gudmund Bergqvist is an associate professor of pediatrics at Stromstad Academy. He is a pediatrician with a broad background regarding the development of health care. He has trained specialists in this field. He has international experience from English and American healthcare systems. He has worked in developing countries and with projects for the development of child healthcare in Latvia and Russia.

